

300.810

3795

A HUNYADMEGYEI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE

1881. MÁJUS HÓ 30-TÓL 1883. MÁJUSHÓ 30-IG

LEFOLYT TÁRSULATI ÉVEKRE.

MÁSODIK KÖTET.

SZERKESZTETTE

AZ IGAZGATÓVÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

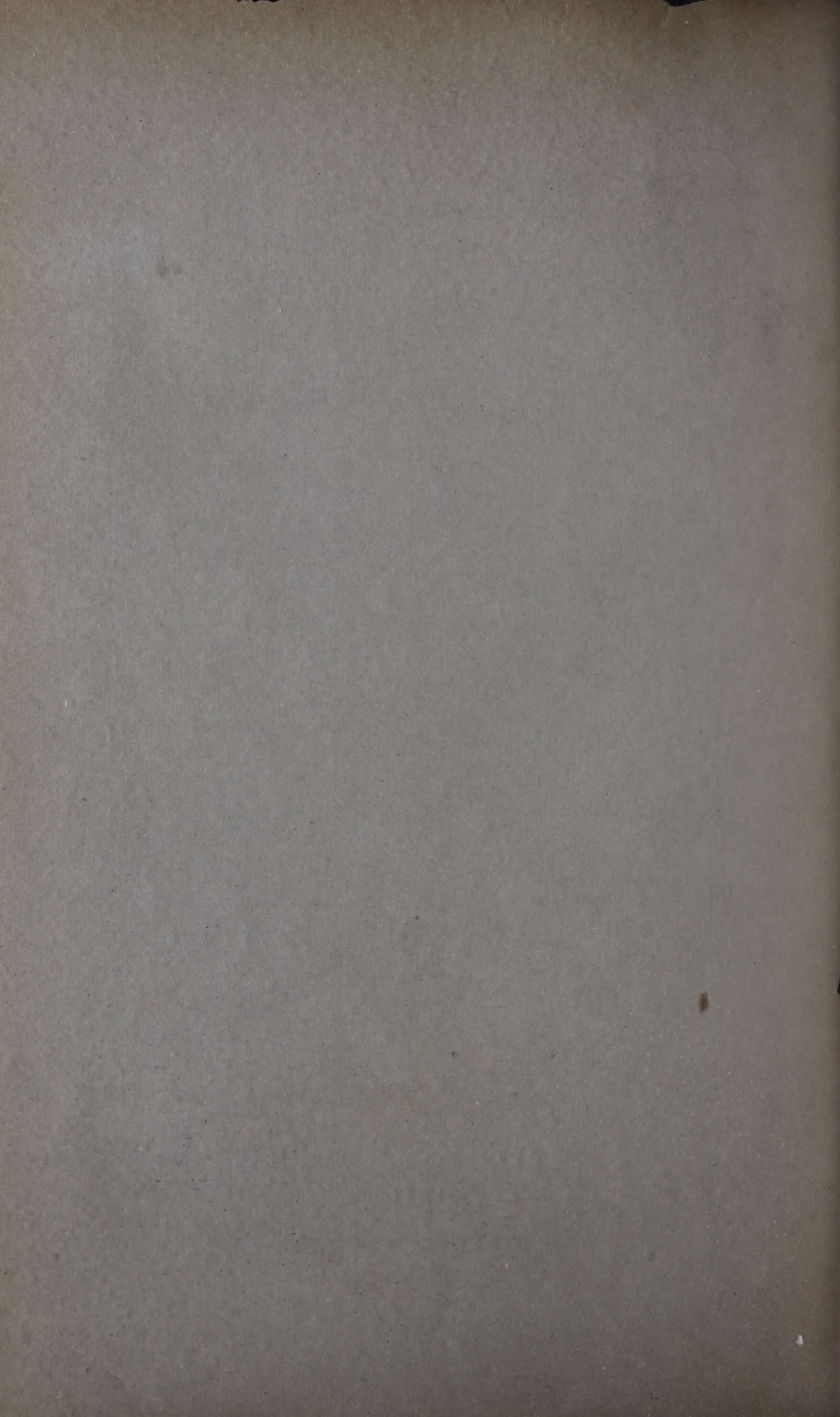
KUN RÓBERT,

TÁRSULATI TITKÁR.

ARAD,

NYOMATOTT GYULAI ISTVÁNNÁL

1884.

XIII. 70.

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE

1881. MÁJUS HÓ 30-TÓL 1883. MÁJUSHÓ 30-IG

LEFOLYT TÁRSULATI ÉVEKRE.

MÁSODIK KÖTET.

SZERKESZTETTE

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL

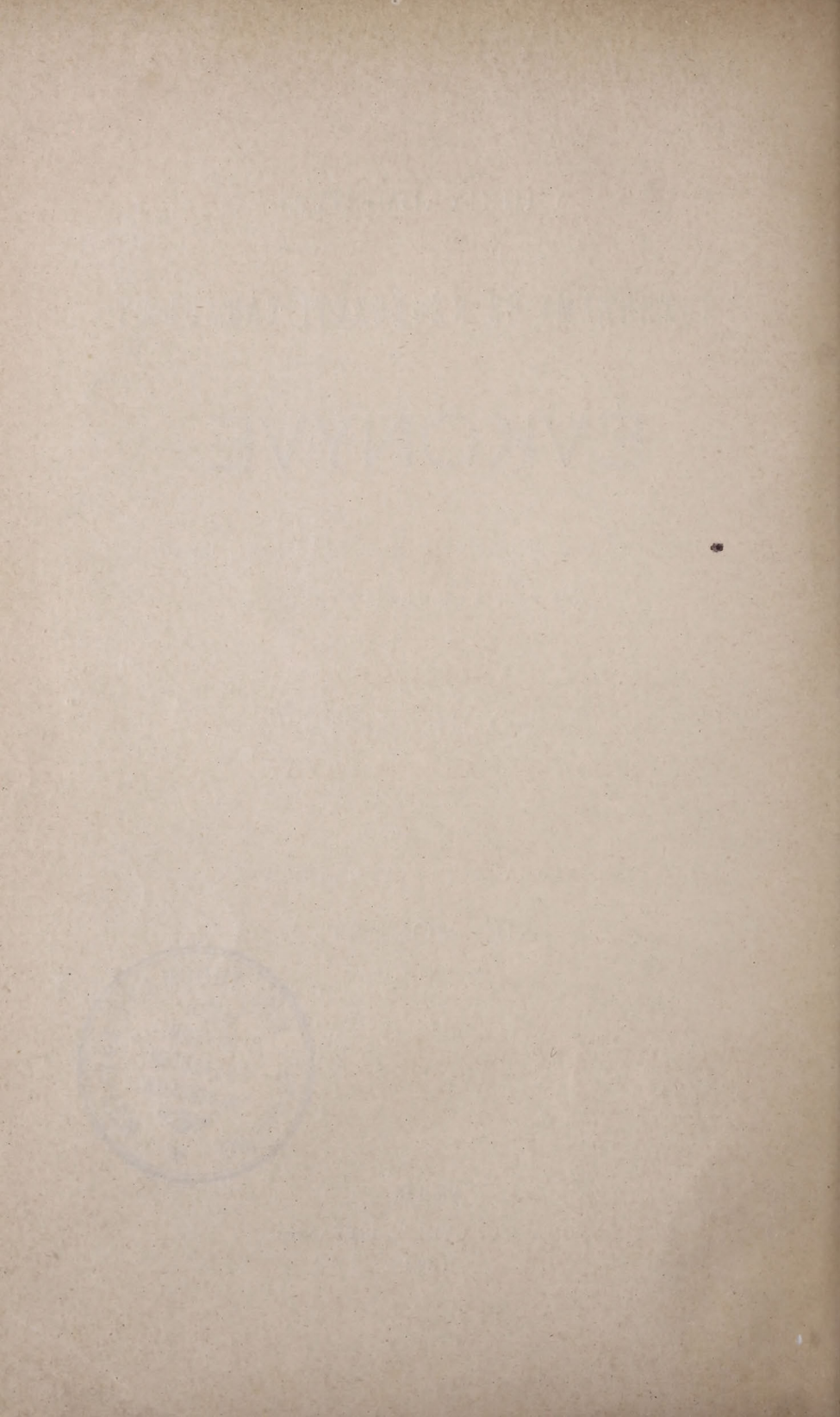
KUN RÓBERT,

TÁRSULATI TITKÁR.

ARAD,
NYOMATOTT GYULAI ISTVÁNNÁL
1884.

MAGTAN
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELSŐ RÉSZ.

ÉRTEKEZÉSEK ÉS FELOLVASÁSOK.

Első rész tartalma.

1. Elnöki megnyitó beszéd. Gróf Kuun Gézától.
  2. Vázlatok az oláh-kenézi intézmény története — és ismertetéséhez. Dr. Sólyom-Fekete Ferencztől.
  3. Az oláhok letelepedése Déván. Szóts Sándortól.
  4. A déli harangozásról. Búda Imrétől.
  5. A dévai ref. gymnasium. Szóts Sándortól.
  6. A hunyadmegyei népiskolák főképen nyelvi és nemzetiségi szempontból. Réthi Lajostól.
  7. Hunyadmegyei adalékok a bankódevalvatió történetéhez. König Páltól.
  8. A bulgárok letelepedése Déván s a bulgár szt. Ferenczrendiek zárdájának keletkezése. König Páltól.
  9. A tized (dézma) s az mint tényező hazánk történetében. Tóth Lászlótól.
  10. Ankos-Törzsök családra vonatkozó okmány Dr. Sólyom-Fekete Ferencztől.
  11. A körösbányai bányászszobrok. Téglás Gábortól.
  12. A természet színjátékai a madárvilágban. Buda Adámtól.
  13. Török háborúról való quietantiák. Dr. Sólyom-Fekete Ferencztől.
  14. A dévai hideg sósforrás. Dr. Hankó Vilmostól.
  15. Hunyadvármegye hely- és helységneveinek története. Dr. Sólyom-Fekete Ferencztől.
  16. Római bányászat Boiczán és Rudán. Téglás Gábortól.
  17. A föld. Tóth Lászlótól.
-

Elnöki megnyitó beszéd.

Tartotta az 1882-ik évi májushó 30-iki közgyűlésen

Gróf Kuun Géza.

Tisztelt közgyűlés! A tudományokkal foglalkozó hasonlóan az utashoz, ki hosszú és fáradságos útnak indul, folytonosan és ernyedetlenül előre törekedik azon végezel felé, melyet magának kitűzött, s pihenő állomásait, melyeken erőt nyer a további akadályokkal megküzdeni s a küzdelemből győztesként kilépni, a jövőre nézt megkívántató tájékoztatásnak s a már megtett útra való visszaemlékezésnek szenteli. A szellemi világban is úgy, mint az anyagiban minden tényező egyszersmind erő is, s egyike azon erőeknek, melyek életünkben a haladó évekkal még fokozódnak: a visszaemlékezés. Elménk e tehetsége nélkül a teremtésnek szárandó lényei volnánk, mert a jelen perc gyorsan elmúlik tőlünk, s azt, a mit nyújt, a mulandóság nevében veszszük által, s csendesen vagy viharosan lefolyó életünknek, s az élet egész munkásságának hű képét, a milyen volt, csupán az emlék őrzi meg s tükrözi vissza. A tudományokkal foglalkozó társulatok működésének állomásai az egyleti évek bevégeztével következnek; ilyenkor az egylet a fáradságos út hosszában az említettem állomásokon emelkedő magaslatokról kitekint a messze távolba, s visszanéz a múltba s látva a szerencsésen elhárított akadályokat, bátran száll az elhárítandókkal szembe; az út tanúságai követendő biztos utmutatókká lesznek, a visszaemlékezés reá, erővé változik át. A közgyűlések az egyleti élet emez állomásai, s e mai napon egy ilyenhez jutottunk el, egyletünk második

közgyűlését tartva meg. Tavalý ilyenkor tartott megnyitó beszédemben programunk némely pontját igyekeztem bővebben kifejteni, most inkább az elmúlt egyleti év egynehány mozzanatára s azon vezéreszmékre óhajtok visszaemlékezni s visszaemlékeztetni, melyekre múlt évi munkásságunk közt kiváló tekintettel voltunk. Az egyöntetű és észszerű munkásság csak úgy érhető el, ha a jövőt mindenkor a múlttal kötjük össze, a múltat s jövőt egyaránt szemünk előtt tartjuk. Az előfa, bár magasra nőjön is, s bármily kiterjedt terebélylyel s dús lombátorral díszeskedjék, életnedveit gyökerétől kapja, s azon csavardad iránynak, melyet további fejlődése változatos alakjaiban szemlélünk, alaprajzát még gyökerei kezdetleges mozdulatában észlelhetjük. Mindenekelőtt az említettem vezéreszmékről fogok szólni.

A tudományok művelésének nemcsak módszerei változtak meg az újabb korban, hanem napjainkban még a vizsgálat szempontjai is nem egészen azok, melyek a múltban voltak. Először ugyanis a vizsgálat jelenleg szélesebb alappal bír, és következőleg a múltinál tágabb kilátást nyújt és nyit; másodszor némely oly szempontból indul ki, melyeket a múlt idők vizsgálói, kivéven a legritkább eseteket, elhanyagoltak, s e ritkább esetekben is e szempontokból kiindulva, csupán csak egyes észleletekre szorítkoztak, s nem terjedtek ki az összefüggő tárgyak és tények egyetemleges megértésére. Csakugyan azt látjuk, hogy a tudományok az emberi nem fejlődése különböző korszakaiban nem ugyanazon egy szempontból, nem ugyanazon egy érdeknek megfelelőleg műveltettek; a tudósok vizsgálataik kiindulási pontját a különböző korszakokban az érdekeknek az előbbeniektől különböző köreibe helyezték, s következőleg az ismeret tárgyait a haladó idővel más-más fénysugar világította meg. A súlypontok ezen időnkint való áthelyezése tudásunk látkörét mindinkább kiszélesítve újabb tudományoknak lett megalkotójává. De nemcsak a módszerek és szempontok részszerint való elváltozása, hanem tudásunk feldolgozandó anyagának nagymérvű gyarapodása szintén döntő befolyással volt az újabb kor ismretkörének átalakulásaira. Ezen újabb anyag néha annyira különbözik a régítől, hogy a vele foglalkozó vizsgálat egy új tudomány színét ölti fel.

Gyakran látjuk, hogy egy tényezőnek tulajdonítják azon eredményt, melynek létrehozatalában több tényező működött közre; így van ez jelenkorunk újabb tudományai tárgyában is, mert pld. a modern nyelvészet eredetét nemcsak a különböző nyelvényekkel való megismerkedésnek köszöni, hanem azon említettem más két tényezőnek is, u. m. az összehasonlító módszernek s azon újabb szempontnak, honnan kiindulva, különös figyelemmel vagyunk az egyéni élet tüneményeire, mert ha a régi szempont maradt volna meg, a mely szerint a kevésbé ismert nyelvek bel- és külalakjaiban az ismertek és nevezetesen a latin szabályszerét keresték, sem az összehasonlító módszer, sem a nyelvészet anyagának meggyarapodása azon meglepő eredményeket létre nem hozhatták volna, melyek a nyelvészetet mint tudományt, a nyelvtudományt megalapították. Ugyanezt látjuk az összehasonlító mythologia s az ethnographia terén is. Az archäologia és a történelem az újabb korban szintén sokban lett különbözővé a múlt időkétől, mert 1) a módszer nem többé az elkülönítő, hanem összehasonlítóvá lett 2) az anyag és alap a históriai tudás élővizeiből, közvetlenül forrásaiból ered 3) e két tudomány rendelkezésére álló anyag e mai nap sokkal, de sokkal több, mint a mennyi csak ezelőtt pár évtizeddel is volt, és 4) a modern szempont, melyből a vizsgálat kiindul, és a mely nem más, mint a különböző korszakok lehetőleg teljes jellemzésére s a népek *egyéni* életének a vallási-, állami és családra tartozó intézkedések terén észrevehető nyilatkozataira s tüneményeire irányuló tekintet, a múltban irányadó nem volt. A különböző korszakok történetírói előtt más-más czélok lebegtek, így az ókorban igen gyakran látjuk, hogy valamely történeti munka írója államának, népének, pártjának dicsőítését tűzte ki czéljául, s a legyőzött államok, népek és pártok belügyeivel csak annyiban foglalkozott, a mennyiben a győzelmek leírása s a győztesek érdeke ezt igényelte. A keresztény korszak régiebb történetíroinál az egyházi s vallási érdek annyira túlnyomó minden egyéb fölött, hogy az egyes emberek és népek viselt dolgai az okok és okozatok kapcsolatából kiragadtatva a gondviselésnek theologiai czélokát előmozdító munkájának látszanak. Végül egy, a jelen

korszaktól nem távol eső idő néhány ünnepektörténésze a világtörténet folyamában leginkább politikai elméleteik vizsgatúkrözését keresték s vélték feltalálhatni. Az archäologia az ókorban inkább a ritkaságok, mint a régiségek tudománya volt, a vele foglalkozók tárgyai és tényei külön-szerű csodálatosságát igyekeztek észrevétni, s nem oda irányult főtörekvésük, hogy a régiséget saját korszakának ismert tényezői segítségével megfejtsék, a tárgyakat és tényeket visszahelyezvén saját környezetökbe; s ezen irány, fájdalom, az ókorból áttért az újabb korba is, s vele teljesen csak a legújabb idő tudománya szakított. Ha a rég elmúlt idők valamely maradványát nemcsak megbámulni de megérteni, magunk és mások számára megmagyarázni óhajtjuk, s a régiségbúvárnak ezt kell óhajtania, az illető tárgyat igyekeznünk kell visszahelyezni egykori környezetébe, népet keresve neki, melynek leginkább tulajdonítható, időszakot, melynek megkülönböztető jellegével bír, értelmet, mely felől az illető nép és kor hiedelmei, intézményei és szokásai felvilágosíthatnak, továbbá arra is kell törekednünk, hogy használatának eredetét és kiterjedését lehetőleg ismerjük. És ez ép egyike a modern vizsgálat jellemvonásainak, hogy mindennek, mi tárgyát képezi, eredetéig igyekszik felhatolni, s innen kezdve kutatja fejlődéseit, s a jelent csak úgy tartja megmagyarázhatónak, ha a genesis iránt tett kérdéseire választ nyerhetett. Az ókor ipara s művészete tárgyai alakjaikat, díszítésöket, használatukat, jelentőségüket és jelviségüket illetőleg a különböző időkben tudvalevőleg sokat változtak, de többnyire úgy, hogy elváltozásukban a míveltség régibb és újabb elemei igen különböző arányok szerint szorosan egyesültek. A népek a míveltség egyenlő színvonalán a különböző időszakokban szellemök és kezök alkotásait illetőleg néha bámulandó megegyezést mutatnak. A Paionok Herodot tanúbizonysága szerint ¹⁾ czölöpökön épült városokban laktak, melyek a Bódentó és a svájci tavak czölöpvárosaival alkotásuk lényeges részeiben teljesen egyeztek, s a doni kozákok Çerkask városa napjainkban is ezen egykori lakhelyekre élénken emlékeztet. Ime a jelenkor és min-

¹⁾ L. az V. K. 16. fejt.

den idők tanúságai felidézhetők, tekintetbe vehetők, segítségök felhasználható és következésképp fel is használandó a régiségek megfejtésénél, s az archäologia napjainkban a művelődés történelme összes rendelkezésünkre álló anyaga felhasználásával leghomályosabb részeiben is meglepő s óhajtott világosságot nyert. A vizsgálat e tények következtében nem fog többé csupán csak az úgynevezett culturnépek múltjával foglalkozni, hanem minden egykor élt s számunkra létele tanúbizonyságát bármi kevés maradványban hátrahagyott népfaj iránt is azon érdeklődéssel fog viseltetni, melylyel az alapos vizsgálatnak minden iránt kell viseltetnie, mi körébe esik. A jelenkor történetírói és régészei vizsgálataikat a cultura nagyobb országutjairól áttekintik a vidéki utak távoli kiágazásaira, sőt keresve keresik azon magányos ösvényeket is, melyeken valamikor némely forgalom létezett, s a mi különösen vonzó korunk vizsgálói előtt, az a cultura utjainak összekapcsolódása, mert ép e találkozási pontokon egyesültek a műveltség elemei, s a különböző népek műveltségének határterületei, melyekre valamely egykor uralkodott cultura árai áttekintettek, s honnan viszont más áramlatok beléjük olvadtak. Ily szempontok, ily tekintetek vezettek minket is múlt évi munkásságunk közt, a mint ez együletünk gyűlésein tartott felolvasásainkból, gyűjteményeink megindításából s ezek gyarapításából, tett kutatásainkból kitűnik. Gyűjteményünk a múlt év tavaszán és nyarán több oly tárggyal szaporodott, melyek bármely nagy múzeumnak díszére válnának, s ezek közt különösen azon nagy márványlapot említem meg, melynek feliratában négy syriai istennév s egy szintén syr személynév fordul elő, s a mely Várhely határának délnyugati oldalán a castrumon kívül egy domb tetején a felszín alatt nem épen mélyen találtattott, és azon a Mithra cultusra vonatkozó faragványokat, relief töredékeket, felírásokat s nevezetesen egy, felirata miatt igen fontos márványoszlopot, melyeket szintén a castrumon kívül Várhely délkeleti oldalán ásott ki háza udvarában egy román földműves. E leletek jelenleg dévai múzeumunkban őriztetnek. Szabad legyen itt e helyen az igen tisztelt közgyűlés előtt az említettem syr istennevek-

ről s Mithrának azon két nevéről lehetőleg röviden értekezni, melyek dévai muzeumunk illető fölrataiban olvashatók. *Malagbel* a sémi mythológiában a napistennek egyik neve, előfordúl egy phoeniciái feliratban *malhbaal*-nak írva (u. m. a 3-ik maltai feliratban, 1—2) s mint *Μαλαχβήλος*; a palmirai feliratok egynémelyikében (l. gróf de Vogüé M. „Syrie Centrale“ Inscriptions sémitiques című műve 7. s 84. lapján a 3. s 140. szám alatt.) *Belalahamon*-t az idegen kömetező bizonyosan *belhamon* helyett véste; az ilyen tévedések épen nem tartoznak a ritkaságok közé, így a többi közt a capit. gyűjteménynek egyik igen érdekes Mithragrávája alatt *g. p* (*-Gauto Pati*) helyett *g. P. P.*-t olvasunk, illetőleg a feliratban a kömetező a p betűt ismételten tette ki, de ez esetben hibáját észrevéve a közbenső p-t igyekezett kivakarás által elenyésztetni, a mi azonban neki nem sikerült. Ez egy példa szolgáljon sok helyett. *Baalxaman* a phoiniciái epigraphika terén előfordúl az említettem maltai felirat 3-ik sorában, új phoen. alakja *baal aman*-nak van írva, ez alak további rövidítése *baal man*. Ez istenség cultusa Babyloniából átszármazott a perzsákhoz Anaitiéval együtt, s tőlök jutott el a Sakákhoz, l. Strabónál (XI. §.) *Baalxaman* (v. *Baalxaman*)-t köoszlopok ábrázolták, melyeket *xamânim*-oknak vagy *bealim*-oknak is nevezték (*-mass bat habbaal*¹⁾). *Benefal*²⁾ oly istennév, melyet csupán e feliratból ismerünk. *Manavat* a sorsistennek neve, s a babyloniai eredetű *meni* istennévtől csupán csak alakját illetőleg különbözik, illetőleg előbbi utóbbinak nőnemű alakja a többes számban („sortes“ l. Cicero div. 2, 41.), l. ö. h. v. az arab *manâtun* istennevet. Esaiás próféta k. 65. f.-ben előforduló *menû*-t Károli Gáspár hibásan fordította csillagoknak: „és a csillagoknak itali áldozatot töltettek“ (11 v.) E nőnemű, többesszámban álló alak Jamblichosnál³⁾ a görög népetymologia befolyása alatt, s tekintettel a változhatlan végzetre, melynek a jó- és rossz sors egyaránt

¹⁾ A kir. II. k-ben 3, 2, — 10, 26. stb. V. ö. *ἄβελος* Herodotnál II. 3.)

²⁾ Talán a. m. *bene fal* „sortes“ értelmében, l. ö. h. v. arab *faʿlun*.

³⁾ Koelesyrianak Chalkis városából való, nagy Konstantin kortársa, neoplatonicus.

adománya, *μόριμος*-sá változott, kinek e névről való magyarázatát Julián császár beszédei egyikében (or. IV.) számkra megőrizte: οἱ τὴν Ἰδεσσαν οἰκοῦντες, ἱερὸν ἐξ αἰπρωτος Ἡλίου χωρίον, Μόριμον αὐτῷ καὶ Ἀζίζον συγκαθιδρύουσιν. αἰνίττεσθαι φησιν Ἰάμβλιχος, παρ' οὗ καὶ τὰλλα πάντα ἐκ πολλῶν μικρὰ ἐλάβομεν, ὡς ὁ Μόριμος μὲν Ἐρημῆς εἴη, Ἀζίζος δὲ Ἀρης, Ἡλίου πάρεδρος, πολλὰ καὶ ἀγαθὰ τῷ περὶ γῆν ἐποχρετεύοντες τόποι. Tehát Jamblichos *μόριμος*-t a görögök Hermesével azonosította, tekintettel mythosa azon későbbi elemeire, melyek szerint úgy tűnik fel, mint a határok őre s védője, s a jó sors istenét a napisten *πάρεδρος*-ának illetőleg társának nevezte, mert a sors mint a jövődő titka a minden homályt eloszlató nappalközeli viszonyban gondoltatott. *Παρδερχῆς* Heliosnak egyik tulajdonítványa (Il. 3. 277.) s a mindent látó nap egyszersmind a jövődőt kinyilvánító jóisten, kinek igéi a végzet — a jó vagy balsors — határozatát foglalják magukban. A sémi *manaval* ezek szerint a görög mythologia három istenségével hasonlítható össze, u. m. 1) *Μοῖρα*-val, a melynek többesszáma *Μοῖραι* szintén előfordúl,¹⁾ (Homer Il. 24, 29), illetőleg *Cyché*-vel, a ki Pindár szerint a Moirák egyike 2) *Ἥλιος*-sal, mint a ki a végzet határozatait előre tudja 3) *Ἑρмес*-sel, mint a ki a róla szóló mythos egyik későbbi phasisában a birtok határainak őre. Valamint Jamblichos idéztem helyében a nap és Azizos, illetőleg a reggeli nap, együtt említettnek, úgy a dévai márványlapon szintén két különböző név jelenti a napistent. Ha *Βενεφαλ* „sortes“-nek volna értelmezhető e felíratban a sors istensége is két név alatt említettetnék, melyeknek elseje mintegy a végzet küldöttjeit jelentené, l. ö. h. v. a héber *benê elohim* kifejezést, „angyalok“ értelmében²⁾, másika ezek küldőjét, a *végzetet*. A végzet küldöttjeit azon geniusoknak tartom, melyek a jóslat különböző nemeiben nyilatkoznak s nyilatkoztatják a sors határozatait. Azon körülmény, hogy a nap- és a végzet istenségeinek két személyesítője egymásután neveztetik meg, rendkívülinek egyáltalában nem nevezhető, mert az azonos

¹⁾ Moira ép úgy, mint a sémi myth. *Meni* neve, eredetileg részt jelentett, l. Homernél *μοῖρα βιότοιο*, Il. 4, 170.

²⁾ A talmudban és a későbbi targumimokban gyakran előforduló *bat kôl* a „hang leánya“ szintén ide tartozik.

eredetből kifejlődött különböző isteni személyek a közös eredet daczára annyira különváltak, hogy szoros összetartozásukat a fölületes szemlélő észre nem veheti. A Vedák és Avesta hymnusaiban a különlényeknek gyakran jelentékeny melléknevek felelnek meg, melyek idő múlván a mythosalkotó képzelet varázsvesszőjétől megérintve a személyeslét tulajdonítmányaival ruháztattak fel. Egy szanszkrit könyv a nap (Surya) ezer nevével foglalkozik, a mint ezt már czíme is mondja, s egy másik szanszk. könyvnek czíme „Vishnu ezer nevéről“, — e nevek legtöbbje eredetileg jelző volt. Gyakran kimutathatjuk azon, a mythologia terén nagy-ratermett melléknevek egykori szerepét, melyek idővel valamely istenség személynevévé lettek, így p. o. a dévai gyűjteményünk említettem márványoszlopán előforduló *Nabarza* névnek a Khorda Avesta „Mihir Yasht“ című hymnusa 5-ik versében két jelző felel meg, u. m. „hatalmas“ és „erős“. Ez istennév megemlítésével a Mithracultus tárgyához értünk. A *Nabarza* név a dévai oszlopon kívül még két latin s egy görög feliratban fordul elő, utóbbiban NABAPΔHC alakjában az ó perzsa kiejtésnek megfelelőleg (*nabarza* az avestai kiejtés szerint van¹⁾). Az Esquilino azon részében (ripiano esquilino) a hol egykor a lamiani kertek léteztek, egy mozaik talaju tornác egyik mélyedésében nyolcz évvel ezelőtt egynehány igen érdekes Mithrafaragványt találtak, melyek jelenleg a capit. muzeum újabb osztályában őriztetnek. E szűk tornác hosszában több kicsi kőszék volt úgy elhelyezve a két fal üregeiben, hogy egyik a másikkal szemben állott; a tornáczból egy körülbelől 20 m. hosszú s 6 m. széles bolthajtásos terembe léphetett az ember, melynek talaját finom fehérszínű mozaik fedte. A Mithracultus ezen helyisége nem hasonlít egészen az ostiai mithräonhoz, melynek czellája két részből áll, a felsőből és az alsóból, a tornác azonban itt is megvan. A mithräonok harmadik neme barlanggal is birt, melyben a beavatási szertartások mentek véghez. Itt azon kérdés merül fel, valljon a várhelyi szentély az itt röviden leírt mithräonok melyik

¹⁾ C. J. L. 3481. (Invicto Mythrae Nabarzae stb.), — Orellinél 1932. sz. alatt, — C. J. G. 694. sz. alatt.

csoportjához tartozik? E kérdésünkre reményilem rövid idő alatt a helyszínén folytatandó ásatás megadja a kétséget kizáró választ. Dévai gyűjteményünk egyik kővén a Mithra név helyett *Caulto Pali* olvasható. A Henzen-Orelli-féle gyűjteményben e név négyszer fordul elő 5849, 5850, 5852 és 5853. számok alatt s az egyik capit. Mithrarelief alján előforduló *S. P.* bizonynyal ez elnevezés kezdőbetűi. Ugyanezen gyűjteménynek egy másik, 5848. számmal megjelölt feliratában *cautes* áll, s a S. Clemente templom alatt feltalált mithraion egyik kővén olvasható ajánlásban *caute* jön elő: CAUTE SACR. Visconti Károly tekintettel e körülményre a *cautus* alakot „*cautes*“-sel teljesen azonosnak, illetőleg az utóbbi alak elváltozásának, variánsának tartja s Mithra ezen elnevezésében azon mysticus tan kifejezését látja, mely szerint Mithra sziklából eredt volna „ὁ ἐκ πέτρας θεός“ s e nézete támogatására felhossa a Henzen-Orelli féle gyűjtemény 6809. számú feliratát, melyben „*petra genitrix*“ s a C. I. L. III. kötetének 4543. számmal megjelölt feliratát, melyben „*petra genetrix domini*“ szavak Mithrára való vonatkozása kétséget nem szenved. Visconti e nézetét nem oszthatom, mert 1) azon köszikla, melyből a V. által főlemlített mythos szerint Mithra eredetét vette, latinul „*petra*“-nak vagy „*lapis*“-nak neveztetik és nem „*cautes*“-nek, így p. o. az említettem két feliraton kívül a C. I. L. III. kötetének 4424. számú feliratában „*petra*“-nak (*petrae genetrix*) s ugyanigy Commodianusnál „*Instructio adversus gentium deos*“ című könyve XIII. fejezetében. Julius Firmicus Maternusnál¹⁾ és sz. Jeromosnál²⁾ a „*lapis*“ elnevezés fordul elő 2) „*petra*“-nak és „*cautes*“-nek jelentése épen nem azonos; „*cautes*“ sziklaélt s élbe végződő fővény dombot jelentett, így Vergil Aeneisében IV. 366 az előbbi, Caesarnál, Prudentiusnál s másoknál az utóbbi értelmében fordul elő. Tibulnál „*cautes*“ háromszor jön elő „*rupes*“ értelmében. Curtius etymologiai szótárában „*cautes*“-t a a görög *κοῖρος*-szal, latin „*cos*“-szal s Cato személynévvel hasonlítja össze, s mind ezekben az élesség fogalma

¹⁾ „De errore profan. religionum“ 20.

²⁾ „Adv. Iov.“ I.

fejeztetik ki. Azon szikla, melyből Mithra kiemelkedik, lapba és nem kúpba végződő 3) „cautus“ „cautes“-től nem csak a végzetre, de a nemre nézve is különbözik, mert utóbbi nőnemű 4) „cautes“ a feliratokban Viscontiszerint csupán csakegyszer fordul elő, tehát nem gondolható, hogy „cautus“ helyettetévedésből állana, s utóbbit nem is tudjuk előbbi variánsának 5) „cautes“ mellett *patis* nem áll 6) „caute“ a S. Clemente templom alatt feltalált mithraön egyik kövén nem lehet „cautes“ dativusa, a mely „cauti“, hanem e dativus nominativusa bizonyára „cauta“-nak hangzott, s egy ily névszó a latinnyelv szótárában nem fordul elő 7) különben is ugyanazon név egyszerre nem vonatkozhatik két egymással szorosán összefüggő lényre, u. m. szülőköre s a tőle született Mithrára, illetőleg a kettőnek nem lehet közös neve. A C. J. L. V. kötetének 5020-ik feliratában Gen(etrici) pro Ge(netura) Dei a kő és Mithra mint két külön lény említettnek, és e megkülömböztetés a mythos lényegében gyökerezik 8) ha „cautus“ „cautes“ helyett állana, előbbi helyett *gautus* nem fordulhatna elő, már pedig ezt az alakot is előtaláljuk az egyik cap. Mithrafaragvány alján 9) ha „cautus“ „cautes“ helyett állana, *patis* dativusa *patis* rejtélynek maradna 10) ha „cautus“ „cautes“ mellékalakja lenne mint ilyen valószínűleg valamely latin szövegben is előfordulna, ennek pedig semmi nyoma nincsen a régibb vagy későbbi latin irodalom terén, sem a költőknél, sem a prózaíróknál. Mindezekből következik, hogy az itt kérdés tárgyát képező „cautus“ nem latin szó, s ez Mithrának ép annyira perzsa eredetű elnevezése, mint a dévai muzeumunk márványoszlopán előforduló *Štavarza* név. Tudtomra Garucci volt az első, ki a *cautus patis* kifejezés perzsa eredetét felismerte s „tre sepolcri con pitture ed iscrizioni appartenenti alle superstizioni pagane del Bacco Sabazio e del Perside Mithra“ című, Nápolyban még 1852-ben megjelent könyvében azt a perzsa nyelv segítségével igyekezett megmagyarázni, illetőleg *ghôda pat*-tal tudja azonosnak, s e szerinte perzsa kifejezést mindenhatóistennek vagy királynak fordítja. Garucci, mint ebből tisztán láthatjuk, a perzsa nyelvet eléggé nem ismerte, mert e szavak egyike sem azt jelenti, a mit G. szerint jelentene, *ghôda* török eredetű

szó s testet jelent; *pât* jelentése trón. Garucci előtt bizonyára *kācā patī* vagy *pata* lebegett, de ez esetben is *cautus kācā*-val nem azonosítható, mert a perzsa *kā*-nak a latin transcriptióban *ch* felelt volna meg. A kérdés illetén állapotában lássunk egy olyan ó-eráni alak után, mely a hangtan törvényeinek értelmében *cautus*-szal összehasonlítható, s ilyen az egész ó-eráni szótárban csak egy van, u. m. *kāta* „szeretett“, „kegyelt“ (*kā* „szeretni“ ige részesülője,) melynek hosszú *a*-ja *ā*-nak, illetőleg *ao*-nak mondatott ki, s következőleg *au*-val összehasonlítható. A hosszú *a* nemcsak az avestai nyelvben változott el igen gyakran *āc*-vá, p. o. *napāc*, ó-perzsa *napā*, szanszkrit *napāt*, hanem az új perzsában is *āc*-nak hangzik¹⁾, hasonlóan a francia *āc*-hoz *Sāone* szóban. Az ó-perzsa kiejtésben az avestai *ao*-nak *au* felel meg, s ennél fogva az *āc*-nak is némely alakban *āu* felelhetett meg, annival is inkább, hogy magában az avestai nyelvben is néha *āc* és *āu* váltakoznak, p. o. *gāush*, *gaosh* és *gāosh*. Ez estben *kāta patais*, illetőleg *kācta* (vagy *kāuta*) *patais* θεοφιλης felelne meg *cautus patis*-nak, tehát Mithra Aura Mazda kegyeltjének mondatnék, és Mithráról csakugyan azt olvassuk a „Mihir Yasht“ nevű hymnusban, hogy Aura Mazda minden yazatai közt őt szerette leginkább. *Patis* nézetem szerint az ó-eráni *patī patais* alakú genitivusából eredt, illetőleg ennek elrontott alakja, az *i*-be végződő ó-eráni névszavak ugyanis genitivusokat úgy képezik, hogy az *ai*-vá kibővült végmagánhangzóhoz *s* rag járul. Az eredeti *kāta* (*kāota*)-hoz legközelebb jár a S. Clemente templom alatt felfedezett mithraion egyik faragványa alatt olvasható *caute*, mely dativusnak nevező esete bizonyára *cauta*-nak hangzott. Az eredeti *cauta* alak a latin népetymologia befolyása alatt az idéztem felirat és egy másik kivételével, melyben helyette „*cautes*“ áll, „*cautus*“-szá változott. A „*cautes*“ alak mely a Henzen-Orelli-féle gyűjtemény 5848. számú feliratában fordul elő „*cauta*“-ból a „*petra genetrix*“-ről szóló tan befolyása alatt idomult s „*cautus*“-nál későbbi. Tudjuk, hogy az ó-perzsanyelvben a nomen

¹⁾ L. Vergleichende Grammatik der alteranischen Sprachen, von Fr. Spiegel (Leipzig, 1882.), az 52. lapon.

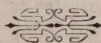
rectum és regens kapesa nem változhatlan, hanem a genitivus e két tényezőjének mindegyike a másik előtt vagy után állhat, így p. o. *parunām khshâyathiya* „sokak királya“ mellett előfordul *khshâyathiya dahyunām* „a tartományok királya“. *Kata paitais* ép annyira jogosított alak az ó-perzsában, mint *paitais hâta* volna. — A múlt év folytán gyűjtött Mithra felírásaink és faragványaink nemcsak számuk miatt, de jelentékeny beltartalmuknál fogva is különös figyelmet érdemelnek. Archäologiai tanulmányaink nagy dísze dr. Torma Károly Mithra gyűjteményünket már is figyelmére méltatta, s az ez év folytán eszközlendő kiadását a várhelyi mihträonnak vezérelni szíves készséggel ajánlkozott. Az általa vezetett ásatások, a mint jól tudjuk, eredményekben gazdagok szoktak lenni, s a legszebb sikertől jutalmaztatnak; és ez nem a pusztá véletlen dolga, hanem az alapos tudós tervszerű munkájának méltó jutalma.

Megyénk területén a római korszak előtti régiségek kutatása körül Torma Zsófia ő nagysága a múltév folytán is sikeresen fáradozott, s az általa talált és gyűjtött tárgyak felől egyleti gyűléseinken tartott értekezéseiben az ódon régiség némely homályos vidékén a vizsgálat szövetségét meggyűjtotta. A történelem terén különösen igen tisztelt elnöktársam dr. Sólyom-Fekete Ferencz új adatokban annyira gazdag, s ezek critical felhasználása által valóban úttörő tanulmányait, értekezéseit emlitem meg, melyekben megyénk régi politikai felosztásáról, nevezetesen az okmányok alapján kimutatható kenézségekről és a telepedési viszonyokról Hunyadmegyében igen becses anyagot állított össze. Végül megemlítem egyletünk működésének legkiválóbb mozzanatait a természettudományok birodalmában. Választmányunk tisztelt tagja Buda Ádám úr Hunyadmegye madárfajainak összeállításával a zoognosiának geozoológiai részéhez újabb becses adatokat szolgáltatott. Téglás Gábor tanár, egyletünk tisztelt muzeumigazgatója tavaly tett barlangkutatásaival nálunk egy oly vizsgálatot indított meg, mely napjainkban általános érdekűvé lett, s melynek az archäologia, ethnographia, zoo- és phytopaleontologia eddig is sok új eredményt köszönhetnek. A tudományos vizsgálatok jelenlegi részletesítő iránya mellett egy oly kutatás,

mely az ismeretek különböző köreit egybefoglalja, eltekintve azon hasznaitól, melyeket az egyes tudományoknak hajt, azon nagy, eléggé meg nem becsülhető érdemmel bír, hogy azon kapcsolatot, mely a természetben létezik, elménk előtt világosan láthatóvá teszi, s egy oly világnézetet alkot meg, mely megóv attól, hogy a részletek miatt azok egészét észrevenni képtelenek legyünk.

Az itt elmondottak után azon kérdés előtt állunk: mi egyleti életünk harmadik évének teendője? Azt gondolom, hogy az igen tisztelt közgyűlés gondolatát fejezem ki, ha azt mondom, legsürgősebb teendők a megkezdett munkát ernyedetlenül folytatni. Várhely határának délnyugati és délkeleti oldalán az említettem helyeken igen érdekes felfedezések várhatók, ott úgy látszik a syr isteneknek egy külön szentélye létezett, itt egy mithräön. Egyletünk történelmi osztálya a rejtélyeikből napfényre jövő okmányok alapján megyénk egykori törvényhatóságainak históriai kifejlődését, mibenlétét, hatáskörét mind világosabban fogja megismerni. A rómaiak előtti történelem Erdélynek ezen részében oly kutatások által, a minők a tordosi, nándori, algyógyi, legalább főbb vonásaiban vázolható lesz, s ezen korszak régészetét nem többé praehistoricusnak, hanem joggal és méltán historiciainak fogjuk nevezhetni. Megyénk teljes monographiáját akkor, és csak akkor leszünk képesek megírni, midőn természetrajza faunájának, flórájának, ásványainak és közeteinek hű és teljes képét fogja előtűntetni, s ez azon az úton lesz elérhető, a melyen múlt egyleti évünk folyamán társulatunk néhány tagja az óhajtott célra vezető vizsgálatokat megindította. — Buzgalmunk csökkenni nem fog, s megyénk lelkes közönsége, bizton reménylem, ez év folytán is egyletünket mindenekben, melyek fogاناتos munkásságát előmozdíthatják s biztosíthatják, tevékeny pártolásában fogja részesíteni. E biztató reménnyel kezdjük meg az új egyleti évet.

Vázlatok

az oláh-kenézi intézmény története — s ismertetéséhez.

Dr. Sólyom-Fekete Ferencztől.

(Fölvasta Hátszeg 1881. évi október hó 1-én tartott vál. ülésben.)

Igen sok nyom mutat arra, hogy az a terület, melyet mai napság Hunyadvármegyének nevezünk, az Árpádok idejében és már előbb a magyarok honfoglalásakor a magyar elem, illetve ezzel rokon avarság által sűrűbben volt benépesítve, mint gondolnók.

A magyarok beköltözését alig 50 évvel megelőzőleg élt és munkálkodott Ravennai Guidó föld- és néprajzi följegyzéseiből kétségtelen, hogy többek között Hunyadmegye völgyei s ezek sorában Hátszeg vidéke szolgáltak utolsó menhelyül az avar maradványoknak, melyek a későbbi temesi bánság vidékein emelt és külföldi fölületes utazgatók után helytelenül római sánczoknak nevezett gyűrűikből is kiszoríttathattak. Ez avar korszakból a Syl folyó neve, a Saágh (mostan Nándorválya), Abló, Babócs, stb. helynév; az Igech, Szerekes, Ankos-féle családnevek, melyekkel okmányokban találkozunk, szállottak reánk. Egyéb emlékek a föld gyomrában avagy fölületén rejtőzhetnek még, maga az avarság pedig ugyannyira beleolvadt a rokon magyarságba, hogy azon időkben, melyekből történeti részletesb adataink vagy éppen okleveleink vannak, már csak magyarokról lehetett szó. De éppen e találkozásnak, ez egybeolvadásnak róható föl ama jelenség, hogy p. o. Hunyad téerein is egész zömökben kellett magyarságnak tanyáznia, ha szabad a gyér adatokat összefogva s a későbbi alakulásokkal egybevetve következtetéseket tenni.

Megváltozott a helyzet a kunok és bessenyők, de leginkább a tatárok beütéseinek, borzasztó népirtó hadjáratainak nyomán. Ekkor Hunyadnak gyönyörű völgyteknői is néptelenekké lettek; s ekkor és azután igen soká látjuk királyainkat abban fáradozni, hogy az üresen maradt helyeket újra benépesítsék.

Mi természetesebb, mint hogy a benépesítési törekvések ezen földrészekre nézve ama népségre irányozták a figyelmet, mely már a megelőző évtizedekben mozgásba tette magát éppen ez országrészek felé; s mely — mint minden ó- és középkori vándor népség — a hagyományban kereste mozgólódásának jogos alapját. E népség az íróink, okleveleink által „oláh“ néven említett vala.

Hogy e népség mikor szállotta meg nagyobb rajokban Hunyadvármegyét és ebben különösen Hátszeg vidékét — mert hiszen ez alkalommal és e helyütt én csak ezekre terjeszkedhetem ki — arra nézve csattanós bizonyíték rejlik a jogintézményekben. E bizonyítékkal, legalább ily irányban, nálunk még senki sem foglalkozott.

Minden jogintézményt, melynek ismerete az oláhság ismeretével egyszerre szállott reánk, nem boncsolhatok most. Csupán egyre terjeszkedem. Ez a kenézség, a keneziatus.

Ez intézményről a XIII. században IV. Béla tesz először határozott említést ama levelében, mely által az akkori Cumániát, Kunországot — a mai Moldva és Oláhországnak tetemes része — a Johannita vitézi rendnek adományozza a szörényi bánsággal együtt, hogy azokat védelmezze s a magyar korona országain kívül eső helyekről édesgetett települőkkel benépesítse. Valjon egyszerűen véletlen-e, hogy az oláh kenézi intézménnyel honunkban legelőször csak itt és ekkor találkozunk? Szerintem — nem. Tudjuk, hogy éppen IV. Béla kénytelen vala a tatárok által néptelenül hagyott országát behívott települőkkel gyarmatosítani. A behívott, édesgetett települők pedig mindenütt kikötötték megszokott intézményeiknek föntartását. A németek a német institutiókat — és így tovább ismerték, kedvelték; tehát azok szerénti kormányoztatásuk volt egyik alapföltételök. S a király, — miként reánk szállott nagy számú

szabadalom leveleiből látjuk — elment mindenkor egészen addig a határig, melyen túl már az állameszme, saját koronájának méltósága sem engedhették.

Nem történt ez másként az oláhsággal sem. Míg azelőtt ha települtek is be egyes rajok, alkalmazkodtak az új lakhelyen létezett törvényekhez és törvényes intézményekhez; de már IV. Bélának ők szabtak föltételeket és kívánták tőle megszokott, saját honi intézményeiknek lehető szem előtt tartását. Ilyen volt egyebek közt a kenézség. S ez az oka annak is, hogy a magyar korona területén belől csak ez időtől fogva fordul elé. De mert idegen csemete volt, itt biz az nem vert mély gyökereket. És bár annyira se vert volna, mint a mennyire vert. Ugyanis alább látni fogjuk, hogy a kenézség alapján hűbériséggel azonosítható. A kenéz kapott a királytól jószágot vagy jószágokat bizonyos függési föltételek alatt. Más szavakkal: a főtulajdon a mindenkori koronás királyé maradt, tetszésétől függött azon javaknak bármikor visszavétele; e mellett a kenéz az általa birt jószágok után különféle szolgáltatásokat teljesített. Másrészt azonban a hűbérül kapottt jószágon letelepített lakosok ura lett a kenéz, azokat jobbágyaivá, szolgálívá tette s vagyonuk és életök fölött is rendelkezett.

Ime, tehát az oláh jobbágyság eredete jóformán itt keresendő; azt ők önként vállalták el és hozták magukkal. A magyar király és törvényhozás sok tekintetben szelidíteni törekedett e viszonyt pl. az által is egyebek közt, hogy a kenézek biráskodását az erdélyi vajdák vezetése — s ellenőrzése alá rendelték. Mindamellett az oláh jobbágyság egészen más módokon származtattatik le mai napig; és a magyart, a magyar állam főnhatóságát kárhoztatják jelenleg is sokan éppen azért, mit őseik magukkal hoztak, maguk kívántak maguknak. Persze, időfolytán sok minden ment feledésbe. A jobbágyságot általában csak leigázásból származtatták azok, kiknek az álmodozás és az izgatás volt mindennapi kenyerök.

De térjünk át tüzetesebben a kenézségek, kiválólág pedig a híres hátszegi kenézségek ismertetésére.

E tárgygyal eddig legkimerítőbben és legalaposabban gr. Kemény József foglalkozott Kurz A. Magazin-a II. kötetében megjelent „Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen“ czímű értekezése során. Ez értekezés bírálat és helyreigazítás kívánt lenni egy „Vizsgálódások az erdélyi kenézségekről“ czímű és N.-Enyeden névtelenül megjelent munkácskát illetőleg; mindazáltal önálló s e tárgyban — mint mondók — mind- eddig a legalaposb dolgozattá nőtte ki magát.

Azonban a nemes gróf föllépése óta igen sok oklevél jött napfényre. Csekélységem is meglehetősen kutatást vitt már véghez, és sok oly régi okmányra bukkantam, melyekből nem egy fontos pontban kiegészítőleg, másutt éppen helyreigazítólal szólhatok a dologhoz.

Maga a kenézség a kenéz névvel együtt kétségtelenül szláv eredetű. A szláv népeknél a „knez“ sokféle jelentőségű volt és az most is. Ama név jelentett pl. hol herceget, hol vezért, hol nemest vagy éppen bírót. Ez utóbbi alakjában a magyarországi szerbeknél most is él; sőt a szerbséggel érintkező oláh lakosság, miként Krassóban, a falusbíró napjainkban is „kenezu“-nak mondja.

Tudjuk, hogy az oláhság balkáni hazájában az elszláv- vosodott bolgárok képezték az államalkotó elemet, ők való- nának az uralkodó osztály ugyannyira, hogy még akkor is, midőn a két elem, t. i. a szláv-bolgár és az oláh egymás- tól törvényesen elvált, a hivatalos nyelv, az egész állam- szerkezet szláv és szláv kinyomatú maradt az oláhoknál. Mutatják ezt az azon korbéli kenézek nevei is, melyek túlnyomólag szláv képződmények. Könnyen megfogható e sze- rint a kenézi intézménynek az oláhok közé mily uton be- fészkelődése. S hogy ez intézmény az oláhok közé nem itt Magyarországon hozatott be, hanem a Haemus hegy lábai- nál feküdt hazájokban megvolt náluk, arra megint elegendő bizonyíték áll rendelkezésre éppen a XIII. századból. Futó- lag csak azt említem föl, hogy a mi kenézségeink hajsza- lig ugyanazon az alapon nyugodtak, mint a byzanti jármot lerázott Péter és Asán kenézek haemusi országában. Kenéz ott is annyit jelentett, mint hűbéres; keneziatus pedig annyit, mint hűbéres jószág. A kenéz ott is éppen ugy ve-

zére, némi részben korlátlan ura s bírása volt a maga hordájának, miként ezt a Magyarország határos, közelebb eső részeit megszálló hordáknál szemléltethetjük ugyanazon időben, vagyis a XIII. század utolsó felétől a XIV. századon át a XV. század végeig.

Egyedül a közelségnek róható föl, hogy a kenézségek a Haemustól jöve a szörényi bánságban, majd Hunyadban merülnek föl. Hol aztán királyaink, különösen I. Lajos rendező kezét ki nem kerülhetik. Ki is 1366. évben az erdélyi oláhság jogviszonyait szabályozni óhajtván, ez iránt kiadott levelében megkülönbözteti a jószágaiban királyi adomány által megerősített kenézt az egyszerű kenéztől, ki csupán hordavezetői jogokat gyakorolt, és ki nem ritkán „vajda“ nevet is viselt.

Már fönnebb érintettem, hogy kivált a nagy tatárjárás néptelenné tette a mai Hunyad völgyeit és téreit, ezek közt Hátszeg vidékét. A néptelenné lett területek jogintézményeink természetéből folyólag a korona rendelkezése alá estek. Innen ama területen létezett királyvár, maga Hátszeg, az egész districtusnak lőn központja. Még 1404. évben Zsigmond király egy ajándékozó levelében Ponor község felől mondatik p. o. „*possessionis Ponor vocate in pertinentiis Castri nostri Hathzak*“ vagyis: „Hátszeg várunk tartozéka Ponor birtok.“ Eme nagy kiterjedésű uradalomból királyaink, rendesen a más országból betelepítés kötelezettsége alatt, mind többet és többet engedtek át a szomszéd-ból jelentkező horda-vezéreknek, vagyis igazi nevükön kenézeknek. Az ekként átengedett helyek „*liberae*“ szabadbá lett jelszóval különböztettek meg, mi csak azt jelentette, hogy azon birtok már nem tartozik egészen a korona-uradalomhoz; s egykori odatartozásának mintegy csak emlékeül köteleztetett az adományos kenéz valami szolgáltatásra. Így Frank erdélyi vajda meghagyja Nuksora kenézség birtokosának, hogy e birtoka után és kenézi minőségének jelül évenként a hátszegi királyvár parancsnokánál egy ökröt adjon át.

A hűbéri viszony hozta magával, hogy a hátszegvidéki kenézek minden királytól vagy ennek teljhatalmazottja az erdélyi vajdától megerősítő levelet eszközöltek ki. Később,

midőn a kenézek jobban megismerkedtek a magyar köz- és magánjoggal és belátták, hogy a királyi adomány is biztosítja hordájok, szolganépök fölötti uralmukat, sőt sokkal több előnyt nyújt: törekedtek érdemeket szerezni s nova donatiokat nyerni oly értelemben, mint azt a magyar érdemes honlakosok szokták volt. E törekvés, ez átalakulás a Hunyadiak korában éri el tetőpontját, főleg Hátszeg vidékén, hol a törökök beütései legtöbb alkalmat is nyújtottak a magát kitüntetésre.

II. Ulászló a hátszegvidéki összes kenézségek után már csak évi 600 ezüst márkát és 200 juhot huzott; de 1494. évben, a tett szolgálatokra s a török dúlások által okozott bajokra utalva, a 200 juhnak beszolgaltatását is elengedi.

A kenézség éppen úgy, mint akármely más birtok- és dologban jog osztály tárgyát képezhette. Innen találkozzunk az oklevelekben ily kitételekkel: „dimidia pars keneziatus“ a kenézség fele stb. Kenézi jószágot, vagyis *hűléri kötelelésben álló birtokot magyar ember is kaphatott és kapott* a Hátszeg várához tartozó uradalomból. Olvassuk 1411-ben, hogy Péter fia Korlátnak hűtlenség miatt elveszti portióját a borbátvizi keneziatusból és azt Dobrota pap és vérsége nyerik el. Szentpéterfalván a Hunyadiak korában élt Vak és Hitemre nevű kenéz. A ma is virágzó Kendeffy-családnak okmányilag kimutatható őse Kende vala, kinek nemzetiségére éppen nem következtethetnénk abból, hogy maga és még inkább hirneves fiai: János és Kende kenézi természetű javakat birtak és innen kenézek is valának.

Érdekes lenne még a kenézségekben szervezett igazság- és jogszolgáltatás menetét vázolnom. De itt csupán azt említtem föl, hogy általam föltaalált oklevelek tanúságaként most már bizonyos, miszerint tisztán kenézi bírói székek is tartattak. Nem kevésbé érdekes e kenézi székek összeállítása: az erdélyi alvajda esetről-esetre vagy egyszer mindenkorra neveztetett ki a székből elnöklésre, magát a széket pedig alkotta évenként külön fölesketett 12 birtokos kenéz, 6 oláh pap és 6 közönséges oláh pór.

Ezekről Kemény a fönnebb idézett értekezése során még semmit sem tud; sőt állítja, hogy a kenézi székek birtokok iránt fölmerült vitás kérdésekben magukra nem

dönthettek volna, hanem ilyenkor a megyei nemesség is bevonandó volt a székre. A dolog, kétségtelen oklevelek tanúsításaként, úgy áll, hogy az alvajda tartott vegyes székeket a nemességgel és kenézi székekkel együtt, de tartott tisztán kenézi bírói széket is. Amott természetesen vegyest vétethettek elő a nemesek ügyei is, mikor a behívott kenézek neveinek felsorolása az ítéletlevélben éppen csak azt jelenti: miszerint ők is jelenvalának, a jogszolgáltatás tanúi lehettek; ellenben a tisztán kenézi javak kérdésében a tiszta kenézi szék döntött a vidéki nemesség nélkül, habár és esetleg ennek jelenlétében.

E kenézi székek befogadására Hátszeg városában külön királyi palota épült. Mint ezt egy 1418. évben kelt okmány eme szavai bizonyítják: „quod cum die constituto in domo regia in eadem Hachak habita et constructa.”

Az is bizonyos az általam lemásolt oklevelekből, hogy a fölesküdt kenézi szék előtt örökvallásokat, birtok iránti egyességeket stb. lehetett kötni, s ezekről a kenézek saját nevükben oklevelet állítottak ki. Ennek esetét és lehetőségét gr. Kemény József szintén tagadta, mert olynemű okmányokra még nem akadt volt.

A kenészség és kenézi birtokok, melyeket az okmányok néha „*possessio wolachalis*” jelzéssel is említene, a XV. századdal teljesen eltűntek, átalakultak. A magyar állameszme, a magyar államhatalom kimagasló természete nem tűrte sokáig a hűbériségnek ama szláv kinövését; sem azt nem engedhette a magyar emelkedettebb szempont, hogy a tulajdon oly nemű korlátozása fönnálljon.

Azonban annak mintájára, hogy régebben kenézek ügyeltek föl a királynak járó szolgáltatások teljesítésére, egyes uradalmakban a nemes urak robot-behajtó közegei nevezettek már csak kenézeknek. Az ily nemű kenézek értendők pl. egy 1559. évi okmány e szavai alatt: „*Petrus kenezius Valentini Posay in Walljadelse.*” — Ez a Péter kenéz tehát tulajdonkép ugynevezett dominális bíró vala.

S ezzel befejezem vázlatomat. Alább mellékelem az okmánygyűjteményemből ide vágó s az általam mondottak

támogatására elegendőleg szolgáló néhány okmányt. Megjegyzem, hogy ez okmányok eredetijei mind a Kendeffy-család egyik fejenél, Méltóságos Kendeffy Sámuel urnál Környesden találhatók.

O k i r a t o k.

1.

Frank erdélyi vajda és szolnoki főispán Hátszezen 1394 nov. 24-én János és Kende, Kende fiainak kérelmére megerősíti Bebek László és Imre Vajdák levelét Nuksora falut illetőleg; kiköti azonban, hogy e birtok függésének némi jeleül évenként egy ökröt szolgáltatassanak át a hátszegi várnagynál.

Nos frank vayuoda Transsilvanus et Comes de Zolnuk, Memorie commendamus, tenore presentium significantes quibus expedit vniuersis, Quod Mychael filius dees de districtu Myhald, ad nostram veniendo presenciam; petens nos precum cum instancia vt nos villam liberam Noxara vocatam in districtu Hatzak adiacentem, Johanni et Kende filys Kende fily Mychaelis que prefati Kende patris ipsorum fuisset, quod exhibicione literarum virorum magnificorum dominorum olym ladislai et Emerici Bubek similiter vayuodorum Transsiluanorum declarabat, sub eadem libera conditione sub qua pater et aui ipsorum in antea possedissent, conferre, ac ipsas literas confirmare dignaremur, Nos itaque Justis et legitimis petitionibus ipsius Mychaelis fily dees inclinati ac Justicie annuentes, dictam villam Noxara vocatam, annotatis Johanni et Kende filys prefati Kende sub eadem libertate et conditione quibus ydem Kende pater ipsorum, et eius predecessores possedissent, duximus conferendam, per ipsos ac eorum heredes et superstites vniuersos perpetuo possidendam tenendam et habendam, literasque annotatorum dominorum ladislai et Emerici Bubek vayuodorum confirmando, Ita tamen quod prefati Johannes et Kende fily ipsius Kende semper singulis annis in festo beati Georgii martiris vnum bouem Castellano suo dare tenean-

tur, Incuius rei memoriam presentes literas nostras prefatis Johanni et Kende, duximus concedendas, Datum in Hathzak predicta in vigilia festi beate Katherine virginis et martiris Anno domini Mo CCC^{mo} Nonagesimo quarto.

(Szöveg alján hártýadarabbal viaszba nyomott gyűrűpecsét, melynek rajza kivehetetlen. Eredetije hártýadarabon.)

2.

Zsigmond királynak N.-Szombatban 1404. aug. 25-én kelt ígtatási parancsa következtében a gyulafehérvári káptalan szept. 29-ről jelenti Henrici János és Laczk Jakab erdélyi vajdáknek: hogy Ponor birtok felébe, valamint ugyancsak Ponor, Sztrigy és Lévad (Livádia) birtokokban levő keneziatus harmadrészebe Leel fia Barbul kenézt és általa Demeter, István, Dáncs és Gyurke fítestvéreit azon évi szept. 20-án Ponoron beigtatta.

Magnificis Viris dominis Johanni Henrici et Jacobo Lachk Wayuodis Transiluanis et Comitibus de Zolnok. Amicis eorum honorandis Capitulum ecclesie Transiluanie, Amicium paratam debito cum honore Noueritis nos literas Serenissimi Principis domini Sigismundi dei gracia Illustris Regis Hungarie domini nostri graciosi honore quo decuit accepisse in hec verba, Sigismundus dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie etc. Marchioque Brandenburgensis Sacri Romani Impery vicarius generalis et Regni Bohemie gubernator, Fidelibus suis Capitulo ecclesie Transiluanie Salutem et gratiam Cum nos medietatem cuiusdam possessionis Ponor vocate in pertinencys Castri nostri Hathzak habite, necnon terciam partem Kenesiatus in possessionibus Ponor predicta necnon Stryg et Levad vocatis existentem fidelibus nostris Barbul filio Leel de Barbadwyze, Kenesio de Hathchok, et per eum Demetrio Stephano Danch et Gyurke fratribus suis vterinis ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis *nostro perdurante* beneplacito, per alias literas nostras duximus conferendas, ipsisque easdem legitime statuifacere intendamus, fidelitati igitur vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis

hominem pro testimonio fidedignum quo-presente Musina vel Nicolaus filius Martini de Damsus *autem* Kenderes de Zenthgerg an Michael frater Ladomery de Pesten sin Ladislaus de Batiz alys absentibus homo noster ad facies predictae possessionis Ponor vocate necnon ipsius terciæ partis Kenesiatus vicinis et commetaneis eorundem vniuersis inibi legitime conuocatis et presentibus accedendo Introducat prefatum Barbul, demetrium Stephanum danch et Gyurke in dominium earundem, statuaturque easdem ipsis premissis nostre donacionis titulo possidendas si non fuerint contradictum Contradictores vero si qui fuerint Citet ipsos contra memoratos Barbul et fratres suos in presenciam Wayuodarum nostrorum Transiluanorum ad terminum competentem, rationem contradiccionis eorum reddituri et posthec ipsius Introduccionis et Statutionis seriem cum nominibus contradictorum et Citatorum si qui fuerint terminoque assignato eysdem Wayuodis nostris more solito rescribatis, Datum Tyrnaue secundo die festi beati Bartholomei Apostoli Anno domini Millesimo Quadringentesimo quarto. Nos enim mandatis eiusdem domini nostri Regis obedire cupientes ut tenemur vnacum Nicolao filio Martini de Damsus homine suo nostrum hominem videlicet Martinum decanum de Choro nostro ad premissa fideliter exequenda duximus transmittendum. Qui demum exinde ad nos reuersi nobis concorditer retulerunt quod ipsi sabbato proximo ante festum beati Mathey Apostoli et ewangeliste ad facies medietatis possessionis Ponor vocate necnon terciæ partis Kenesiatus supradicti pariter accessissent, ipsasque cum vtilitatibus suis vniuersis vicinis et commetaneis suis circumquaque legitime conuocatis ipsisque presentibus iuxta prescriptarum literarum Regalium continenciam prenotato Barbul filio Leel de Barbadwyze et Demetrio Stephano danch Gyurke fratribus suis vterinis statuissent possidendas, Penitus nemine contradictore Apparente 3bus diebus continuis secundum Regni consuetudinem in eisdem moram faciendo datum in festo beati Michaelis Archangeli Anno quo supra.

(Pecsét a hátlapon viaszba lenyomva s töredezett állapotban.
Eredetije 4-rét alaku hártyán nyílt alakban).

3.

Hátszeg vidékének kenézi széke előtt Dobrota borbátvizi oláh esperes és vérsége, — másrészt Leel ugyanottani kenéz fiai békésen véget vetnek a köztük fönforgó pöröknek és Borbátviz kenézségi birtokrészleteiben; továbbá Vizköz birtokban megosztoznak. Miről a kenézi székek által Hátszegen 1411. február 17-én kiállított oklevelet Zsigmond király átírja és privilegium alakjában ünnepélyesen kiadja 1412. évi április hó 16-ról.

no. Stibory Wayuode Transsilvani.

S' Igismundus dei gracia Romanorum Rex Semper Augustus, Ac Hungarie Dalmacie Croacie Rame Servie Gallicie Lodomerie Comanie Bulgarieque Rex Marchio Brandenburgensis necnon Bohemie et Lucenburgen. Heres. Omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris presentium noticiam habituris Salutem in omnium Salvatore. Defacili labitur memoria hominum quam non servat lucida series literarum, Proinde ad vniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire, Quod fidelis noster Barb, filius Leel kenez de Burbadwize, sua ac Stephani demetry danch et Gyurka, fratrum suorum carnalium de eadem in personis, nostre celsitudinis adiens conspectum, Exhibuit nobis quasdam litteras Juratorum et vniuersorum Keneziorum ceterorumque Walahorum de districtu Castri Hathzak patientes. Super quibusdam perpetuacionibus pro ipsorum parte confectas tenoris infrascripti, Supplicans exinde nominibus quibus supra maiestati nostre humiliter et deuote, vt eadem ratas gratas et acceptas habendo nostrisque litteris priuilegialibus verbotenus inserificiando pro ipsis et eorum heredibus confirmare dignaremur. Quarum tenor talis est. Nos Johannes filius Sthoiani de dampus ac alter Johannes filius Kende de Malomuiz, Stanchial filius dionisy de Stroya Bogdan filius Lithinoya de Clopotiua, Tatul filius Balk de pestiinee, Stephanus filius dan de Zenthpeturfalua, Sclauoy filius vanchia de farkadini, Cozta filius Jarizlaui de Zalaspataka, necnon draguta filius Baluzin de feyruizy, ac Johannes filius Bazarad de Rysary et Bard filius Leel de Borbaduizy et ladislaus filius Buda de Rysary, Jurati ac vniuersi ke-

nezy, ceterique Walahy de districtu Castri Hachzak, Memorie commendamus tenore presencium Significantes quibus expedit vniuersis, Quodcum nos feria secunda proxima post festum beati valentini martiris in Ciuitate Hachzak *in sede nostra Iudiciaria conseedentibus causalesque processus quorumlibet causidicorum examine iusto Iudicy discucientibus pro Tribunali sesdissemus*, Tunc boni viri dabrota presbiter volachorum et Archydiaconus eorundem plebanus perpetuus ecclesie sancti Nicolai de Burbaduizy, ac vladul et Jarizlo necnon Cozta ac Gauirel et lazar filius eiusdem, ac Neg et Jarizlaus fily Jarizlai auunculi eiusdem predicti presbiteri, et petrus vanchia et demetrius fily Zeri fily sororis annotati presbiteri, ac Litul Iwan fily Neg, necnon Nicolaus Litul Iwan fily Baly, ac Baluzin dyonisius dadul Mychael fily Lidomer Et Bubur et Neg fily Matul, ac Barbul et Stanchul fily petri, ac valcul filius Gyurkas, petrus et Stanchul fily philippi et Thiuadar filius Bucor, quis est filius sororis videlicet sororius abauus eorum dragudan Litol Ballan fily dabchia ac Nan filius demetry ab vna, parte vero abaltera Barb Stephanus ac demetrius danch et Gyurka fily Lel kenezzy de Burbaduize, coram nobis personaliter constituti, quiquidem videlicet annotatus dobrota presbiter, cum dictis filys fratribus et auunculis, atque consanguineis suis, coram nobis oraculo viuenucis confessi extiterunt sponte et relati perhuncmodum, Quod licet ipsi olim retroactis temporibus septem fuissent fratres condiuisionales ad vnum medium keneziatum in Burbaduize constitutum et habitum Jure hereditario ipsis ab antiquo pertinentem, Ac tamen vnus eorum septimus frater nomine barbath non habuisset prolem, Et preuia racione porcionem suam possessionariam in prefata burbaduizy videlicet septimam partem annotati medy keneziatu, cum consensu aliorum fratrum et proximorum coram Juratis ac vniuersis kenezys in sede Iudiciaria oraculo viuenucis spontaneaue sua voluntate olim confessus exitisset pro Lel filio Gyurke de eadem Burbaduizy donasse et contulisse ac tradidisse, ymmo donasset contulisset atque tradidisset, annotatam suam porcionem in dicto kenezyatu sepedictus Barbath cum omnibus vtilitatibus et pertinencys pro dicto Lel filio Gyurkas et per ipsum

suis posteris, Heredumque perheredes tenere possidere pariter et habere penitus nullo contradicente, quiquidem memorati videlicet Barta (igy) presbiter cum filys fratribus et auunculis atque proximis, coram nobis similiter denouo iuxta fassionem predicti Barbath, porcionem ipsius Barbath in predicto kenezyatu videlicet septimam partem, absque porcione ipsorum, vnam partem in sepedicto Borbaduize pro filys Lel predictis dedisset et contulisset, ymmo dederunt et contulerunt pro eisdem filys Lel et per ipsos suis posteritatibus Jure perpetuo et Irrenocabiliter vt prescribitur in fassione antefati barbath nullo penitus contradicente, Ceterumque supradicti Kenezy videlicet dobrota cum filys et fratribus et auunculis atque proximis non coacti nec compulsi sed propria eorum voluntate coram nobis fassi extiterunt per huncmodum quod ipsi vnam mediam porcionem de sexta parte, (qua porcio pertinebat pro petro filio Corlat, ydem petrus nota Infidelitatis ad *Scitum* regis et tocius regni fuisset decolatus, et sic illa media porcio ad ipsos de Jure reuoluisset), ipsi vero annotatam mediam porcionem dicti petri, in dicto medio Keneziatu videlicet in borbaduize sepedicta, cum omnibus vtilitatibus et pertinencys prefatis filys Lel scilicet pro Barb demetrio ac Stephano, necnon danch et Gyurka dedissent et contulissent, ymmo dederunt et contulerunt coram nobis pro eisdem filys Lel predictis, et per ipsos eorum heredibus heredumque per heredes tenere possidere pariter et habere, preuia racione, quia ipsi fily dicti Lel nonnulla in facto possessionum, annotatis kenezys, videlicet pro dobrota presbitero seruicia fecisse perhibentur, Ita tamen quod iam ipsi fily Lel prenominati in dicto medio keneziatu in borbaduize habito et existenti de illis septem partibus vnam porcionem eorum duas porciones cum dimidio obtinere possint ac valeant omni pleno Jure, Item eciam kenezy absque dobrota presbitero similiter coram nobis confessi extiterunt sponte perhuncmodum quod ipsi vna cum filys Lel et dobrota, super quadam possessione in vicinitate predicti kenezyatus que esset villa libera nomine Wyzkuz super quam possessionem semper litem induxissent ymmo litigassent, ac tamen annotata possessio semper et abantiquo Jure Hereditario pro

filys Lel et pro dobrotā ac Neg pertinuisset, Igitur nunc ipsi annotati kenezy, predictos Barb et demetrium ac Stephanum necnon danch et Gyurka filios Lel, dobrotam presbiterum et Neg fratrem eiusdem, eos et per ipsos eorum posteritates in pacifica possessione in dicta Vizkuz miserunt quiete et pacifice ac in pacifica possessione, cum veris et antiquis veris metis approbatis, eosdem filios Lel predicti, necnon dobrotam presbiterum ac Neg fratrem eiusdem, heredumque per heredes tenere possidere pariter et habere Jure perpetuo et Irreuocabiliter, Tandem petentes nos bard filius Lel predictus, cum predictis fratribus quod nos exinde litteras nostras priuilegiales sigillo nostro *Communitatis* consignatas dare dignaremur, Nos itaque neminem volumus a suis Juribus priuari sed magis conamus fulciri seu potiri, Justis congruis et Juriconsonis supplicationibus seu petitionibus filiorum Lel predictorum gratum prebemus assensum pro eisdem filys Lel sepredictis et per ipsos suis posteritatibus heredumque per heredes tenere possidere et habere Jure perpetuo et Irreuocabiliter, super premissis et singulis omnibus litteras nostras priuilegiales Sigillo nostre Ciuitatis roboratas duximus concedendas nullo penitus obstante aut aliquo contradiccione existente, Ad rei certitudinis memoriam, Datum in Hathzak feria secunda proxima post festum beati valentini Episcopi et martiris, Anno domini Millesimo quadringentesimo vndecimo. Nos igitur humilimis et deuotis annotati Barb fily Lel supplicationibus per ipsum suo ac nominibus quibus supra nostre subiectiue oblatis maiestati, regia benignitate exauditis et clementer admissis prefatas litteras Juratorum et vniuersorum Keneziorum ac wolahorum de districtu Castri Hathzak patentes non abrasas non cancellatas nec in aliqua earum parte suspectas ymmo mere et sincere veritatis integritate prepollentes, presentibusque de verbo aduerbum insertas, quo ad omnes earum articulos clausulas et continentias acceptamus approbamus et ratificamus, Eas nichilominus requirentibus prefati Barb kenezy fidelitatibus et fidelium seruiciorum gratuitis meritis et sinceris famulatibus per ipsum nobis et sacro nostro regio dyademati cum sumpma fidelitatis constancia iuxta sue possibilitatis facultatem exhibitis et

Impensis, Simulcum perpetuacionibus ac alys omnibus et singulis clausulis et continencys, superius in tenoribus earundem lacius explicatis et contentis mera auctoritate regia et potestatis plenitudine ac excerta sciencia nostre maiestatis, prelatorumque et Baronum nostrorum consilio prematuro ac vniformi decreto eorundem, pro eisdem Barb Stephano demetrio danch et Gyurka, eorumque heredibus et posteritatibus vniuersis, eatenus quatenus eodem rite et legitime ac iustomodo emanate, et vires earum veritati suffragantur, confirmamus, presentis scripti nostri patrocinio mediante Saluis Juribus alienis, Incuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, presentes eisdem Concessimus litteras nostras priuilegiales, pendentis et autentici Sigilli nostri nam dupplicis, quo videlicet vt rex Hungarie vtimur munimine roboratas. Datum per manus Reverendi . . . patris domini Eberhardi Epscopi Zagrabiensis Aule nostre Sumpmi Cancellary fidelis nostri dilecti, Anno domini Millesimo Quadringentesimo duodecimo, sedecimo, sedecimo Kalend, May. Regnorum autem nostrorum Anno Hungarie etc. vigesimo quinto Romanorum vero secundo, venerabilibus in Christo patribus dominis Johanne Strigoniensi Andrea Spalatensi et altero Andrea Ragusyensi Archiepiscopis, Colocensi et Jadrensi sedibus vacantibus, eodem domino Eberhardo Zagrabiensi, Andrea Waradiensi Stephano Transsiluano Stiborio Agriensi Johanne Quinqueecclesiensi, Benedicto confirmato Boznenzi Johanne Jauriensi Philippo Vacyensi et fratribus dosa Chanadiensi Hincone Nittriensi Ladislao Tininiensi et Thoma Senniensi, ecclesiarum Episcopis, ecclesias dei feliciter gubernantibus, Wesprimiensi Syrmiensi Traguriensi Sibinicensi Nonensi Scardanensi Makarensi Pharensi et Corbauienti sedibus vacantibus, necnon Magnificis viris Nicolao de Gara regni Hungarie predicti palatino Stiborio de Stiborich wayuoda nostro Transsiluano, Comite Symone de Rozgon Iudice Curie nostre *Petermann* de Medwe dalmacie et Croacie regnorum predictorum, Ladislao et Emerico filys condam Bartholomei de Wylak Machouiensi, Paulo Chupor de Monozlo tocius Sclauonie Banis. Honore Banatus Seuriensis vacante. Johanne Bubek de Pelseuch Thauarnicorum

Johanne filio Henrici de Thamasi Janitorum Groff de Corbauia dapiferorum Johanne filio Gregory de *Alsaan* pin-cernarum, Petro Cheh Agazonum nostrorum magistris, et Kaplerio Comite Poseniensi, Alysque quam pluribus regni nostri Comitatus tenentibus et honores.

ro. Stibory Wayuode Transsilvani.

(A zöld és rózsaszín sodrott selyemzsinóron függő pecsétből csak egy darabka van meg. Eredetije hosszukás hártya, jeles alak.)

4.

*Csáki Miklós erdélyi vajda Kende fiai: János és Kende kérelmére átírja s megerősíti hivatali több elődének szabadalomlevelét, mely által Malomváz birtok után járó szolgálmányokat tetszéstől függő időre elengedték. Az átírt szabadalomlevelek egyike kelt Felkenyéren 1406. aug. 31. ellenben Csáki megerősítő levele Hátszegen 1415. nov. 3. kél. — Ez okmány Déva város régi német nevét **Denburg** alakban őrzi; a későbbi Diemrich gyártására nem szorultak volna tehát a germanizátor urak. Hogy Denburg alatt csak Dévát érthette Stibor vajda, azt ugyanazon bírói székből kelt más oklevele is bizonyítja birtokomban.*

Nos Nicolaus de Chaak Wayuoda Transsiluanus et Comes de Zolnok Memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit vniuersis Quod Johannes et Kende filij Kende de Malomuize nostram venientes in presenciam, quasdam literas patentes viri Magnifici condam domini Stybory, literas viri Magnifici domini Jacobi alias similiter Wayuode transsumptiue in se continentes tenoris infrascripti nobis presentauerunt petentes nos pre-cum cum instancia vt easdem literas presentibus nostris literis transcribi et transsumpti eisdem nostrum consensum et assensum prebere dignaremur quarum tenor talis est Stiborius Wayuoda Transsiluanus et Comes de Zolnok Memorie commendantes notum facimus presencium tenore significantes quibus expedit vniuersis Quod ad nos vna-

cum Egregio viro Ladislao de Nadas, vicewayuoda parcium premissarum ac cum ceteris Nobilibus et presentibus quamplurimis viris fide dignis exspeciali permissione Serenissimi Principis et domini, domini Sigismundi Romanorum ac vngarorum etc. Regis domini nostri graciousissimi partes Transsiluanas pro discuciendis caussis in Denburg dominica die ante Mihaelis Archangeli peruenissemus Tandem prouidi viri Kende et Johannes filij Kende de medio aliorum exurgentes exhibuerunt nobis literam libertatum Jacobi Laczk condam Wayuode Transsiluani ipsis datam, petentes debita cum instancia, Quatenus tenorem eiusdem nostris literis inseri et inscribi faceremus Cuius tenor is est Jacobus Laczk de (Za)nthon wayda Transsiluanus et Comes de Zolnok dilectis nobis Castellanis nostris in Hathzag in Castro constitutis et futuris constituendis vicesque eorundem gerentibus presencium noticiam habituris Salutem cum nostra dileccione Quia nos consideratis multimodis seruiciorum iugiter agilium virorum Kende et Johannis filiorum Kende census seu collectam ipsorum Kenesiatus in possessione Malomuize existentis ad Castrum Hathzag administrare debentem vsque nostrum ad beneplacitum eisdem remissimus et relaxauimus ymmo remittimus et presentibus relaxamus effectiue vestris igitur dileccionibus presentibus firmiter committimus quatenus Censum seu collectam ipsorum Kende et Johannis de dicto Keneziatu ad Castrum iamdictum prouenire et administrare debentem ipsis remittatis et relaxari debeatis eosdemque ratione census nusquam velitis perturbare, quin pacificos et liberos permittatis aliud non facturi Datum in ffelkyner tercio die festi decollacionis sancti Johannis Baptiste Anno domini Millesimo Quadringentesimo sexto. Nos igitur supplicacionibus iustis ac eciam ipsorum fidelia seruicia attendentes fauorabiliter inclinati, pretactam libertatum literam de verbo ad verbum patentibus nostris literis inseri et inscribificiando nostram adusque voluntatem duximus concedendam Incuius rei euidentiam plenior et robur Sigillo nostro appresso fecimus communiri Presentes vero perlectas reddi iubemus presentanti Datum in dewa feria tertia proxima ante festum beati Michaelis Archangeli Anno domini Millesimo

Quadringentesimo duodecimo Nos igitur petitiones dictorum Johannis et Kende fauorabiliter exaudientes prescriptas literas dicti Stibory wayuode non abrasas, non cancellatas, et nec aliqua sui parte viciatas, tenorem earum presentibus literis nostris patentibus inscribi, et de uerbo ad uerbum transsumpti faciendo, requirentibus eorundem gratuitis seruicys Serenissimo domino Sigismundo Regi, et per consequens nobis per eosdem impensis et infuturum impendendis predictis literis nostrum beneuolum consensum prebentes annuimus et nos nostro beneplacito durante omnis prouentus Keneziatus ipsorum in dicta villa Malom-uize habiti remittendum et indulgendum Incuius rei testimonium presentes literas nostras patentes duximus concedendas Datum in Hathzag die dominico proximo post festum Omniumsanctorum, Anno domini Millesimo Qadringentesimo Quintodecimo.

(Szöveg alatt fehér viasszal papirba nyomott kis pecsét, melynek rajza jóformán elmosódott. Eredetije negyedrért alaku papírdarabon).

5.

*Hátszegvidéki 12 fölesküdt kenéz bizonyság-levelet állit ki Hátszegen 1418. évben az iránt, hogy előttük László Barbfia stb. kenézek és rokonaik egyezségileg bizonyos kenézi jószág részleteit átengedték. Ezen birtok iránt keletkezett egyesség levelet Csáki Miklós erdélyi vajda felek kérelmére átírja és saját pecsétje alatt is kiadja **Körösszegen** (Biharmegyei Csáky-féle jószág) 1424. augusztus hó 28-án.*

Nos Nicolaus de Chak wayuoda Transsiluanus et Comes de Zolnok etc. Memorie commendamus tenore presencium significamus vniuersis quibus expedit Quod Barbfilius leel personaliter In sua, ac Stephani (kihuzva: fily) fratris, et Stanchul fily, suorum, personis nostram veniens in presenciam, Exhibuit nobis quasdam literas patentes, duodecim Juratorum keneziorum de districtu Hachag, petens nos humili precum cum instancia, vt nos predictas

litteras nobis exhibitas presentibus nostris literis de verbo, ad verbum inscribendo Inseri faceremus insertamque eidem cum impressione Sigilli nostri confirmare dignaremur, Quorum tenor per omnia talis est, Nos Johnes filius Kende de Malomuize Barb filius leel de Baarbathwize, Coztha de Zaallas, Stephanus filius Daan, de Zempetherfalua, Bogdan de Cloputina, Michael de pesthien, Zlawsh de farkady, Buda de Wad, Berwoy de Ozthro, Ladislaus de Wanchuk, et Nicolaus filius Dwsa de dampsus: Jurati kenezzy de districtu Castri haachak, Memorie commendamus presentium tenore quibus expedit vniuersis Quod cum die constituto *in domo regia, In eadem Haachak habita et constructa*, causas coram nobis causancium, Judicialiter consedissemus, Ladislaus filius Baarb, Sthoyka filius Radul, Barb filius eiusdem, Gregorius filius Stanchul, Chomaan, Bathul, petrus, et dionisius filij Mane, Wana, Mirozlow, Kerezthee filius Mane, Stephanus filius Zlowa, Kerezthee filius Musa, Neguman, dragmer, et Barbul filij lihul, suis, ac fratrum suorum in personis, debita cum reuerencia, nostri in medium veniendo concordii consilio et assensu, ac voce consona, protulerunt, atque fassi sunt in hunc modum Quod licet hactenus litis materia, inter ipsos, et Baarb filium Leel, ac Stephanum filium eiusdem leel necnon Sthanchul filium eiusdem Baarb ventilaretur, Tamen ipsi propter bonum pacis ut ipsa predicta litis materia Inter ipsos omnino sedaretur et postponeretur, mediam partem possessionis ipsorum Keneziatu, cum omnibus et singulis suis vtilitatibus minus duobus Iugeribus terre arabilibus, predictis Baarb et Stanchul filio eiusdem Baarb necnon Stephano fratri eiusdem Baarb, fassi sunt assignando coram nobis, predicti vero Baarb et Sthanchul, necnon Stephanus, ex parte litis premisse, predictos Ladislaum et Sthoycam, ac ceteros fratres ipsorum, commiserunt omnino expeditos et quietos. In cuius rei evidens, perpetuamque firmitatem presentes litteras nostras sigillo nostro munimine roboratas datum in predicta Hachak in domo regia Anno Domini *M^{mo}, q^{mo}, xvii^{jo}* Nos igitur petitiones memorati Baarb in ipsius, ceterorumque supranotatorum nominibus, nobis porrectas, Justas et legitimas fore agnoscentes, Pro eo tenorem earundem

literarum duodecim Juratorum keneziorum de verbo, ap verbum presentibus nostris literis similiter patentibus inscribi et transsumpmifaciendo, eisdem Baarb, Stephano fratri, et Sthanchul filio eiusdem Baarb, duxinus concedendas iusticia suadente datum In Kereszeg In festo beati augustini Episcopi et confessoris anno domini M^o qdringmo vigesimo qrtó.

(Zárlatán pergament darabbal viaszba nyomott kis pecséttel, melynek körirata a vajda nevét mutatja, kívül későbbi kéz följegyzése: Concordia Inter Barb Ztanchywl ac Iadislauum et Ztoykam; coram duodecim Juratis Hatzakien. Eredetije kis negyedrért hártján Kendeffy család iratai közt 1424 számmal jelölve.)

6.

I. Ulászló 1443. ápr. 16-án Budán kelt adománylevele, melyben fölsorolja malomvizi Kende János és fiai: László, Kendris és Miklós; továbbá Kende fia Kendének, mindnyájan a dicső Hunyadi János fegyvertársainak és meghitt embereinek halhatatlan érdemeit, csatákban szerzett babérait. Mindezeknek némi viszonzásául adományozza a két „oláhos természetű jóságot“ u. m. Zenthpétetert és Reyét (a mai Szentpéterfalvát és Réát.)

Commissio propria domini Regis.

Nos Wladislaus dei gracia Hungarie Polonie, Dalma-cie Croacie etc. Rex Lythwanieque Princeps Suppremus et Heres Russie etc. Memorie commendantes tenore presencium significamus quibus incumbit vniuersis, Quod nos grata meditatione pensantes fidelitates et obsequia acceptione digna fidelium nostrorum Johannis dicti Kende de Malomwyz ac Iadislai, Kendris et Nicolai filiorum eiusdem, necnon Kende filij Kende, familiarium Fidelis nostri dilecti Magnifici Johannis de Hunyad per ipsos maiestati nostre post susceptum huius Regni gubernaculum in diuersis huius Regni nostri expeditionibus et signanter in diuersis conflictibus quos ipse Johannes Wayuoda cum seuissimis Turcis primum in partibus Transsiluanis prope locum Waskapw ac tandem

in partibus Transalpinis semper de notabili Teucrorum potencia victoriose transegit Item in progressibus exercitualibus eiusdem quos Idem post habitos conflictus prescriptos, Primum in Regnum Bulgarie vbi Ciuitatem Bidunensem cum certa parte Regni Bulgarie dicioni Turcorum pretactorum subiecta, igne consumpmi et vastari fecit, ac nouissime in Regnum Rascie vbi modo simili notabilis oppressio, eisdem emulis nostrorum manibus illata existit habitis, et fere in omnibus exercitualibus expeditionibus quas ipse Wayuoda noster contra prefatos Turcos habuit, lateri suo adherendo, cum sincera deuotione animi firma constancia et sollicitudine continua, exhibitis et impensis, *Possessiones nostras Valachicas* Zenthpeter et Reye vocatas in Comitatu de Hunyad habitas Simuleum cunctis suis vtilitatibus et pertinencys quibuslibet, Puta terris arabilibus cultis et incultis agris pratis pascuis Siluis Nemoribus Rubetis Montibus vallibus vineis vinearum promontorys Aquis fluuys piscinis piscaturis aquarumque decursibus, necnon Molendinis et locis Molendinorum Ac generaliter quarumlibet vtilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quouis nomine vocitatis, sub earum veris metis et antiquis, de manibus nostris Regys sub illis condicionibus et seruicys quibus alie possessiones similes in partibus eisdem ex collacione Regia conseruantur memorato Johanni dicto Kende, ac prefatis Ladislao Kendris et Nicolao flyseiusdem, necnon Kende filio Kende de Malomwyz et per eos demetrio filio Hythemre ad possessionem Zenthpeter pretactam dumtaxat ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis, dedimus donauimus et contulimus ymmo damus donamus et conferimus Jure perpetuo et Irreuocabiliter possidendas tenendas pariter et habendas Saluo Jure alieno Harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante Quas in formam nostri privilege redigifaciemus dum nobisin specie fuerint reportate Datum Bude feria tertia proxima post dominicam Ramispalmarum Anno domini Millesimo Quadringentesimo Quadragesimotercio.

(Szöveg alatt a vörös viaszszal lenyomott pecsét teljesen lemellett, helyén e szók tűnnek szembe: commissio propria domini Regis. Eredeti je nagy negyedréti hártján.)

7.

Hunyadi János kormányzónak Várhelyen 1451. május 9-én kelt mentesítő levele s parancsa, mely által Kende fia Jánosnak és ennek fiainak összes birtokaik u. m. Malomvíz s Uncsukfalva, Szentpéterfalva és Rea után addig szedetni szokott Quinquagesimát elengedi, s így ama jószágokat szabad tulajdonná teszi.

Nos Johannes de Hwnyad Regni Hungarie Gubernator Memorie commendamus tenore presencium Significantes quibus expedit vniuersis Quod nos consideratis et in memoriam nostri reuocatis multimodis fidelitatibus et fidelium seruiciorum gratuitis meritis et sinceris complacencys Egregiorum Johannis filij Kende necnon Ladislai et Kenderes filiorum pretacti Johannis de Malomwyz quibus ipsi sub locorum et temporum varietate Sacre Regni Hungarie Corone et ex post nobis studuerunt complacere vniuersos prouentus Quinquagesimales tam Regie maiestati et Wayuode Transsiluanensi, quam eciam Archiepiscopo Strigoniensi de possessionibus et porcionibus possessionarys ipsorum puta Malomwyz auditam cum pertinencys eiusdem necnon Wanchoukfalwa, Zenthpeterfalwa Galacz et Rey vocatarum eorundem Johannis filij Kende necnon hadislai et Kenderes filiorum prefati Johannis pertinencium debentes, eisdem Johanni filij Kende necnon Ladislao et Kenderes filiorum eiusdem Johannis Ipsorumque Heredibus et posteritatibus vniuersis inperpetuum duximus relaxandos et remittendos ymmo relaxamus et remittimus presencium per vigorem Quocirca vobis vniuersis dicatoribus et exactoribus huiusmodi prouentuum Quinquagesimalium presentibus et futuris presencium noticiam habituris firmissime precipimus et mandamus quatenus presentibus prefatos Johannem filium Kende ac Ladislaum et Kenderes filios eiusdem Johannis ipsorumque Heredes et posteritates vniuersos ad dandos et Soluendos de supradictis eorum possessionibus et porcionibus possessionarys huiusmodi prouentus Quinquagesimales arctare et compellere rationeque non solucionis, eorundem, in prefatis possessionibus porcionibusque posses-

sionarys, necnon rebus et bonis eorundem quibusuis impedire molestare sew quoque dampnificare nullatenus presumatis nec sitis ausi modo aliquali Aliud non facturi presentes post earum lecturas reddi Jubemus presentanti Datum in Warhel die dominico proximo post festum beati Stanislai martiris Anno domini Mcccc^o *lmo* primo.

(Zárlátán vörös viaszba lenyomott pecsét nyomai. Eredetije hártján, nyílt alakban.)

8.

II. Ulászló 1494. szept. 3 N.-Szebenben kelt mentesítő levele, mely által a Hátszeg vidékén lakó s már nemessé lett vagy pár állapotban levő lakosság s oláhság által addig fizetni szokott öt venedet, nevezetesen annak fejében szedett 200 juhot elengedi s csupán a 600 ezüst márka fizetését tartja fönn továbbra is.

Nos Wladislaus dei gracia Rex Hungarie Bohemie ect. necnon Marchio Morauie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis, Quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillime supplicationis instanciam per eos pro parte vniuersorum Nobilium et Walachorum districtus Haczak nostre propterea porrecte Maiestati, tum vero consideratis fidelitate et serui-cys eorundem que ydem circa defensionem huius Regni contra Thurcos a plerisque iam annis exhibuerunt et que eciam deinceps continue facere habent eisdem vniuersis Nobilibus et Walachis predicti districtus Haczak, illas du-centas oues quas ipsi nobis et Successoribus nostris Regi-bus Racione Quinquagesime de medio ipsorum soluere obli-gantur, si et in quantum istas tantummodo ducentas et non plures oues nobis, Racione eiusdem Quinquagesime siue ex priuilegys ipsorum siue alys eidentissimis docu-mentis soluere debere comperti fuerint, imperpetuum duxi-mus graciose remittendum et relaxandum, Ita tamen et hac condicione, Quod ydem vniuersi Nobiles et Walachi illas Sexaginta Marcas argenti, quas vltra illas ducentas

oues, nobis et fisco nostro Regio Racione dicte Quinquagesime more antiquo soluere obligantur, tempore suo plenarie et sine vlla difficultate nobis et hominibus nostris ad id deputandis, deinceps semper soluere debeant et teneantur, Imo Remittimus et relaxamus presencium per vigorem, Quocirca vobis fidelibus nostris Waywodis vel vice-waywodis, necnon dicatoribus, et exactoribus prefate Quinquagesime nostre, pro tempore constitutis, presentes visuris, harum serie firmissime committimus et mandamus, Aliud habere nolentes, quatenus a modo imperpetuum, de prefatis Nobilibus et Walachis dicti districtus Haczak, presentibus et futuris, Racione Quinquagesime nostre non amplius quam predictas Sexaginta Marcas Argenti exigere et extorquere presumatis, dictas vero dūcentas oues, Si et in quantum vt premisimus ydem Nobiles et Walachy pro huiusmodi Quinquagesima non plures quam ipsas ducentas oues nobis ab antiquo soluere debere comperti fuerint, eisdem modis omnibus relaxare et remittere relaxarique et remittifacere debeatis et teneamini. Nec eosdem propter nonolucionem huiusmodi ducentarum ouium in personis rebusque et Bonis ipsorum quibusuis impedire turbare seu aliter quouismodo contra formam premissae nostre gracie Relationis vlllo vnquam tempore molestare, audeatis, Gracie nostre sub obtentu. Presentes vero quas Secreto Sigillo nostro quo vt Rex Hungarie vtimur impendenti communiri fecimus post earum lecturam semper reddi iubemus presentanti, Datum in Ciuitate nostra Cibiniensi feria quarta proxima post festum beati Egidij Abbatis, Anno domini Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo Quarto, Regnorum nostrorum Hungarie etc. Anno quarto, Bohemie vero Vigesimo Quarto.

Ad Relationem Reuerendissimi domini Sigismundi Episcopi Q. Thesaurary.

(A fehér és rózsaszín selyemzsinórról függött pecsét leszakadt és elveszett. Hátlapon: Registrata 1494 folio CXXVII. Eredeti je kisebb alakú hártján, egészben szép gömbölyű latin betűkkel írva.)

Az oláhok letelepedése Déván.

Felolvasta Déván az 1882. nov. 2-án tartott választmányi ülésen

Szöts Sándor.

Nagy munkához fogna, ki ez idő szerint Déva város monographiáját akarná megírni. Pedig azt hiszem, hogy társulatunk minden egyes tagja nagy örömmel venné, ha megyénk ezen nevezetes helyének, századokon át metropolisának történetéről, úgy politikai és culturális, mint nemzetiségi és interconfessionális tekintetben az eddiginél kimerítőbb és biztosabb adatokat nyerhetne, s még inkább, ha ennek történetét egy rendszeres munkában összefoglalva és kidolgozva láthatná. Ámde rendszeres történelmi munkát írni, míg az ehhez szükséges adatok összegyűjtve nincsenek, merő képtelenség. Sok követ, téglát, fát, meszet, porondot, egy szóval sok anyagot kell összehordani, mielőtt a tervezett épület emeléséhez avagy csak fundamentumának lerakásához is a siker reményével hozzá lehetne kezdeni.

Déva város története még főbb vonásaiban sincs kellőleg földelítve, annál kevésbbé részletesen feldolgozva. Ami keveset róla idáig tudhatunk, az inkább csak sporadice, egyik-másik történetírónk nagyobbzasabásu műveiben, Magyar és Erdélyország történetéről irt munkáiban látott világot. Az ezekben található adatok azonban oly kevés számuak és oly hézagosak, hogy Dévának még országos szereplését, strategiai és politikai működését is meglehetősen sűrű fátyol takarja el szemeink elől; egyéb viszonyai pedig, minők: kulturális fejlődése, nemzetiségi és feleke-

zeti küzdelmei, ipara és kereskedelme, egy szóval: beltörténete még most is egy merőben ismeretlen mező, melyen nemhogy könnyen járható biztos utak, de még valamenynyire vert ösvények is csak itt-ott s nagyon csekély számmal találhatók.

Déva város monographiáját megírni tehát ez idő szerint lehetetlen. Nincsenek összehordva az ehez szükséges anyagok. De a mit a jelen meg nem tehet, megteheti azt a jövő, — s ami egy embernek nagy buzgóság s megfeszített munka mellett sem sikerül, hiszem, hogy sikerülni fog sokak buzgóságának és válvetett erejének. Déva története meg fog iratni. Oly dicső múlt, oly kiváló és fontos szerep, minőt Déva játszott századokon át ez országban és megyében, földérités és kellő méltatás nélkül nem maradhat. A magyar nemzet Geniusza, mely büszke önérzettel tekintett le egykor a dévai várhegy ormairól a lábainál fekvő város és vidék romlatlan szívü s tiszta erkölcsű lakóira; a Hunyadiak, Bethlenek és Rákóczyak szelleme, mely e sziklacsúcs tetejéről kiindulva szabadságra és honszeretetre buzditani járt szét e megye összes fiai között; és a magyar protestáns egyház védangyala, mely erős bástyát állított e helyen a hit és lelkiismereti szabadságnak, megvesztegethetlen őre és ápolója volt itt mindig a nemzeti nyelv és kultúra fejlődésének: támasztani fog biznyára embereket, akik beillesztik e fényes lapot bérczes kis hazánk történetébe intő például a mostani és a jövő nemzedéknek.

Első és fő dolog azonban, összehordani az anyagokat, melyekből a régi nagyság, a dicső múlt e szép épületét összealkotni lehessen. S az anyagok összehordása nem egy ember s nem is az építőmesterek feladata. Szükség van itt egyszerű munkásokra, igénytelen napszámosokra, kik az építés munkájában ez építőmesternek segítsenek. Más szóval: többeknek kell munkába állani s a Déva történetére vonatkozó adatokat a levéltárak porlepte fiókjaiból összeszedegetni, hogy aztán ezekből egy avatott kéz Déva város monographiáját, mely megyénk és hazánk történetének is nem egy homályos helyére fog világot vetni, megírhasssa.

Ezen egyszerű igénytelen munkások közé álltam be én is egy évvel ezelőtt, midőn a dévai reform. ecclesia régisé-

geinek egynémelyikét, nevezetesen tornyát, templomát s az ezekben található harangokat és epitaphiumokat a „Hunyad“ hasábjain egy novicius régéستől telhető ügyességgel ismer tettem. Mondhatom, nehéz munka volt, nemcsak azért, mert „omne initium est durum“, hanem azért is, mert oly téren próbáltam utat törni, mely addig merőben járatlan előttem pedig teljesen ismeretlen volt. Tévedtem is bizonyára nem egyben. De hisz épen azért tömörültünk társulattá, arra hivatvák vezéreink, hogy utba igazítsanak, midőn tévedünk s tanácsot adjanak és segítsenek, midőn hiányos ösmeretünk s részszerint való tudományunk az avatottak vezetését és gyámolítását igényli.

Erre kérem Önöket, uraim, most is, midőn egy előttem nem kevésbbé ismeretlen mezőn, a történelmi adatku tatás mezején kezdett munkásságom egyik gyümölcsét kívánom önöknek mint a hunyadmegyei régészeti és történelmi társulat vál. tagjainak bemutatni. S talán nem követek el indiscretiot, ha megemlítem, hogy Déva történetének kutatására, illetőleg az ecclesiám levéltárában levő nagybecsű okmányok feldolgozására Szilágyi Sándor és Szabó Károly nagynevű historicusainktól nyertem buzdítást. De egyuttal meg kell vallanom azt is, hogy nem rendszeres s nem is egy teljes egészet képező munka ez, melyet e mostani alkalommal felolvasni szerencsés leszek; csupán egy töredék, de a mely Déva város történetének megírásához ugy nemzetiségi, mint interconfessionális tekintetben igen figyelemreméltó adatokat tartalmaz.

Társulatunk érdemes alelnöke a múlt év folyamán tartott egyik értekezésében számos és teljes hiteli eredeti okmányok alapján kétségtelenül kimutatta, hogy oláh polgártársaink abbeli hiedelme, illetőleg némely román történetirónak az az állítása, mely szerint Hunyadmegye egész területe oly román föld, ahol néhány századdal ezelőtt a a magyarnak még hire sem volt, a mesék országába tartozik. Régi, az Árpádház idejében kelt okmányokkal bizonyította be, hogy megyénkben 7 vár s e várak körül nagyszámu magyarság létezett, mely minden valószínűség szerint már a honfoglaláskor telepedett le ide. Nem érzem magamat hivatottnak s czélomra sem tartozik e kérdéshez

hozzá szólani, csak azért említém föl, hogy némi következtetést vonjak belőle tárgyamhoz; s hogy tisztelt alelnökünk ezen állításának igazságához, legalább Dévát illetőleg, én is szolgáltassak néhány adatot.

A dévai reform. ecclesia levéltárában található s általam azonnal bemutatandó eredeti okmányok minden kétséget kizárólag bizonyítják, hogy Déván nem a magyar, hanem az oláh lakosság a venitura elem. Kétszáz hatvan-hetven évvel ezelőtt egyetlen oláh sem lakott Déván, hanem a 17. század 2. vagy 3-ik tizedében Bethlen Gábor fejedelem idejében telepedett be ide 4—5 család, melyek azután évről-évre újabb beköltözések által annyira szaporodtak, hogy már 1640—45 táján templomépítésre kértek s nyertek is engedélyt. Hogy Bethlen Gábor előtt a 16-ik században s előbb a honfoglalásig visszamenőleg Déva lakossága egészen avagy csak részben is oláh lett volna, egyetlen adattal sem bizonyítható. Semmi jel, semmi emlék, egyetlen történelmi adat sem maradt fenn, amelyből azt lehetne következtetni, hogy Dévát a jelzett idő alatt oláhok lakták volna, — ellenkezőleg: minden arra mutat, hogy e város törzsökös lakossága a magyar, mely a betelepíteni akaró oláhoknak szíves készséggel adott kebelében helyet.

Nem egyszer hallottam azt a téves állítást, hogy az oláhok betelepedésére az akkori dévai református pap adott engedélyt. Ezt bajos lenne okmányilag igazolni. Sokkal valószínűbb s gondolom, ez is a valóság, hogy a betelepedést a kir. fiscus engedélyezte, illetőleg ő telepítette be az oláhokat az olyan fiskális területekre, melyekről a magyarok kipusztultak vagy elköltöztek. A református pap csak annyiban elegyedett ez ügybe, amennyiben ez ál-

anyagilag érdekelve volt. Ugyanis Déva lakossága a 16. század végén és a 17-ik elején tiszta magyar és kivéve pár kath. családot egytől-egyig református volt, kik a lelkész fizetéséhez mindnyájan járultak valamivel. A jószágos főemberek s egyházi nemesek pénzt és terményeket, a szegényebb rendek pedig munkát, nevezetesen 2 napszámot praestáltak a papnak, melyet azonban pénzzel meg lehetett váltani. A magyar családok kipusztulása vagy elköltözés és

helyökre oláhok telepítése tehát a reformatus papnak érzékeny anyagi veszteséget okozott volna, ha a magyar családok által lakott s birt fiscalis sessiók után járó jövedelme a megváltozott körülmények szerint kellően nem biztosítatik. Ez a pap kérelmére biztosított is egy fejedelmi rendelettel, melyben meghagyatik, hogy minden Dévára költözött oláh, ki egy sessiót bir, vagy „két napi kaszálást vagy 50 dénárt tartozik adni a magyar papnak.“ Néhai elődöm tehát sem kezdeményező, sem közreműködő nem volt e telepítési ügyben, hanem csak belenyugodott a kir. fiscus által teremtett új helyzetbe s igyekezett a telepítés által veszélyeztetett parochiális jövedelmét biztosítani.

De már annak ő volt, ha nem is egyedüli, de minden esetre legfőbb factora, hogy a betelepített s az új meg új beköltözések által jelentékenyen megsaporodott oláhok 1640—45 körül templomhelyet nyerhettek, miáltala „graeci rituson levő oláhok“ — ahogy egy később kori okmányban neveztetnek — ecclesiává, tehát egy organice szervezett társasággá tömörültek, mely nemcsak hitőknek és nyelvőknek biztosított védelmet, hanem nemzeti aspirációknak is a törvény korlátai között szabad tért engedett. Jellemző egyébiránt az akkori idők és viszonyokra, hogy reverendus ac clarissimus Sóti János uram, ki dévai parochus és a hunyad-zarándi tractus seniora (esperese) volt, minő feltételek mellett adott az oláh atyafiaknak templomhelyet. A reformatus temetőnek egy részét ugyanis, — hol a görög keletieknek ma is fenáll egy meglehetősen ép állapotban levő tornyuk — oly conditiók mellett adta oda templomépítés czéljából az oláhoknak, hogy ezek Pro Imo templom s parochia (t. i. a ref. templom és parochia) körül egyenlőképen munkálódjanak a reformátusokkal; II^{do} hogy predikátornak, mesternek, harangozónak és órásnak úgy fizessenek, mint a mieink; III-o kereszttel se halotthoz, se másuvá ne járjanak; IV^{to} faharangot vagy tókát ne tartsanak; V^{to} a mi harangozásunk előtt soha ne harangozzanak, s végül VI^{to} hogy a várossal mindenekben egyetértsenek.“

Ily feltételek alatt templomhelyet nyerve az oláhok csakkamar fel is építették templomukat, mely azonban

kevés idő múlva, 1650. körül leégett. A leégés alkalmat szolgáltatott a szerződés megújítására, de a mikor a már említett feltételeken semmi nemű változtatás nem tétetett.

Ennek daczára azonban, ügylátszik, az oláh atyafiak nem azért léptek a magyar pappal szerződésre, hogy annak pontjait hűségesen megtartsák, mert évről-évre megújul a panasz, hogy kötelezetségeiknek nem tesznek eleget, úgy annyira, hogy a fejedelem szigorú parancsával kellett őket a szerződés megtartására kényszeríteni. Apafi Mihály a kocsárdi táborból 1662. szept. 19-éről saját kezű aláírásával és pecsétjével ellátott következő parancsot küldé Udvarhelyi Jánosnak a fehérvári vár kapitányának, és a dévai fiscale dominium tisztjeinek s mindeneknek a kiket illet és a jövőben illetni fog: „Michael Apafi Dei Gratia Princeps Transylvaniae — etc. Dévai praedikátorunk Tiszteletes Szentgyörgyi Dávid uram jelenté alázatossan, hogy eleitül fogva az Déván lakó oláhok az magyar Praedikátoroknak két-két napi kaszálást szoktak volt annuatim, annak kívánt idejében praestálni, avagy az helyett ötven-ötven pénzt adni capitátim, melyet mivel az elmúlt háborus időkben az alkalmatlansággh miatt nem praestaltattak vellek, most is az Praedicator kívánságára megheselekedni nem akarnák. Annak felette az oláh papok crucákat csináltatnának és némely nemes asszonyokkal is Gyermekek halálára tort csináltatva holmi babonázással élnének és egyéb kereszténységgh ellen való dolgokat is usurpálnának. Így lévén azért az dologgh, hűségteknek kegyelmessen és igen serio parancsoljuk: Dévai oláh jobbágyinkkal és egyéb ott való oláh lakosokkal vagy az két-két napi kaszálást praestáltassa vagy az ötven-ötven pénznek capitatim megadására a modó in posterum elébbeni szokások szerint reá kényszeritse minden uton-módon. Az oláh bagykoknak avagy papoknak semminémű aféle babonás cerimoniaát, crucázást, torozást s abban való babonázást és semmi egyéb Isten igéjével és kereszténi szokással ellenkező ritusokat peragálni ne engedgyen, mivel az Christussal az Béliál edgyütt nem lakhatik.“

De e parancsolat sem szüntette meg a bajt. 1679. Julius 19-én Gyula-Fehérvárról újabb rendeletet küld a feje-

delem. Hunyadmegye fő- és alispánjához, s más tiszteikhez és Déva minden rendű lakóihoz, melyben többek között ezeket írja: „Tiszteletes Tophaeus Mihály uramnak, Erdélyi ditionkbeli reformata Ecclesiáink Püspökjének és udvari Praedicatorunknak alázatos jelentéséből értjük: minémű fogvatkozások légyenek Dévai városunkban az Ecclesiának és egyházi szolgálknak ugymint Praedicatornak, scholamesternek, órásnak és harangozónak részéről: hogy tudniillik azon városunknak régenteni lakosai mind magyarok lévén, amely fizetések azoktól azon meghirt szolgálknak rendszerént járt volna, azt a mostani oláh és egyéb vallást követő successorok vel in toto vel in parte magna töllök eltartották és vonták volna, becsületes Tanács ur hívünknek Tekintetes Nemzetes Naláczy István uramnak eziránt való parancsolatjára vagy igen keveset vagy csak semmit havván“ . . . . . Sőt az oláh és papistica sectát követő nemzeti rend hiveink mind a quarta, mind penig az egy-egy és egy-egy köből buzaadásból magokat teljességgel kivonják. Mivel azért mindezek az Isten törvényivel ellenkező nyilvánvaló sacrilegiumok“ . . . . . etc. kegyelmessen és igen serio parancsoljuk: hogy a régi dévai magyar lakosok helyébe telepedett oláh és egyéb vallásuak a megirt egyházi szolgálknak fizetésekben semmit is el ne vonjanak, hanem azt in toto annak rendi szerint praestálják.“ . . . . . Tartván kiki magát ez aránt való parancsolatunkhoz: egyébaránt (külömben) bizonyosak legyennek benne, valakik reluctálnak, a várba vitetjük fel és ott usque ad plenam statisfactionem tartatjuk.“

De még ez sem tette meg a kívánt hatást. Az oláh vallásuak nagy része mit sem akart tudni a magyar papnak, mesternek, órásnak és harangozónak szerződésileg praestálni kellett fizetésekről, sőt úgy látszik, hogy maga az alap is kétségbevonatott, minthogy a szerződési okmány a korábbi háborús és veszedelmes időkben elveszett. Így történt, hogy az irt fejedelem a következő 1680-ik év október 16-án egy commissiót küld Dévára, hogy az oláhoknak a magyar paphoz való viszonyát, illetőleg fizetési kötelezettségeit kitisztázza. A bizottság tagjai voltak: Egregius nobilis Szegedi János, Pelsőczy Barabás és Farkas Mihály

— a fejedelem ő nagysága nagyobb és Nagy Gergely kisebb cancellariájának felesküdt írnokai, mint ad hoc kinevezett notáriusok, továbbá Hunyad és Zaránd megye alispánja, fő és vice bírója, esküdtei, assessorai és jegyzői, végül Apácai Csery Tamás, Ecsedi Pál, Csáki István, Nyárádi Márton, Komlósi János és Dévai Váradi Péter. A bizottság összegyül és megkezdi működését 1680. November 2-án Déván Farnádi István, Hunyadmegye egyik vice bírájának piacutczai házában — s több napon át végzett működéséről, 45 megesketett és kihallgatott tanu vallomásáról terjedelmes jelentést tesz a fejedelemhez, melyet van szerencsém itt eredetiben és másolatban is bemutatni. E jelentés igen nevezetes és fontos adatokat tartalmaz az oláhok letelepedését és templomépítését illetőleg s különösen figyelemreméltó, hogy a fő dologra nézve mind a 45 tanu vallomása teljesen összhangzó. A tanukhoz intézett kérdőpontok, szóról-szóra im ezek:

„1., Tudod-e bizonyosan, hogy ennek előtte való elmúlt időben Hunyadvármegyében, Déva városában utcaseriben való sessiókon idvezült Bethlen Gábor és idősbik Rákóczi György akkori méltóságos fejedelmek idejében mind magyarok lakván, az magyar papnak, mesternek harangozónak fizettek, melyeken most oláhok laknak, kik is az idő tájban az mesternek, Papnak, harangozónak órásnak szokott fizetéseket megadták, mint az Regius Funduson az százszok között lakó oláhok?

2., Tudod-e bizonyosan az oláhoknak Templomot építeni mikor, kik és micsoda conditiókkal engedtenek? és az Conditiókat violálták-e? ha violálták miben violálták? metől fogva kezdték az mester és harangozó fizetését elvonni?

3., Tudod-e bizonyosan, hogy mikor az új városiak*) közé bevették és beveszik ma is, arra esketik meg egyikre, hogy mindenkben az Városval egyetértenek? Cum omnibus Circumstantiis?

4., Tudod-e bizonyosan, hogy egy Commissiójában urunk (Apafi fejedelem) is parancsolta volt, hogy az mesternek 25 pénzt fizessenek s a harangozónak is fizessenek meg?“

*) Jegyzet. Ujvárosnak hívták a mai székely-utczát és a víz uteza alsó részét.

A tanú vallomások közül, mint legkimerítőbbeket és fontosabbakat, felolvasom az első és a másodikat.

I. Testis Nobilis Mihael Uzoni Annorum circiter 44, juratus examinatusque fatet: Ad 1um Tudom azt bizonyosan hogy az atyám lévén itt való Praedicator s edezersmind Esperest, akkor több oláh az egész városson ötnél vagy hatnál nem volt, azok is az Papnak, mesternek, harangozónak, órásnak úgy fizettenek mint az magyarok. Tudom, a Szász székekben, így egy nehán helyeken, Szászvárosszékbén Thordason és Romasson az magyar és szász papnak mint az régen azokon az helyeken lakó magyarok s szászok fizettenek, ők is úgy fizetnek nékiek, kis Apoldon s Cseperesen Szerdahelyszékbén hasonlóképpen. Ad secundum. Tudom azt is, hogy azelőtt régen oláh templom nem volt. Azt is tudom bizonyosan, hogy az veszedelemtől fogván szaporodván az oláhtság, kezdették elvonni az mester és harangozó fizetését. Azelőtt az Pap háza, schola építésére szintén úgy eljárának mint az magyarok. Arra is jól emlékezem, hogy egy Fóris Ferencz nevű magyar ember ölt volt meg egy Gurbán Farkas nevű oláhot, kinek díjában vett volt egy harangot és itt lakó Ohábai Miklós nevű oláhnál emelvén fel az akkori oláhok azon harangot, az Atyám meg nem engedte nekik, hanem levette onnan. Az templom építését is, tudom, hogy az oláhoknak egy Sóti János nevű praedicator engedte meg, de micsoda Conditiókkal nem tudom.

II. Testis Nobilis Georgius Barcsai, Annorum 67, juratus examinatusque fatet. Ad I. ^{um}. Tudom azt bizonyosson, hogy az kérdésben feltett utca szerbeli ház helyeken melyeken most oláhok laknak, mind magyarok laktanak s az magyar papnak, mesternek, harangozónak azokról az helyekről megfizettenek, melyekről most is igazság szerint meg kellene fizetni; több oláh akkor nem is volt az egész városson négy vagy öt oláhnál, azok is Bethlen Gábor idejében jöttek ide lakni s azok is egyaránt megfizettek az magyarokkal az Papnak mesternek, harangozónak mint most az Regius Funduson az Szászszékekben sok helyen lakó oláhok, közelebb Szászvárosszékbén Thordason és Romoszon az magyar és szász

Papnak mint annak előtte azokon az helyeken lakó magyarok és szászok fizetnek, ők is az helyről megfizetnek. Ad II. *dum.* Tudom azt is, hogy az oláhoknak templomot építeni egy Sóti János nevű praedicator engedett olyan conditioval, hogy ők is az magyar papnak, mesternek és harangozónak egyaránt fizessenek az magyarokkal; de most sem búzát, sem bort, sem fát azokról az helyekről az oláhok nem adnak. Azt is tudom, hogy szintén ugy elmentenek a Papháza vagy Schola építésére az oláhok, mint az magyarok, csak az háborúságtól fogván nem kezdettek fizetni a mesternek és harangozónak. Az háborúságkor hogy az oláhok templomát elégették volt, Komáromi uram (akkori ref. pap) is ugy engedte meg építeni nekik, hogy az magyar Scholára, Papházához dolgozni elmenjenek s szintén ugy fizessenek nekik mint az előtt. Azt is tudom bizonyosan, hogy mikor egy Gurbán Farkast megölt volt Fóris Ferencz, az piaczon az templom előtt ugy engedtek volt meg nékie az atyafiai, hogy vegyen egy harangot az oláhok számára, melyet meg is vett volt és az Ohábai Miklós házánál fel is emelték volt, de Uzoni Boldizsár nevű akkori dévai Praedicator s egyszersmind Esperest meg nem engedte, hogy vele harangozzanak, hanem levétette. Oda kezdett volt az oláh pap járni az Ohábai Miklós házához, de megtudván Uzoni Boldizsár ur, megizente neki, hogy oda ne járjon, mert kiűzeti a városból. Azután egy darab ideig nem is járt ide.

A többi tanuk a fentebbieket szintén igazolják, de hozzá teszik, hogy az újvárosiak, mikor az oláhokat beveszik, megesketik, hogy velek mindenben egyetértsenek, továbbá, hogy említett fejedelmi parancs a scholamester és harangozó fizetésének megadása iránt előttök is tudva van.

Jellemző a 42. tanu, Nobilis Thomas Petki, Decurio Praesidiorum Arcis Devaiensis — vallomása, ki ezt mondja: „Nem tudom, adtak-e az oláhoknak templomot vagy nem, conditiojit is nem tudom, de tudom bizonyosan, hogy egy Máris Péter nevű ember meghalt s eltemették. az test előtt keresztet zászlót emeltek s keresztet vittek.”

Egyszóval a tanuk vallomása által be lett bizonyítva, hogy az oláhok a 17. század első felében telepedtek Dévára;

s hogy 1640—45 körül, az akkori reformatus pap Sóti János adott nekik templomhelyet, oly feltétel alatt, hogy a ref. ecclesia terheit a reformátusokkal egyenlő mértékben hordozzák, s hogy semmit is a magyar pap és ecclesia praedictumára ne cselekedjenek; be lett bizonyítva továbbá, hogy az oláh atyafiak kötelezettségeiket — ugyszólva következetesen megszegték, a conditiokat violálták úgy anynyira, hogy a ref. papnak a fejedelem közbelépését kellett igénybe venni, aki nem is késett öt szerződésen alapuló jogaiban, valahányszor az oláhok által megtámadtatott vagy violáltatott, hathatósan védelmezni és megtartani.

Erdély önállóságának megszűntével, közjogi helyzetének változásával azonban megváltoztak Déva interconfessionalis viszonyai is. Az addig praedominans, mondhatni egyedül privilegizált, a nemzeti fejedelmek által különösen kegyelt reformatata ecclesia, a Habsburg dynastia által inaugurált katholikus és német irányzat befolyása alatt hovatovább gyöngült, erőtlenedett, míg a görög keleti egyház, daczára az unio erőszakos forszírozásának, folyvást erősödött nemesak, hanem, mint alább látni fogjuk magának a császári kormánynak kegyét, pártfogását is kieszközölte.

De lássuk előbb a ref. ecclesiának a gör. keleti ecclesiával folytatott küzdelmeit. Elősoroltam fentebb azokat a conditiokat, melyek alatt Sóti János dévai ref. praedicator és esperes az oláhoknak templomot építeni megengedte, — kikötvén a többek között, hogy a reformátusok reggeli harangozása előtt semmi szín alatt ne harangozzanak. Ez természetesen igen kellemetlen megszorítás volt a graeci rituson levő oláhokra nézve. El is követtek mindent e föltétel megváltoztatása, illetőleg kijátszására, főleg, miután a kálvinista szellemű magyar nemzeti kormányt az osztrák császári ház által creált katholikus német és más nemzeti-ségű generálisok és biztosok váltották fel, kiknek támogatását vagy legalább elnézését inkább remélhették.

1694-ben a dévai ref. ecclesia következő alázatos supplicatióval járult nemes Hunyadvármegyéhez. „Alázatosan jelentjük nagyságtoknak s kegyelmeteknek, hogy . . . némely nyugtalan elméjü jövevény oláhok az elmúlt ősszel mostani püspök Theophilus uramat addig ösztökélték, hogy

praejudiciumunkra hajnalban harangoztatott ő kigyelme, melyről böcsületes atyámfiai által requirálva micsoda válasz jött, hiteles attestatiojokból kitetszik. Annakutánna is requirált ő kegyelme levelével sub dato 24 Decembris 1693, melyrevaló választételünkben a nemes országra relegáltunk. Tiszteletes Ref. Püspök Veszprémi István úr is látva igazságunkat, panaszolt sub dato 3 Januarii 1694, hogy semmit se engedgyünk. Ezeket is értésükre adánk; mégis egy néhány gonosz emberek: Kerekes, Novák, Fazekas Gyikul cum adjunctis 16 Januarii az hajnali harangozást elkövették, sőt continuálták volna is, ha papjok nem resistált volna, melyért admoneáltatván, böcsületes paedicator Körtvélyessi Gyögy és Curator Barcon István atyánkfiait igazságunkkal Nagyságtok s kegyelmetek eleiben bocsátottuk, hogy dolgainkat coram latius declarálják. Kérjük azért Nagyságtokat s kegyelmeteket in aliorum exemplum serio, a praenominált háborúságszerzőköt büntesse meg, hogy miattok emberhalál ne következék s igazságunk meg ne rontassék, Nagyságtok s kegyelmetek Nagy jóakarátját alázatosan megiszolgáljuk.“

E supplicationak lett is s pedig az oláhok által kívánt eredménye, ami egyfelől az akkori ref. püspök engedékenysége nek és Hunyadmegye akkori főispánja Nalácz Lajos tapintatos eljárásának köszönhető.

A főispán ugyanis minden huzavona s halasztás nélkül alig 10 nap elteltével megidézte magához Bábolnára a dévai ref. és görög keleti ecclesiának papjait, curatorait és tekintélyesebb tagjait, nemkülömben ezen háborúságot szerzett nyugtalan elméjű oláhokat, kik is 1694 febr. 2-án valamennyien megjelenván, előtte békességre s illetőleg újabb szerződésre léptek, mely aztán csakhamar a református és a görög keleti püspök által is aláíratván, teljes érvényű contractussá vált. — Előszámlálva a régebbi szerződés minden pontjait, így folytatják békességlevelőket: „De mivel az megirt oláh ecclesia részről ezen specificált punctumok sok részben megháborítottak: azért azon Reformata ecclesiának Com-membrumitól penes Querelam ad Justitiam provocáltatván cum praescitu honorabilis Dni Theophili universarum Ecclesiarum valachicarum in Transsylvania Superintendentis, így al-

kottanak meg: hogy a fenn megirt punctumok in omnibus articulis in vigore maradjanak, excepto, hogy a megirt oláh püspök ur instantiájára és interpositiojára az 5-ik punctum tolláltatott és condonáltatott, hogy hajnalokban, reggeleken, mikor akarnak, a ref. Ecclesiának harangozása előtt harangozhatnak; de caeteris a többit, ha vagy in toto vel in aliqua saltem parte-violálnák, vagy megtartani nem akarnák, tehát mind két részről száz vert arany legyen a vinculum, az is in bona liga, melyet a pars persistens a meg nem álló félen, vigore saltem praesentium ezen nemes vármegyének egyik vice Ispánja, Fő vagy vice szolgabírája által irremissibiliter exequaltathasson, toties-quoties, ott a hol, úgy amint és akkor a mikor akarja, exclusis omnibus Juridicis remediis, pacis, belli, messis, Vindemiarum ac aliorum quorumvis Juristitiorum temporum vicissitudinibus excepti-onibus Cautelis vel Cavillis. Etc.“ Aláírva: Nalátzi Lajos, Nalátzi Gergely, Földvári Gergely, Bogárfalvi Imre. Továbbá Veszprémi István református püspök, Theophilos Vladike és még egy oláh pap által.

Ezzel ez az ominosus harangozási ügy tisztába lett hozva; a dévai reformatus papok ez újabb szerződéshez híven, nem követelték többé a harangozás eltiltásának avagy megengedésének jogát. De az oláh atyafiak ügylátszik, ezután sem teljesítették a ref. pappal és ecclesiával szemben fennállotts most újabban, püspökük által is megerősített kötelezettségeiket. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy a ref. pap a bábolnai oláh esperestől cyrill betűkkel írott oláh szövegű nyilatkozatot vesz, melyet szükség esetén a dévai oláhoknak és a hatóságoknak felmutathasson s ennek alapján követeléseit felhajtathassa. E nyilatkozat magyar nyelven — egy igen tisztelt oláh barátom fordítása szerint — így hangzik: „Meghagyom, hogy a dévaiak tartsák meg az alkut, mely volt ezelőtt az esperessel és a várossal. És megengedtetett, hogy a harangot huzzák reggel hét órakor az alku szerint, melyet kötöttek ő kegyelmők, valamint hogy az alkut a ki megszegi, száz aranyban marasztaltatik el. Tudtul adjuk ezt mindenkinek, hogy tudja. Irtam János, bábolnai esperes.“ Datuma olvashatlan. A levél alján mintegy czímetül ez van írva: „Adasék tisztelettel a dévai esperes urnak.“

A XVIII. század első évében új oldalról, nevezetesen a katolikusok részéről tétetik kísérlet a dévai ref. pap és az oláhok közt fennállott s csak néhány évvel ezelőtt újól megerősített szerződés megbontására. Ugyanis 1701-ben egy Déván tartozkodó franciskanus szerzetes, Pater Franciscus, az akkori ref. papot, névszerint Körtvélyessi Györgyöt admoneálta — mint egy kezemnél levő eredeti okmányban olvasható — „super eo, hogy az dévai oláhoktól eddig vött borbéli fizetést ne kérje sőt ne is leválja, mert melléjek lévén unitusok, Mgos Gróf Apor István urnak és az Mgos commissionak ő nagyságoknak és Tiszteletes Pater Baranyai uramnak írja meg; a miféle resolutioja jön ő Ngától, ahhoz kell kinek kinek alkalmaztatni magát. Mely dolog felett ex communi consensu dévai ref. lakos uraimék minket (Gorbói Tisza László, Hunyadm. hites assessora és Ribicei Ribiczey László, Zarándmegye vice ispánja) kérenek és bocsátanak el, hogy az dévai lakos oláhok esküdtől és curatoraitól kérdenők meg, hogy ez admonitio az ő discursusokból, közönséges conclusumokból és akaratjokból lett-e s ők adták e fenemlitett Franciscanus Pater eleibe és magok közönséges végezésekől recusálnak-e eddigi Contractusok mellett annuatim beadott reformatus itt való dévai pap és mester rendes fizetéseknek megadásától? mely mind az politikai, mind pedig az ecclesiastikai praescriptiot is régen eltöltött és az elejek ultro contrahálván az itt lakó oláhokkal, mindeddig placide minden controversia nélkül magok is annuatim praestáltak.” — Magok elé idézván a dévai oláh ecclesia öreg esküdtzeit, kik az okmányban névszerint fel vannak sorolva, ezek ilyen választ tettek: „Hogy nékiek sem tanácsokkal, sem hirekkel, sem pedig akaratjokból, sem Tiszt. Franciscanus Pater Franciscus uram sem praenominált reformatus Praedicator Tiszt. Körtvélyessi György urammal való szavaik nem voltak; ők megirt Pater uramat nem küldötték, erről az dologrul ő kegyelmével sem egyszer, sem máskor nem diskuráltak, a félét ő kegyelmére nem biztanak, ők mint eddig, ugy most és ezután is az eddig observalt renddel és usussal, elejektől emanalt contractusok szerint dévai reformatus papnak és mesternek fizetnek és fizetni tartoznak; Reformatus

uraintól az aránt semmiképpen el nem szakadnak, hacsak erővel valaki akaratjuk ellen őket el nem szakasztja, magok oláh papjoknak pedig ők külön fizetnek. Etc.“

Tett-e Pater Franciscus ez ügyben felterjesztést a kormányzékhez, vagy nem s ha igen. jött-e onnan a ref. pap számára resolutio, adatok hiányában eldönteni nem tudom. Valószínű azonban, hogy ha fölterjesztés tétetett is, a kormányzék nem intézkedett vagy ha intézkedett is, a következő háborús években foganatosítani nem lehetett, mert a „kuruczjárás“ s a Rákóczy-mozgalmak nagyon elfoglalták úgy a kormányzékot, mint a katonai parancsnokokat, — pár év múlva pedig Rákóczy levén fejedelemmé, ő a dévai ev. ref. ecclesia jogait, privilegiumait és dotatióit nemcsak fenntartotta és megerősítette, hanem tekintélyes adományokkal és évi járandóságokkal szaporította is.

De Rákóczy leveretése s kivált 1712 után, midőn a jezsuiták Erdélybe ismét behozattak, mikor Déván a bolgárok betelepítése folytán a kath. ecclesia újjá alkottatott, s a kath. püspökség és káptalan Fehérvárott visszaállítatott s ez úgy a kormányzékra, mint a katonai parancsnokokra hatalmas befolyást kezdett gyakorolni: a dévai ref. ecclesia folytonos megrövidítéseknek és zaklatásoknak lőn kitéve, hiába folyamodott a főkormányzékhoz, hiába panaszkodék a ref. főconsistorium előtt, hiába mutatta ki kétségtelen okmányokkal, — jogainak, javainak, dotatióinak igaz és törvényes alapját: meghallgattatásra nem talált. Sőt az 1715-ik évben elvonanattak a kir. fiskustól járt minden, évenként mintegy 1000 frtot tevő javadalmai is. Keserves hangon írják ez időtájt az ecclesia tagjai a főconsistoriumnak: „Alázatosan jelentjük Nagyságtoknak s kegyelmeiteknek mostani nagy boldogtalanságunkat; noha ezelőtt két praedicatorral, jó tanító mesterrel, deákokkal, kántorral, órással s két harangozóval volt ékes az mi ecclesiánk, mintegy metropolissa ezen vármegyénék, de most annyira jutott ügyünk, hogy csak egy praedicator sem tarthatunk, melyre nézve Tiszt. Jenei Sámuel uram is kéntelenítettett elmenni közülünk, — az mostani praedicatorunk is semmiképpen sem subsistálhat közöttünk, ha Nagyságtok s ke-

gyelmek atyai és keresztényi kötelessége szerint nem nyul utolsó pusztuláshoz közelítő ecclesiáknak orvoslásához.“

Ellenben a róm. kath. és a gör. keleti ecclesiát, melynek unitussá tételét állhatatosan remélették s olykor-olykor erőszakolták is, különös pártfogásokba vették úgy a Gubernium tagjai, mint kivált a katonai parancsnokok. General Steinville, ki a császár nevében a kath. bolgároknak betelepédést enged s őket annyi joggal és kiváltsággal ruházta fel, hogy valóságos külön communitást képeztek Déva város kebelében s ki a bolgárok által alkotott zárda részére igen jelentékeny évi járandóságokat biztosított a kir. fiscus terhére, — egyszersmind a gör. keleti egyházközséget is különös pártfogásban s kegyes adományokban részesítette „Mostani commendirozó Mgos Generalis Commendans Grossh. Steinville ő Excellentiája — mint ez egy levéltárunkban levő okmányban írva van — *gratuit* conferált azon oláh ecclesiának egy fundust, hol magok vallásán levő papjok úgy successoruk békeességesen lakozhassanak.“ Továbbá az oláh egyházfit vagy kriznyiket minden contributiotól és szolgálattól immunitálta, oly szabadságot adván neki, mint volt a ref. egyházfinak.“

Ily körülmények között legkevésbé sem lehet csodálkozni, ha az oláh ecclesia tagjai fensőbb pártfogásba bizva s még „Vladicájoktól is *assecuratiot* véve, kezdték a ref. *praedicator* és *scola* mester fizetését elvonni.“ Hiába lépnek az 1713-ik esztendőben új egyességre ; hiába obligálják magokat s magok által maradékjaikat, hogy *anuatim* minden sessiotul adnak a dévai ref. *predicator*nak 72 dénárt = hetvenkét pénzt ; hiába kötik ki újból a 100 vert arany *vinculumot* in *bona liga* : a hatóságok nem nyujtanak többé a tartozások fölhajtására segédkezet. Nemcsak a két-két napi kaszálást vagy ahelyett az 50—50 pénzt *capitativ* nem praestálták, hanem még a templomhely adásaért magán jogilag soha kétségbe nem vonható köteles tartozásait sem teljesítették, kivált 1727 után midőn egy Nagy-Szebenből Uhlein aláírással küldött rendelet szerint az imént említett 1713 iki szerződésben megállapított 72 dénárt, illetőleg 36 krt a dévai katholikus ecclesia fölsegélésére kellett adniok. E rendelet

a dévai fiskále Dominium akkori Provisorához, Petrikovics Györgyhez volt intézve s következőleg hangzik: „Ad factam ejusdem informationem de 4-a hujus (Mensis) omnimode omnino approbatur, ut ab existentibus ibidem Catholicae Religioni incorporatis Valachis et quidem e qualibet sessione annuatim provenire solita 36 xrum taxa de facto statim inhibeat et Catholicae ibidem proxime aedificandae Ecclesiae appropriatur. Quemadmodum justum etiam et aequum esse existimo, ut ab omnibus ibidem in fundo Fiscali residentibus hominibus sine discrimine solita Z. L. dec. (?) taxa in recognitionem Domini in posterum exigatur. Cibinii 11-ma Jan. 1727. J. D. Uhlein L. B. ab Andler.

E rendelet foganatósítása teljesen megszüntette a viszonyt, mely a dévai oláhok és a ref. ecclesia között közel egy század lefolyásáig fennállott. A korábbi kötelezettségeket e rendelet és az abusus gyökerestől felforgatta s a dévai reform. ecclesia nem is igyekezett többé — hiába is igyekezett volna — a korábbi viszonyokat helyreállítani. III. Károly és Mária Terézia kormánya távol állott attól, hogy egy per eminentiam magyar és alkotmány szerető kálvinista gyülekezetet védelmébe vett volna, — ellenkezőleg mindent elkövetett ennek gyöngítésére, s ha lehetett volna, teljes elnyomására. Aztán a kor szelleme is egészen megváltozott. A XIX. század egyenlőséget törekszik valószínűsíteni, legalább a törvény előtt minden felekezetre és honpolgárra nézve. És ez így is van jól. Ez az igazi keresztényi és helyes politikai álláspont, — a 17—18-ik század ez álláspontot alig ismerte.

Mindazonáltal el kell ismernünk, s ezzel be is végzem értekezésemet — hogy a XVII. század kimagasló nagy fejedelmei: a protestans Bethlen Gábor és az öreg Rákóczy György sokkal több jóakarattal viseltettek az oláhok, úgy is mint nemzet, s úgy is mint vallási felekezet iránt, mint a XVIII. század — sokak által magasztalt katolikus császárai, illetőleg ezeknek kormányai, kik olykor-olykor mutatott kegyeikért az oláh nép egyházi önállóságát és vallási szabadságát kívánták s vették áldozatul. Az uniális törekvések, a graeci ritushoz ragaszkodó popák üldöztetése, elég bizonyítékul szolgálnak erre nézve.

De másfelől azt is el kell ismernünk, hogy nagy tájékozatlanságot árulnak el azon oláh historikusok, kik Déva törzsökös lakóiul az oláhokat emlegetik. Azt hiszem, hogy a fentebbiekben elég világosan kimutattam, hogy Déván a 17. század elejéig egyetlen román sem lakott s hogy ide telepedésöket Bethlen Gábor nagylelkűségének, egyházzá szervezkedésöket pedig a dévai reform. pap és a reform. ecclesia szives jó indulatának köszönhetik, mely nélkül aligha helyet foglalhattak volna e város keblében.

Hogy letelepedésök s vallásuk gyakorlása csak bizonyos megszorítások mellett engedtetett meg, az az akkori viszonyok s jogi fogalmakból természetesen következett — s a kor szelleméből könnyen kimagyarázható.

Én részemről úgy is mint utóda a templomhelyet engedő ref. papnak Rev. ac clarissimus Sóti János uramnak s úgy is mint magyar honpolgár szívemből örülök, hogy a dévai törzsökös magyar lakosság és a később ide telepedett oláhok minden nagyobb összeütközés nélkül éltek békében egymással e helyen századokon át s élnek mind e mai napig oly példás egyetértésben és kölcsönös szeretetben, aminő más hasonhelyzetű városoknak is becsületére és előmenetelére válnék. Adja Isten, hogy ennek utána is így legyen!

A déli harangozásról.

Felolvasatott az 1881. évi november 2-án tartott választmányi ülésen.

Buda Imre értekezése.

(Kivonat.)

A déli harangozást Hunyadi János 1456. július 21-én kivívott nándorfehérvári fényes diadalának örök emlékeztére rendelte el III. Callixtus pápa; a pápai bulla következtében, délben először Róma szent Péter templomának harangjai kondultak meg, mit az összes keresztény világ harangzugása viszonzott dicsőítve Hunyadi Jánost és a nándorfehérvári győzelmet. Nevezetes ezen pápai bulla azért is, hogy a konstantinápolyi patriárcha, ki a keleti egyháznak Rómától való elszakadása után egyetlen egy pápai rendeletet sem foganatosított, ezen bullát elfogadta s a déli harangozást a gör. kel. egyházban elrendelte, sőt még a reformáció is átvette ezt, ámbár a reggeli és estvéli „Ave-Máriára“ való harangozást eltörölte.

E bullának másolatát értekező előtt Tamási József gyulafehérvári nagy prépost olvasta fel 1844-ben, e másolatot Tamási a bécsi pázmáneum levéltárából írta ki. Értekező csaknem 30 éve kutat e bullának másodlati példánya után, de eddig minden eredmény nélkül, habár a kath. klerus részéről készséggel támogatott. Kutatásai közben bejárta az 50-es években Nándorfehérvár és Zimony környékét; a zimonyi vár most már rom, s csak két szobának falazata van meg, ezek egyikében, a Duna felőli szobában halt meg Hunyadi János 1456. aug 11-én, a nándorfehérvári kormányzó Azziz basa állítása szerint, holott a

magyar történetírók szerint Hunyadi érezvén végórája közeledését, kívánságára egy önépítette kápolnába vitetett, hol jobb létre szenderült.

Értekező, miután a németíróknak a magyar történelemre vonatkozó több nemű ferdítéseiről emlékezik meg, fölhívja a választmányt, hogy az említett bulla másodlati példányának megszerzését kísértse meg; a mi az egyes embernek nem sikerült, az sikerülni fog talán egy történelmi társulatnak.

A dévai reform. gymnasium.

Felolvasta Szóts Sándor az 1882. május hó 29-iki közgyűlésen.

(Kivonat.)

A dévai ref. egyházközség levéltárában levő okmányokból biztosan arra lehet következtetni, hogy itt Déván a reform. egyház költségén és igazgatása alatt a nemzeti fejedelmek és egyes tekintélyesebb hunyadmegyei nemesek támogatása mellett több mint egy évszázadon át oly terjedelmű és berendezésű iskola létezett, mely annak idején a gyulafehérvári, később nagyenyedi, továbbá kolozsvári és marosvásárhelyi reformatus és a nagyszebeni lutheranus főiskolákat kivéve, minden más iskolákkal bátran versenyezhetett, s mely a gymnasium nevet minden tekintetben megérdemelte. Ez iskolának volt hat osztálya; a két felsőbb osztály volt a syntaxis és poesis; már pedig a melyik iskolában abban az időben hat külön osztály volt, a hol még poesist is tanítottak, s a Rector mellett több segédtanító működött, a mely iskolának a benne tanuló idegen diákok számára egyesek és fejedelmek alumniumokat rendeltek, a hol extraneus tanulók is oktattak: az-az iskola méltán beillett az akkori nagyobb előkészítő iskolák vagy gymnasiumok közé. E gymnasium épülete azon helyen állott, hol jelenleg a ref. elemi népiskola és a nőegylet által fönntartott leányiskola helyiségei vannak. E gymnasium megszűnését Erdély politikai viszonyainak megváltozása idézte elő, mert mindazon segedelmek, melyeket a nemzeti fejedelmek s különösen Apaffy Mihály rendeltek az itteni iskolamester és deákok részére a dévai fiscoal

Dominium jövedelmeiből évenként kiadatni: pénzt, búzát, bort, hizott disznót, czipót stb. a Habsburgház uralma alatt 1723-ban elvonattak, s többé ki sem adattak, sem kárpótolva nem lettek. Elvesztette a dévai iskola 1723-ban azon nagymérvű segedelmet is, mely részére Gyulay Ferencz adománylevele folytán a maros-németii udvarból competált, mert Németiben akkor külön papi állomás szerveztetett. Elvesztette továbbá a dévai oláhoktól járt 22—22 dénárt is, minthogy egy kormányszéki rendelet szerint köteleztettek az oláhok ez évi járulékokat az épülőben volt róm. kath. templom fölsegélésére fordítani.

De mindezen veszteségei daczára is fönntartotta volna magát a dévai iskola, ha egy újabb esemény nem következik be; két kanczellista nyanyis, névszerint Kenderesi József és Székely Elek a „méltóságos fiscalis Direktor úr rendeletére“ 1774. márczius 19-én, „midőn több executiókat is vittek volna itt végbe, minekutána gróf Bánffy Dénesné Barcsay Ágnes asszony udvarát elfoglalták, egy vagy két ember szavára, azon okból, hogy a ref. scola is az udvarból szakadott volna ki valaha, ezt is elfoglalták, anélkül, hogy az elfoglalt scola fundusáért az ecclezsia előljárói törvénybe hivattak, vagy executióra certificáltattak volna.“ Az ecclezsia akkori curatora, Balia Sámuel, azonnal erélyes lépéseket tett az iskola visszabocsátása érdekében; s legnagyobb részben az ő érdeme, hogy a lefoglalt iskola egy negyed év múlva visszaadatott. Az iskola újból megnyittatott ugyan, de a bezáratás folytán elnéptelenedvén, előbbi nagyságát, virágzását többé soha vissza nem nyerte.

A hunyadmegyei népiskolák főképen nyelvi és nemzetségi szempontból.

Felolvasta Réthi Lajos az 1882-dik évi febr. 2-án tartott választmányi ülésen.

(Kivonat.)

Hunyadmegyének az 1880-iki népszámlálás szerint van 248,468 lakosa, 7 hijján épen tizezerrel kevesebb mint azelőtt 10 esztendővel volt. Az erdélyi 15 megye közül

szaporodott a népség: nagy mértékben Csikmegye, közepesen Brassómegye és kismértékben Udvarhelymegye területén; az apadás tehát a többi 12 megyére esik, legnagyobb Szolnok-Dobokára, Alsó-Fejérre és Hunyadra.

Hunyadmegye területén az 188 $\frac{1}{4}$ tanévi népoktatási statisztika szerint 29,642 tanköteles, azaz 6—12 és 13—15 éves korban levő gyermek számíttatott. Kerekszámban ez a lakosságnak 12 $\frac{0}{10}$ -a. Ez csekély százalék; a tankötelesek száma megyénkben nagyobb is, csak hogy az összeírás sok bajjal és vesződséggel jár. Maga az anyakönyvvezetés is nagyon bizonytalan még a mi kicsiny szétszort és szegényes községeinkben. Olykor évekig vannak üresedésben a papi állomások a jövedelem csekélysége miatt. Olykor, főképp régebben, sok olyan papot alkalmaztak, a kiktől előképzettségök után nem is leletett megkövetelni a rendszeres írásbeli, értelmi munkát. A szülők egyrészét akárhány helyen be sem irták, az elhaltak felől nyilvántartást nem vezettek. A tankötelesek kimutatásában kiírják a meghaltakat és elköltöztetteket, s nem irnak ki sokat, a ki él és ott lakik tényleg a község területén. Hogy kisebb községet ne említsek, így történt az idén a szászvárosi görög keletieknél. Hogy milyen hiányos és bizonytalan a községi előjáróság által eszközölt összeírása a tanköteleseknek, bizonyítja Petrozsénybóla deákányai gyarmat esete. Onnan az előjáróság a szolgabíró kezén keresztül és ellenőrzése mellett ismételve jel entette az idén, hogy a tanköteles korban lévők száma a telepen 111; az iskolába azonban fel van adva 177, a kik mind a telepen laknak s mind belül vannak a tanköteles korban. Nagyobb épülésre még a tanítók saját tapasztalataik alapján azt jelentik, hogy a feladottakon kívül még legalább 100 tanköteles gyermek lézeng ottan minden oktatás nélkül. No hát ez a 177 iskolába járó s a 100-ig való iskola kerülő mind abból a 111 tankötelesből telik ki.

A megye területén levő 311 iskola közül magyar tan nyelvű volt 48, német 2, tiszta román 239, német magyar 5, a többi 16 olyan, a melyekben a román mellett oly mértékben taníttatott a magyar nyelv, hogy második tan nyelvnek volt tekinthető. Egyben, a szászvárosi iparos ta-

nonczok esti iskolájában, tanítottak mind a három nyelven magyarul, németül, románul. A 48 tiszta magyar nyelvű közül volt 21 állami, 7 róm. kath., 12 helv. hitv., 4községi, 3 kincstári és 1, a dévai leányiskola, a hunyadmegyei nőegylet által fenntartott társulati magán iskola. — Tiszta németnyelvűek csakis a szászvárosi és romoszi evang. iskolák. Német-magyar nyelvűek a hondoli és a boiczai róm. kath. iskolák, a brassói bányatársulat által Petrozsényben és Kalánban fenntartott két iskola és a bányászati szakiskola Nagy-Ágon. Román-magyar nyelvűek leginkább a Sztrigy völgyén államsegélylyel fenntartatott iskolák a melyekben a rendszeresen és sikerrel taníttatik a magyar nyelv, s a melyekben magyar gyermekek egészen magyar oktatásban részesülnek. — A román tannyelvű iskolák közül 31 a görög katolikusoké. Csekély kivétellel Hátszeg vidékén és a Zsily völgyben fekszenek. Egynél több tanítója egynek sincs; kizárólag a nép által tartatnak fenn és szegényes viszonyokkal küzdenek; az egyházi hatóság azonban nagy igyekezettel működik fejlesztésükön, elismerésre méltó módon törekszik a törvény követelményeinek betöltésére. Görög keleti népiskola a megye minden vidékén található; összesen 201 van. Minőségükre nézve igen nagyon különböznek egymástól: mert míg a dobrabrádi, szászvárosi mellett 3—3 tisztességesen javadalmozott tanító jól felszerelt termekben működik, ehhez a felekezethez tartozik az a sok szegényes, igazán csak jobb híjában türt iskola is, a melyekben a tanítói fizetés leszáll 30 forintig, tanszobául valamely lakszoba használtatik s a taneszköz gyűjtemény gyakran nem áll egyébből egy fekete táblául. Hét román iskolát tart fenn megyénkben az I. román határőrezred ruházati alapja; ezeknek mindegyike jól van felszerelve és rendben tartva; alkalmas épületekben, kellő fölszereléssel, okleveles tanítókkal. Tanításban a törvényekhez és miniszteri tantervhez kifogástalanul ragaszkodnak; a magyar nyelvet teljes igyekezettel és mind nagyobb sikerrel tanítják.

Iskolába járt Hunyadmegye területén az 1880—81-ki tanévben 20,148 gyermek. Ezek közül összesen magyar nemzetiségűnek jegyeztetett 1566, németnek 868, román-

nak 17,703, egyébnek 11. Vallás szerint: róm. kath. 1379, helv. hitv. 723, ágostai 225, unitárius 1, Mózes vallású 115, gör. kath. 3574, gör. keleti 14,131.

Sok nem magyar ajku gyermek látogatja a tiszta magyar iskolákat, u. m. román 1600, német 400. Határozott tény, hogy a hunyadmegyei tiszta magyar tannyelvű iskolákban román anyanyelvű gyermek több jár, mint magyar. Őszinte örömmel jegyzem fel, hogy én Hunyadmegye népénél ellenszenvvel a magyar nyelv iránt nem találkoztam, igen azonban gyakran annak elsajátítására irányzott buzgó törekvéssel.

A megye területén működött összesen 353 tanító, a kik közül 164 még mindig képesítetlen volt. Ezek legnagyobb részint azokban a szegény felekezeti iskolákban működtek, a melyekhez a jövedelem csekély volta miatt nem lehet képesített tanítókat kapni. A 311 iskolának összes kiadása tett 92 ezer forintot; ebbe az iskolai tulajdont képező tantermek, és tanítói lakások pénzértéke nincs beleszámítva.

Ez a kép, tisztelt választmány, a melyet megyénk nemzetiségi viszonyairól főkép a népiskolai statisztika alapján vázoltam, különböző szempontból tekintve, lehet öröndetes vagy lehangoló; én arra törekedtem, hogy hű és igaz legyen. Gondolom, hogy nem volt helyén kívül felmutatnom ebben a társaságban, a mely a megye minden irányu megismerését és megismertetését tette nemes feladatává. A mely feladatnak mentől tökéletesebb megoldására segítse az isten!

Hunyadmegyei adalékok a bankódevalvatio történetéhez.

Felolvasta König Pál az 1882. évi május hó 29-én tartott közgyűlésen.

(Kivonat.)

A francia forradalom ellen folytatott harcok az osztrák örökös tartományok és Magyarország anyagi erejét már a múlt század végén teljesen felemésztvén, a lunevillei béke után mulhatlanul gondoskodni kellett volna jól megfontolt, a pénzügyi élet minden ágát felölelő és győ-

keresen megjavító és átalakító rendszabályokról. E helyett azonban a bécsi pénzügyminiszterium összes tevékenysége abból állott, hogy mindig új és új series bankó nyomását rendelte el, mi a magyarországi közvéleményt annyira fölingерelte, hogy a cancellária szükségesnek látta figyelmeztetni a kormányt a hangulatra, de eredménytelenül, mert ez ellenkezőleg erőszakos rendszabályokon törte fejét. Majd megeredt a röpiratok árja, melyek a magyar nemességet a dynastia iránt való hálátlansággal, hűtlenséggel, sőt még árulással is vádolták. És a kormánynak gondja volt reá, hogy a röpiratok bejussanak az országba s itt lehetőleg elterjedjenek. A közvélemény felzúdult e gyalázatos pamphlet és pasquille háboru ellen, de hasztalanul, a nyomasztó szigorral kezelt censura egyetlen választ sem engedett napvilágra jutni.

A Napoleon elleni háboruk ezalatt folyvást szaporították az államadósságot, úgy hogy 1810 végén már ezer millió forintba emelkedett az érczalapot nélkülöző pénz. Az ipar és kereskedelem egészen pangott; a pénzválság perczenkint növekedett. A kormány helyzete napról-napra súlyosabbá leve, elviselhetetlenebbek a közviszonyok; a Hofkammer 1811 elején már a bécsi bankároknál sem tudván hitelt szerezni, az államjegyeknek már is óriási összegét egyszerre 60 millióval szaporitá, mindig hirdetve, hogy nagyobb rázkodtatás nélkül fog a valuta helyreállítatni. Az ár azonban összezapott Wallis feje fölé.

Megyénk e rémitő válságban rendkívül sokat szenvedett; a marosi hajózás, a megye egyik legfőbb jövedelmi tényezője, majdnem teljesen megszűnt; a közbiztonság annyira megromlott, hogy az országon katonai födözet nélkül lehetetlen volt közlekedni; a vidéken sok helyt éhség ütött ki, és daczára ennek a katonaság által természetben követelt szolgálmányok mindig terhesebbek lőnek, a nagy adó, a forspont pedig végsőig kimeríték a népet. Déva 79 contribuens gazdjának (1810. június 14-iki összeírás) Récsey kétszáz huszárját kelle lovaikkal együtt állandó lakáson tartaniok, ezenkívül 1810. decemberben 74, 1811. januárban 100, februárban 70, és márcziusban 62 napszámot szolgáltatniok a császári kir. sütőházba. Les-

nyek községben 1811 elején alig van már egy-egy marhája az adófizetőknek, Csigmót hasonló sors éri, ha gyors segélyt nem kap; így aztán nem csodálható, ha a porták száma rohamosan megapadt. És a helyzet, a helyett, hogy tisztulna, inkább bonyolódik. Végül kitört a katasztrófa. A kormány nem tudván boldogulni az 1060 milliónyi papírpénzzel, annak értékét 1811. február 20-án kelt rendeletével egy ötödére szállítá le. E rendeletet Hunyadmegye márczius hó 15-iki közgyűlésén hirdette ki Lázár János főbiró. A jelenvoltak némán fogadták a csapást, mely százezereket tett gazdagokból koldusokká. Majd magukhoz térvén első meglepetésökből, oly haragban és ingerültségben törték ki, hogy a főbiró csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudta a gyűlést lecsendesíteni, és a fölségsértő lármát lecsillapítani. Az első ingerültség multával fölterjesztést határoztak a guberniumhoz jogorvoslatért, s az éppen együtt ülő erdélyi dietához intézni, azonban ennek semmi eredménye sem lett. De a kormány, daczára annak, hogy elhallgattatá a megyéket még sem vélt boldogulhatni országgyűlés nélkül, mely 1811. augusztus 29-én meg is nyitattott, de a kormány előterjesztései minden reményét a javulásnak megsemmisítették. A nagy közönség feszült figyelemmel kísérte egy ideig a tárgyalásokat, de végre belátván, hogy ezek jó eredménnyel aligha végződhetnek, visszaesett keserű gunyjába, és keserűségét satyrák, travestiák és pasquillekben önté ki. Ime a „Mi atyánk“ czímű: „Mi atyánk fia ki vagy Bécsben, magasztaltassék a te neved, jöjjön el a te eltett arany és ezüstöd. Legyen meg a te akaratod miképen Ausztriában úgy Magyarországon is, — a mi mindennapi kenyerünket hadd meg mi nekünk ma és minden időben, és bocsásd be mi nekünk a mi pengő pénzünket, miképen mi is visszabocsátjuk a mi ellenünk vétett bankó czéduláidat, és ne vigy minket a papirospénz inségébe, de szabadíts meg minket ezen gonosztól, mert akkor tied lesz egész lélekkel az ország, a hatalom és dicsőség mindörökké. Ámen!

A bulgárok betelepédése Dévára s a bulgár szt. ferenczrendiek zárdájának keletkezése.

Felolvasta Kőnig Pál a választmány 1882. évi július hó 5-én tartott ülésén.

(Kivonat).

A három századon át folytatott török háborúk, a 17 és 18. században vívott véres szabadságharcok hazánkban több, hajdan virágzó vidékét pusztává tévén, számos nagy terület lön uratlanná, mely területek a kincstár javaihoz csatoltattak. A kincstár, hogy e nagy területeket jövedelmezőbbké tegye, szívesen fogadott minden települőt, különösen idegeneket. Így jelölte ki Steinville tábornok és dévai várparancsnok a Türgushil vidékéről a vulkáni szoroson át Hunyadmegyébe vetődött bulgároknak állandó telephelyül Dévát, kik is nevezett helyen a Maros mellett letelepedve 1712-ben, alapították a mai görög várost, mely 1848—49-ig megtartá autonómiáját. 1712-ben 43 család érkezett Dévára; később még a Krajoval vidékéről jött 18 család is ide telepedett le. E kies területen a máskor örökösen bolyongó, kalmárkodással foglalkozó nép teljesen átalakult: földmivelő lett, s nemzetiségét is elveszítvén, értelmisége a magyarokba, szegényebb része pedig a románságba olvadt. A fiscus a szívesen fogadott idegeneknek gazdagon termő földeket adott, melyekért évenként csak 50 magyar forintot köteleztettek fizetni. Steinville reájok is kiterjeszté I. Leopoldnak diplomáját, melynek értelmében adómentesek, mentesek a katonáskodás és katonatartás alól, maguk választhaták hatóságaikat, maguk papjaikat a velök érkezett szerzetesek közül. A dévaiak alig vevék tudomásul az új város keletkezését, de elkeseredett ellenséget találtak a bulgárok Antalfi János generalis vicariusban, ki később erdélyi püspök lett. Alig értesült megtelepedésökről, rögtön megmozdított minden követ, hogy árthasson nekik, hogy kiűzhesse őket új otthonukból. Megtiltá a templom és zárdá építését, meg az alamizsna gyűjtést; Antalfi azonban nem árthatott a Steinville védenczeinek, ki mindent elkövetett a dévai bulgárok és szerzeteseik érdekében. Így letelepedésük után mindjárt a dévai egyházon kívül káplán-

ság alapíttatik részökre a várban, melyért a szolgálattelvő szerzetes évenként 100 forintot, lakást, fűtést, világítást és katonainast kap, továbbá Csértésen, Nagy-Ágon, Trestían, Kőrösbányán, Brádon, Halmágyon, mindenhol kinestári javadalmazással. — De ezen reájok nézve oly örvendetes állapotot nem tartott soká. III. Károlynak nem volt fiörököse, meg kellett tehát változtatni az ország alaptörvényeit, hogy a nagy terjedelmű monarchia szét ne oszolvék; s ezért elkeserülhetlenné lön a rendek összehívása. A politikai hatalom mindig a magyarok kezében lévén, a rendeket, hogy czélt érjen a dynastia, multhatatlanul meg kellett nyerni. Ennek egyik következménye volt Erdélyben, hogy a fiscalis rendszert jelentékenyen megenyhíték, a betelepített gyaratmosokat a megyei hatóságok alá rendelték, és az erdélyi püspökséget 1715-ben visszaállíták, kiterjesztvén a püspök főnnhatóságát a bulgár szerzetesekre is. Az 1724-ben püspökké kinevezett Antalfi János igen sokat tett a bulgárok magyarosítására. 1725-ben már magyar a zárda-főnök, Dadi Balázs. A zárda jóléte daczára a megszorításoknak fokozatosan emelkedett. Az ideiglenes ház nagy emeletes épületté változik, kelet és délre néző szárnyakkal, melyeket 1723. Gigenorich Antal atya fejez be; az 1723-ban épült nagy négyszegű templomot már 1762. javítani kellett a talajvíz miatt; 1764-ben Lenich Bonaventura befejezheté az egész építést, s készen állott a nagy zárda, melynek keletre nyíló ablakaiból a bulgárok városa, a nyugatra nyílókból pedig a magyaroké látszik; délre foly a Cserna és szép kilátás nyílik a mezőkre; éjszakfelé az aranytermő hegyek emelkednek.

A zárda még most is úgy áll, a mint pater Bonaventura kezeiből kikerült, szilárdan, romlatlanul, mint a multnak hatalmas emléke. A görög várost jobban megviselte az idő. Régi épületei közül csak kettő tudta elkerülni az idő minden megsemmisítő hatalmát.

A tized (dézma) s az mint tényező hazánk történetében.

Felolvasta Tóth László az 1882. évi augusztus hó 2-án tartott választmányi ülésen.

(Kivonat.)

A tized eredete visszavihető az ó testamentomra s annak eszméjét Mózes aligha Egyiptomból nem hozta, hol valamint a zsidóknál is a theocratia uralkodott. Az Izrael tizenkét nemzetsége közül a Lévi nemzetség egyházi szolgálatra lévén rendeltetve, mint ilyen az elfoglalt föld felosztásakor földbirtokot nem kapott, hanem a helyett meghatároztatott, hogy a többi tizenegy nemzetség s a nemzetségek tagjai összes jövedelmeiknek egy tizedrészét adják a lévítáknak. A papok tehát a zsidóknál tizedet kaptak, és ez isten adójának tekintetett. Az isten adójának ezen neve átjött a keresztényekhez is. Már Szt.-István király törvénybe írja, hogy „cui deus dedit decem, decimam det deo“, azaz: püspöknek és más tizedvételre jogosított egyházi embernek. A tizedet, mint a kereszténység adóját fizette a király, a nemes szintugy, mint a nem nemes; bizonyítja ezt II. Géza királynak egy 1158-ban kelt s a pécsváradi egyháznak adott kiváltság-levelé: „Insuper et decimas hospitum, aliorumque nobilium, sed et ignobilium.“ III. Béla pedig a pécsi egyháznak 1190-ben adott kiváltság levelében ezeket mondja: „Quicumque in diaecesi quinqueecclesiensi fuerit cujuscumque fastigii baro, nobilis, serviens . . . . de omnibus bonis eorum justas decimas solvat.“ De az 1298-iki I. articulus a nemességet fölmenti a további tizedfizetés alól; Albert alatt az 1439-iki 28. t. cz. ugyanazt mondja: „Nobiles, tam jobbagiones habentes, Quam non habentes, decimas dare non tenentur.“ Az erdélyi szászok nem a püspöknek, hanem csak saját papjaiknak fizettek tizedet, míg a görög keleti egyház hívei minden nemű tizedfizetés alól föl voltak mentve.

Valószínűleg a tized behozatala miatt lázadt fel Kupa és társai Somogyban Szt.-István ellen; és ugyancsak a tized behajtásában elkövetett visszaélések idézték volt elő az 1437-iki parasztfelkelést is Erdélyben, hol a püspök az

aranybulla 20. articulusának tilalma daczára a tizednek pénzül megváltását követelte. Elszakadván Magyarország Erdélytől, itt a külön fejedelmi háztartás költségeinek fedezésére az ország rendei világiasítják (secularizálják) az egyházi javakat, s azok közt a püspöki tizedet is 1556-ban. Minthogy a szászok kiváltság-levelük alapján nem a püspököknek, hanem saját papjaiknak fizették a tizedet, a szászok tizede, mint nem püspöki jövedelem nem világiasított, s a fejedelem kincstára részére el sem vétetett. — Báthori Gábor fejedelem a szász papok dézmáját is elvette volt; ez később ugyan visszaadatott nekik, de csak részben. Továbbá a dézmamentes oláh ülések is bevonattak a dézmafizetés kötelezettségébe, még pedig azért, hogy a nem nemesek állapotában egyöntetűség legyen, de meghatároztatik ugyanazon törvény által (Approbata III. r. 5. tit. 2-ik art.) hogy az oláh ülések után veendő tizedtől a földesur a fiskusnak árendával ne tartozzék. Ezek szerint Erdélyben a vármegyéken az urbéri viszony megszüntetésekor a tizednek két neme létezett: a magyar ülések után szedetni szokott dézma, melynek tulajdonosa volt a kincstár s az illető földesur csak haszonbérlelője, és az oláh ülések utáni tized, melynek egyedüli tulajdonosa volt a földesur.

Ankos-Törzsök családra vonatkozó okmány.

Ismertette dr. Sólyom-Fekete Ferencz az 1883. évi febr. 7-én tartott választmányi ülésen.

(Kivonat.)

Dr. Sólyom-Fekete Ferencz a Hunyadmegyére vonatkozó okmányok gyűjtése s másolása közben arra a meggyőződésre jutott, hogy Hunyadi Jánosnak sok fegyvertársa, hősi harezainak sok vitéz bajnoka hunyadmegyei családokból származott. Ezen családok közül néhány most is virágzik, sok kihalt vagy elparasztosodva a nép rétegei közt lappang.

Értekező ez alkalommal bemutat egy 1712. évben kiállított okmányt, melyben Ankos György, mint a Törzsök család ivadéka hivatkozik a nevezett család részére kiál-

litott és a gyulafehérvári káptalannál letett adománylevélre. Ez adomány levél igen nevezetes, mennyiben egy eddig történetírók által nem ismert adatot tartalmaz a rigómezei ütközetből. — Hunyadi János lova, hihetőleg már az ütközet vége felé, megsebesül és lovagját maga alá temeti. Törzsök Tivadar a hőst e veszélyes helyzetéből kimentí, fölsegíti saját lovára s ekként menekülését lehetővé teszi.

Mely önfeláldozó hőstettért Hunyadi János a Törzsök családnak, különösen Törzsök Ferencznek, adományozza Törzsökfalvát és Kalmárföldét. Az adományozást azután Mátyás király is megerősítette.

Törzsökfalva neve 1712-ben már eloláhosodott, mert az ekkor kelt hivatkozó okmány „Törzsök alias Brettyelin“ kitétellel él. Hogy Kalmárfölde valószínűleg a mai Kersetz lehetett, azt a kihangzásból és a szomszédos fekvésből szabad tán következtetni.

A kőrösbányai bányászszobrok.*)

Felolvasta Téglás Gábor az 1883. évi február hó 7-én tartott választmányi ülésen.

(Kivonat.)

Az 1882. nyarán a Fehér-Körös völgyét barlangkutatási czélból meglátogatva, egyuttal a régóta ismeretes kőrösbányai aránymosási halmokat is fel kívántam keresni; remélve, hogy ott társulatunk muzeuma részére némi összeszerezni valóm akad. Kőrösbányán társulatunk áldozatkész vidéki felügyelője volt szíves vezetőmül szegődni s egy pár munkás kíséretében a kis város felett a karácsi hegyek irányában délre hullámzó diluvialis fokterüt siettünk mindjárt felkeresni. A nép ez összevisszaárkolt körülbelől 2 kilométer hosszú, 1 kilométer széles lejtős domborulatot La Ptyukor néven különbözteti meg s annak trachyt hőmpölyökkal vegyült sárgás agyagja a legszorgalmasabb átforgatás nyomait viseli valóban magán.

*) Ugyan e tárgyról, szerzőtől dr. Szabó József a m. tudom. Akadémia III. osztályában jelentést terjesztett elő.

A Karácsnak vivő mezei uton haladva, körülbelől az emelkedés tetőpontjáig kísérnek a gödrök és vizárkok, s ott észrevehetőleg gyérülni látjuk azokat mintha a jutalmazóbb területet a lejtőkön találták volna meg az egykori aranymosók. A további részleteket máskorra hagyva, még csak annyit említek fel, hogy szemlémet ez alkalommal a Fontina Borkai nevű forrástól délkeletre valami 200 meter távolságra épen az említett mezei ut jobb felén elmaradó Beovits György-féle kertig terjesztettem ki, mint a hol 1881. májusban sajátos kivitelű faragványokra akadtak. A kert D.-Nyugatról É.-keletre irányuló hosznégyszöget képez s mint ilyen, a várostól ide képzelt egyenes irányában esik. — A mondott időben az árkoló munkások a déli keskenyebb és keleti hosszabb beszegő árok záró pontjához közel alig 2 ásónyomásra fejtették ki az említett durva művi faragványos követ. Ez idő szerint 3 ilyen faragványt nyújtott ez a hely s bár mindannyia igen kezdetleges alakítással bír: kétségen kívül emberi alakot ábrázolnak s mint ilyenek, felette nagy jelentőségű adalékait képezik a római uralomnak.

Közelebből megtekintve a jelenleg muzeumunk egyik ritkaságát képező faragványok alakítását és technikáját, azonosnak találjuk. Mind három anyagát, — az ide nem messzire fejtett karácsi kárpáti homokkő képezi, — de az eredeti világos szürke színt a vastartalmu agyagból kölcsönzött rozsdaszínű kergület a külső felületen teljesen elfedi. Egyik se teljesen dombszerű, hanem félrelief s a test plastikája oly hiányos mesterére talált a készítőben, hogy a törzset p. u. lapult négyszögben a mellnél, hátnál, jobbra balra szembeötlő élezettel ábrázolja. A vállöv, felkar az oldallapon alig hogy kidomborulnak, az alkar, a mell fölé van hajtva s a szegcsont tájékán 5 kiterjesztett egyenlő ujj nyulvány képviseli a kezét, úgy, hogy távolról egészen gereblyefogaknak néznők.

A fej mindannyinál erőszakosan el van távolítva, mint azt a rómaiak uralmára emlékeztető szoborműveknél szél-tében tapasztaljuk s épen ez a körülmény szolgál egyik bizonyítékul arra nézve, hogy valóban a római időkorbeli maradványoknak tartasuk. A másik támpontot maga a kör-

nyéke képezi, hol római érmekeket a korábbi időkben igen sokszor találtak már.

A hátsó végtagok e szoborműveknél merőben hiányoznak s megannyi törzs módjára a legnagyobb fennmaradt alapzat tanúsága szerint a földbe lehettek beillesztve Kettőről e talapzat is le van ütve, de ezek jelen alakjukban is könnyen egyenes helyzetbe jöhettek.

Mindháromnál a jobb és bal váll felett egy szembeötlő bár csak ujjnyi vastag szalagot vésett ki a mester. A hát fölött a két szalag egy 12 cm széles lemezbe olvad, mely lemez a gerincoszlop táján halad egész a derékig. Mell felől a szalagok az ujjak között egy valamivel vastagabb közös szalagba futnak, mely a derekat övedző öv csatjához lehetett erősítve. Az egész szíjjazat egy bőrdarabból lehetett kivágva s a háti lemez valószínűleg jobbra-balra, a helyzethez képest egyengethetőséggel bírván, a hát védelmére pl. bányamunkáknál egészen alkalmas lehetett. És hogy csakugyan bányász alakok imitációját bírjuk e faragványokban: arról a bal oldalon nyelével beillesztett bányászkalapács bizonyosít meg.

Mint említők, a három mellszobor közt csupán nagyságbeli eltérés van, de egyebként mindannyinál azt a durva vésési technikát és ügyetlen anathomiai idomitást találjuk meg. A legnagyobb talapzatával együtt 1.6 m. magas; a középső 1.3₅, s a legkisebb 1.2₅ m.

Tekintve tehát a durva kivített és avatatlan formai utánozást, semmiesetre gyakorlott s művészi jártassággal bíró római művéstől nem származhatnak e faragványok; hanem az aranymosás valamelyik benszülött vagy tanulatlan közegének kezdetleges művét bírjuk azokban. Miután azonban se a római se az azt megelőző kor a bányamunkások viseletéről bennünket faragványban vagy festményben nem tájékoztat, s a fossoreseken kívül egyébről szakörökben említést nem találunk sehol; ily alakjukban is fontos művelődés történelmi adalékokat nyert muzeumunk e tárgyakban, melyek hazai tudósaink, mint Pulszky Ferencz, dr. Torma Károly, dr. Henzelmann szakértői véleménye szerint is unicumoknak tekintendők. Hasonló nézetben van az ókori archeologia természetrajzi ágát szaksze-

rüleg művelő Keller Ottó tanár Prágában s a régi bányászat szakavatott tanulmányozója: gr. Wurmbrandt Bécsben, kikkel gróf Kuun Géza társulati elnök volt szíves e leletet közölni.

A természet színjátékai a madárvilágban.

Buda Ádám értekezése.

Felolvastatott az 1883. évi április hó 4-én tartott választmányi ülésen.

(Kivonat.)

Jelen értekezés a madarokról a „lég urairól“ szól, s nem házi szárnyasainkról, mivel ezek a „lég uraitól“ igen sok — s főképp az értekezés alapjául szolgáló tekintetben különböznek. A lég urai azon madarak, melyek a nagy természetben kényük kedvük szerint mozognak, rendes tollszínezetüket megszokták tartani, mint fajszt; ámbár a lég urai között is vannak kivételes fajok e tekintetben, ilyen például a vízi szalonkák egy faja (der vierfärbige Kampfläufer, Machetes pugnax, Cuv.) melyek közt épen mint házi tyukjaink közt ritkán akadunk két egyforma színezetű példányra.

Azonban a rendes színezetű madárfajok közt is találunk színeltérő természetjátékokra, habár igen ritkán, mely színeltéréseket az ornithologok színvariatio-nak neveznek. Jelen értekezés célja a megyénk területén értekező által eddig észlelt színvariatiokat ismertetni, melyek, hogy mily ritkák, mutatja azon körülmény is, hogy 22 év alatt csak 20 ilyen eltérést tud felmutatni.

1882. november havában Maros-Illyén lövetett egy himszarka (♂), melynek farktollai rozsdabarnák, a fark közepe felé mindig világosabbak, úgy, hogy a két középtoll majdnem piszkos fehér; a szárny evező tollai is a rendes aczélkék helyett rozsdabarna színűek, a tollazat egyéb részei a rendes családi színt megtartották.

1867-ben október 10-én értekező a kernyesdi határon egy erdei szalonkát látott, melynek hosszú evező szárnytollai tiszta fehérek voltak. Ehez hasonló fogoly-madarat lőtt értekező 1873. aug. 2-án Reán; ezen ritka szép példánynak balszárnyában 4, a jobb szárnyban pedig 7,

evező toll tiszta fehér. Ezeken kívül van még értekező gyűjteményében több veréb, sármány, pacsirta, billegény és gébics, melyek mind több vagy kevesebb, a rendestől eltérő színezetű tollal birnak. Látott továbbá értekező egy fehér szárnyu varjut, egy tiszta fehér házi verebet s figyelemztetve lett egy fehér szarkára, de ezt nem tudta meglátni.

Ezen értekezésből láthatni, hogy a színvariatiok a madárvilágban épen oly ritkák, mint a fehér holló.

Török háboruról való Quietantiák.

Felolvasta dr. Sólyom-Fekete Ferencz az 1883. évi ápril hó 4-én tartott választmányi ülésen.

(Kivonat.)

Néhai Ivuly Sándor után maradt és veje Apáthy László szives adományából társulatunk tulajdonába átment leveles ládában egy külön csomag „Török háboruról való quietantiák“ fölírással található. — Épen e jelzés után becsülhetjük csak meg a csomagban levő számos czédulát és rovatos kimutatást. Ezek nélkül ugyanis bajosan jöhetünk volna reá azon nem érdektelen körülményre, hogy II. Józsefnek a törökök ellen indított háboruja előkészületei mily módon érintették Hunyad vármegyét.

Amaz előkészületek közt nem utolsó helyen áll, számos ökör-csordának föllállítása s készenlétben tartása Hunyad vármegye egyik legtermékenyebb pontján, a Maros, Sztrigy és Cserna (Egregy) folyók találkozásánál elterülő lapályokon és völgyteknőkben.

Mily nagy lehetett az „aerarialis ökrök“ száma, nem tudhatni biztosan a meglevő specificatioból, sem. Ugyanis egy-egy csorda vagy annak egy része fölváltva legelhetett bizonyos határon. De hogy a szám igen jelentékeny volt, kitűnik a következő számokból is.

Szent-Andráson — egy portio széna 5 krra becsültevé, — Barcsai László és János tagján 750 darab, — Turi Jánosén 250 db, legelt. — Tompa község határán 2543, — Piski határán Bánffy György és Turi László földlein 213 darab; Batiz község földlein 200, — ugyanott b.

Nalátzi József tagján 173. Bácsi községben 373, — Tóti határán 1650 és Dédács községben 100 darab ökör legelt 1789. év július és augusztus hónapjaiban. Sorfalva községben hány darab legelt, a szám nem említették, de a 3 kr.-jával fölbecsült 33250 portio széna igen nagy számra enged következtetni.

A csordák felügyelője valami Bellovich nevű volt, ki magát „locumtenens“-nek írja s 1789. szept. 11-én már Vulkánból keltez egy elősmervényt.

Az ökrök divisiók szerint tartattak nyilván. Mig a pénzeket „Localis vice szolgabíró Pogány László uram“ osztotta ki a jogosult felek közt.

A dévai hideg sósforrás.

Felolvasta dr. Hankó Vilmos, az 1883. évi május hó 30-án tartott közgyűlésen.

(Kivonat.)

A dévai várhegy keleti oldalán 3 nyíláson át vastag sugarakban nagy mennyiségű viz tör elő. A forrás annyira alant fekszik, hogy az idegen vizek beszüremlésétől sincs megóva. Lefolyással nem bírván a viz, nagy területet beposványit s ekképen részeseivé teszi a dévaiakat a mocsáros vidék minden átkának.

A forrás vize erősen sós izű. A sós viz és a forrás közvetlen környékének só kivirágzása nem egyszer vezettek konyhasó után kutatókat a vidékre. Így már 1822-ben kutatási aknákat ástak a hegy lábánál, de a gyakran előtörő viz eredménytelenné tette a kutatást s az aknákat betömte. A hatvanas években Hunyadmegye akkori physikusa dr. Szabó István a sós viz értékesítésén dolgozott. Egy részvényekre alapított sósfürdőt akart létesíteni. A közöny — minden jó törekvésnek e megölő betűje — továbbá a kinestár, a katonai hatóság akadékoskodásai meggátolták jó szándékában.

Másutt már réges-régen fürdő-telep virágoznék e helyen, találkozója az üdülni, gyógyulni vágyó társadalomnak, itt meg az lévén kizárólagos rendeltetése a viznek, hogy táplálja a mocsárokat: egészségünk conserválása helyett

egészségünk megrontójává s egészségügyi miseriánk egyik kutforrásává válik.

A frissen meritett viz kristálytisza, erősen sós ízű, szagtalan; némely üveg fenekére napok multával barna üledéket vet. A forrás vizébe mártott lakmusz papiros változást nem mutat. A viz hőmérséklete 1883. ápril hó 8-án 8°C. volt. Fajsulya: 1.008,291. A viz következő alkatrészekből áll: Chlornatrium, kénsavas natrium, szénsavas magnesium, szénsavas calcium, chlor lithium, kovasav, chlor calium, szénsavas vas, kénsavas calcium; mangan és alimium nyomokban. A szilárd alkotó részek összege 1000 rész vízben 10.8760; ebből konyhasó 9.9336; szabad és félig kötött szénsav 0.1953.

A mint ez összeállításból kivehető, a forrás vize az eddig szokásos osztályozás szerint a hideg sósforrások közé tartozik, melyben főalkotó részek: a konyhasó, glaubersó, szénsavas lithium, vas és magnesium. Kedvező összetétele ugy külső, mint belső használatra kiválóan alkalmassá — s ennél fogva a figyelemre legnagyobb mértékben méltóvá teszik.

Hunyadvármegye hely- és helységneveinek történetéhez.

Felolvasta dr. Súlyom-Fekete Ferencz az 1883. évi május hó 30-án tartott közgyűlésen.

(Kivonat.)

Hogy a mai Hunyadvármegyét alkotó területen elnyúló gazdagabb és lakályosabb völgyteknők a védelmökre szánt ugynevezett királyvárak köré letelepült magyarság által most már alig hihető sűrűségben valának benépesítve, azt nem most bátorkodom először hangsúlyozni. Az Árpád-báz uralma alatt dúlt sokféle harcok kezdtek már a sorokat ritkitani; a nagy tatárjárás befejezte e ritkítás szomorú művét. Az akkor már folyamatban volt, de attól fogva óriási mérvet öltő oláh bevándorlás a még előtalált magyar helységek neveit nem söpörhette el, hanem alkalmazkodott azokhoz saját kiejtési modorában, a mely kiejtést azután a csekélyebb számú magyarság is elfogadott. Hunyadmegye minden vidékén vannak ily elferdített hely-

ségnevek. Kezdjük szemlénket a vármegyének egyik legnevezetesebb völgyén, a vulkáni szorostól kelet felé huzódó területen. Hogy e fontos szorost királyaink mindig kellőleg méltatták és védelméről gondoskodtak, ahhoz kétség alig férhet. A fennmaradt okleveles helynevek beigazolnak annyit, hogy ott határőrző magyar lakosság tanyázott; de a magyar lakosság a XV. század előtt már kipusztult, részben a beözönlött oláhságba olvadhatott úgy, hogy e beolvadás meglepő nyoma csak a báránybőr-süveges havasi pórok közt elvétve föl-fölbukkanó egy-egy ősi hangzású vagy ősi gyökerű magyar családnév és az illetőknél mutatkozó típus. A Kendeffy-család oklevelei közt némelyek világosan „Nyakmezew“ pusztá határrésről tesznek említést, mely határrészen találjuk ma Kimpulujnyág nevű havasi falut; ennek oláh neve kézzel foghatólag a magyar elnevezésnek részben egyszerű fordítása, részben elferdítése; a mező kimpu, a nyak nyág idomot vevén fel. A Syl mentén magyarság tanyázását bizonyítja még Városközi Lépes Loránd erdélyi alvajdának 1416-ban Déván kiadott bizonyág-levele is.

Átjőve Hátszeg vidékére, itt is sok érdekes alakulással találkozhatunk. Így például Demsus elnevezést használunk egy községre. Hogy ez nem egyéb a magyar Dömsös, vagy Demses elnevezésnél, kézzelfogható, régi okleveles nyomok nélkül is. Ámde a Kendeffy-család levelei közt akárhány van, melyek e helységünk nevét Domsos, Demses, Damsus alakban írják. Aztán Dömös falu van Esztergommegyében, Dömsöd Pestmegyében; míg az oláh írók Deinsus elnevezésének használata erőltetett, teljesen szokatlan helynévképzés az oláhoknál is. Zsigmond királynak egyik 1412-ben kelt okmányában előfordul Wizkwz falu; ezen Wizköz nevű falu V. László által 1453-ban magszakadás következtében a Kendeffyeknek adományoztatott; ezen család birtokainak későbbi felsorolásai bizonyítják, hogy ezen Vizköz nem lehetett más, mint a mai Hobicza. I. Ulászló Budán, 1440-ben kelt adománya szerint a Kendeffyek kapják többek közt „Pathak“ possessiot, melyet 1453-ban Hunyadi János egy parancsában „Havaspathaka“ néven említ. Hogy ez a mai Valea Dilsii, az kétségtelen, a Kendeffy

birtokok felsorolásaiból és II. Ulászlónak 1496-ban kelt okmányából, mely „Walya“ nevet használ a Havaspathaka község jelölésére. Több okmány szerint a mai Gureny és Szuzeny-Malomviz két praediuma mindenütt és mindig Malomviztorok és Sebestorok néven fordul elő; az oláh nevek egy XV. századbéli okmányban sem szerepelnek.

A vajda-hunyadi királyvár környékén némely magyar helységnév a helységgel együtt veszett el. Ily elveszett nevek és helységek: Babochmező, Abló s még több. Hosdátth nevét mindenki a német Vorstadt-tal hajlandó egy kalap alá vonni. Eltekintve attól, hogy Hosdátth semmikép sem lehet V.-Hunyadnak Hostátthja, csak annyit szükség itt felemlíteni, hogy a gyulafehérvári káptalannak 1412. kelt egy executionális levele következetesen Hasdad és Hosdad elnevezést alkalmaz. Ugyancsak V.-Hunyad districtusából még két elenyészett, helyesebben mondva eloláhosodott helységnévet említhetünk fel: Középtelek, — ma Zsoszány, és Ölyves-Saagh, — ma Nándorválya. Mindkettőnek nyomára vezet Róbert Károlynak egy 1329-ben kiadott osztóztató parancsa.

Ugyancsak Róbert Károlynak imént hivatolt parancsa a dévai királyvár környékéről is tartott fönn számunkra pár érdekes helységnévet. Nevezetesen a mai Szuligetet magyaros értelemmel „Hozzwlygeth“-nek írja. Első pillanatra látható, hogy az oláh nyelv mivelte a későbbi rövidítést. A másik érdekes helységnév „Beseen“, a mai Besán. Barcsay Ákos fejedelem 1659. aug. 16-án Déva vára szolgálatára rendelt több puskást exemptus nemesekké tészen. Itt említi Kony és Völcsed falukat, melyeket ma Kaun és Vulcsesd alakban használunk. Ez elnevezések az oláh nyelvből nem eredhettek, míg a magyar eredet mellett a Kónya családnév és a kihangzás Völcsedben bizonyítanak. Még érdekesebb Brettyelin község Törzsök neve Hunyadi János korában.

M.-Illye királyvár vidékén érdekesek az Ulyes és Kulyes helységnévek. Alig hinné az ember, hogy az első Ölyves, a másik Köves. Am így van, amint erről tanuskozik Bethlen Gábor egy adománylevele, a melyben a mai Csertes falu is Ujfalunak neveztetik.

Római bányászat Boiczán és Rudán.

Felolvasta Téglás Gábor az 1883. évi május hó 30-án tartott közgyűlésen.

(Kivonat.)

Hogy az erdélyi Érczhegységben a nemes fémbányászat a rómaiak uralmát jóval megelőző űsrégi időkbe nyúlik vissza, arról nem csak Herodot tesz tanúságot, ki tudvalevőleg a Maris mentén lakó agathyrzok arany-gazdagságát és pompaszeretetét örökitette meg történeti munkájában, hanem valódi, tényleges bizonyíték gyanánt szolgál még az idő számításunkat megelőző IV. századból származó s épen megyénk területén felszínre jutott arany- és ezüstpénzek bősége is. De ezen aranytelepek felkutatásával sem régészeink, sem geologusaink nem foglalkoztak eléggé, jóllehet többen irtak róluk, névszerint Köleséri Sámuel, Neigebauer Ackner Mihály, Goos Károly, Vass József és Costa Bernát de az illető bányahelyek topographiája, üzemmódja és kiterjedtsége a nevezett írók közlései után is csak úgy homályban maradt, mint azelőtt volt. Így mindjárt a boiczai bányatelep helyi fekvése iránt sem voltunk tájékozva. E hely Boiczától délkeletre egy körülbelül 250 m. magasságban elterülő pázsitos feltérségen feküdt, hol több, cserjével fődött épület-romhalmaz látható maig is; e házmaradványok a Boiczára néző s összevíssza árkolt lejtőn fejlődnek ki nagyobb számmal. Ezen romok körül több feliratos kő, római pénz, aranyozsár és őrlőkő találtatott. E kőszerszámok alkalmazásáról, valamint a dácziái aranybányák fekvéséről és termeléséről a római egykoru írók ugyan kevés tájékoztatót hagytak hátra, de a Strabo, Plinius és Diodor által Hispánia, Cyprus és Kis-Ázsia bányászatáról feljegyzettek után per analogiam mivoltuk felől mégis tisztába jöhetünk. Strabo szerint ugyanis a bányatárnákból serdülő gyermekek hordták fel az érczeket, a bányatorkolatnál meglelt, 30 évnél idősebb férfiak vették át a szállítmányt s nagy vasrudakkal ilyen kőmozsarakban borsónyi nagyságúvá aprózták. Az ekként előállított ércz-dara azután a nők és elgyengült férfiak kezébe került s ketten-hárman egy-egy ilyen öblös őrlőkőhöz állva, körbeforgatott kőtuskókkal lisztfinomságúvá őrlték meg. Az

érezlisztet azután kimosták, a vízvezetékek és csatornák maradványai maig is láthatók az említett bányatelepen. Végül tűzálló agyagból téglákat készítettek, melyekben a tisztítást eszközölték, csak hogy a kohászati módszer felől egy író sem nyújt biztos tájékoztatást.

De hogy a római bányászatot teljesen megismerhesük, szükséges a föld mélyébe is behatolnunk. Boiczán az Anna-tárna tulajdonképen nem egyéb, mint a rómaiak altárnájának folytatása. A tárna oldalfalai, menyezete, mind a legsimábban vannak kivésve; az alapzat enyhén emelkedik, hogy a bányavíz kifolyását megkönnyítse. És ez a nagy gonddal kidolgozott tárna mintegy 500 méter hosszúságra volt mélyítve, s véges-végig a legkényelmesebb mozgást biztosít a legmagasabb embernek is. Ámbár mint már említve volt, a dáciai bányák műszaki kezeléséről tájékoztató adatokat az akkori íróktól nem nyerünk, az ezen bányákban talált emberi vázrészletek s főleg a velökegyütt talált lánczok bizvást följogosítanak bennünket arra, hogy a császárok tulajdonául szolgált fiscalis bányákban a rab-szolgák alkalmazására következtessünk, lettek légyen azok deportált idegenek, vagy dáciai benszüllöttek. De a császári bányák nem mindenikét kezelték házilag, hanem a kibérlés is divatozott, s a nagyobb bérlők ismét albérlők közt osztották fel területüket. Hogy Boiczán melyik eljárási módot alkalmazták, azt ma határozottan megállapítani nagyon nehéz s mindössze a mintaszerű tárnamiveltből ítélhetünk meg annyit, hogy ilyen munkát kevesebb szakértelemmel és mérnöki készséggel dolgozó privát-industria aligha produkált s minden valószínűség szerint a bányászat pillanatnyi érdekein túl, a jövő biztosítására is tekintő magasabb értelmiség hozta azt létre.

A Boicza körül művelt római bányák mellőzésével tekintsük még meg a rudai bányákat. Itt az Anna szint, mely pinczebejárat nevet is visel, a legérdekesebb római bányák egyike talán egész Dáciában. A jelenlegi bányamű ezt a maga eredeti mivoltában használja; 180 méter hosszú lépcsőzetes lejáró ez, keresztszelvénye oblongus, s magassága átlag 1-80 m., míg szélessége 1-17 m. Falát a boiczaihoz hasonlóan vésővel, csákánynyal egyengették.

Rudán a magasabb tárnákban, vagyis a Három király és 12 apostol nevűekben is mutatkoznak a római uralom bányászatának tanujelei, úgy, hogy az egész bányászlet az egykori nyomokon vette itt később kezdetét. A római bányászat a mainál is kiterjedtebb volt, mert a Mrecs nevű hegy déli oldalán régi bányákra, gorczokra, találni mindent, s épen az onnan kiinduló árokban akadtak kőmozsarakra, valamint érmekre is. Mindeme bányák évi termelését, munkáslétszámát bár megközelítőleg sem számíthatjuk ki, sőt neveikkel sem jöhetünk tisztába.

A római bányák nyomai a Fehér Kőrös balpartját követő hegységben is megvannak, ezeknek kikutatása társulatunk egy további teendőjét fogja képezni.

A föld.

Felolvasta Tóth László, az 1882. évi szept. 16-iki választmányi ülésen.

(Kivonat.)

Magyarország földterülete jogi természete szerint három fő osztályba sorozható, s mind ez történelmi alapon. Az első osztályba jönnek a szabad uradalmak vagyis a honfoglaló 108 gyökeres nemzetségek birtokai. Ezek az első foglalás jogán birván földeiket, a megye kormányától függetlenek voltak, úgy, hogy azokba a tulajdonos engedélye nélkül még a király sem szállhatott; a szabad uradalmak tulajdonosai birtokot a szabad rendelkezés teljes jogával vehettek, adhattak, cserélhettek. Hasonló jogi természetű volt a székely örökség is ugyanazon jogalapon. Második osztályát a földnek képezte az adományozott birtok, mely már a megyék hatósága alatt állott. A tulajdon és az adományozott birtok közt az a jogi különbség is volt, hogy a tulajdon nota vagy magszakadás esetében sem szállt a koronára, szintugy mint a székely örökség sem, míg az adományozott birtokban királyi jog lévén, nota, vagy magszakadás esetében a koronára szállott, illetőleg a nemzet egyetemére, mert a korona e tekintetben is a nemzet egyetemét képviselte. Ha a birtok magszakadás, nota, vagy szerződés által a koronára szállott, ekkor életbelépett a nemzet egyetem tulajdonjoga, a királylyal szemben,

mert törvény intézkedett, hogy a király az ily birtokot magának meg ne tarthassa, hanem köteles azt érdemes hazafinak, de csak hazafinak s nem idegennek eladományozni, más szóval a kihalt birtokos család helyett a hazafiak közül más családot teremteni. A harmadik osztályba sorozhatjuk a közföldeket, azokat t. i. melyeket sem a király el nem adományozott, sem az elsőfoglalás jogán a szabad uradalmak közé nem tartoztak. Ilyenek voltak a királyi várak s az azokhoz tartozó földterületek, vagy megyék, ősanái az idők folytán kifejlődött vármegyéknek.

MÁSODIK RÉSZ.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

Második rész tartalma.

1. A társulat 1881. májushó 30-tól 1883. májushó 30-ig kifejtett működésének vázlata. Összeállította Kun Róbert társulati titkár.

2. A társulati muzeum számára 1881. májushó 30-tól 1883. május 30-ig beérkezett ajándékok és szerzemények. Kimutatja Téglás Gábor ideiglenes muzeum-igazgató.

3. Társulati könyv és levéltár állaga és gyarapodása 1881. májusától 1883. májushó 30-ig. Beterjeszti König Pál könyvtárnok.

4. A társulati pénztár állása 1883. évi májushó 15-én. Lengyel Gergely társulati pénztárnoktól.

5. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat tagjainak, tisztikarának és igazgató-választmányának névsora.

A társulat 1881. május hó 30-tól 1883. május hó 30-ig kifejtett működésének vázlata.

Összeállította Kun Róbert társulati titkár.

Az 1881. év május hó 29-én megtartott közgyűlésen (l. I. k. 161. l.) két indítvány tétetett: az elsőben Hunyadvári dr. Arányi Lajos, kinek alig van reménye, hogy a vajda-hunyadi vár társadalmi uton véglegesen kitataroztassék, de a jelen pénzügyi viszonyok közt a kormánytól sem várhatja e középkori műemlékünk érdekében a szükséges teendőket, indítványozza, hogy a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat saját hatáskörén belül intézkedjék ez ügyben. A másodikban Téglás Gábor indítványozza, hogy a társulat a dévai várromokat mentse meg az enyészettől, s föliratos táblák által, melyek a vár fontosabb helyein alkalmaztatnának, adjon utbaigazítást a vár multját illetőleg.

Ez indítványokat a választmány 1881. július hó 20-án tartott ülésében tárgyalta. Az Arányi indítványát illetőleg határoztatott, bizassék meg V.-Hunyadon lakó Tornyai Sándor választmányi tag, hogy esetről-esetre vegye fel a legszükségesebb javítási munkálatokat, s erről szóló jelentéseit adja be a választmánynak, mely aztán fölterjesztéseiben fogja kérni a vallás- és közoktatási miniszteriumot e javítási munkálatok eszközzésére. A Téglás indítványát illetőleg határoztatott: kéressék fel a pénzügyi miniszterium, mint a dévai várhegynek jelenlegi tulajdonosa, hogy azt a bérletből vegye ki, s az a fölötti rendelkezési jogot a társulatnak, illetőleg Déva városának adja át, mely a

társulattal karöltve gondoskodnék a várhegy befásításáról s a romok conserválásáról. — A pénzügyi miniszterium a választmány fölterjesztésére a kolozsvári jószágigazgatóság útján értesítette az elnökséget, hogy a dévai várromok bérbe lévén adva, a társulatnak át nem engedhetők, kijelenti azonban a miniszterium, hogy a bérleti idő lejártá után, azaz 1885. december végével hajlandó a kérdés alatti terület használati jogát oly föltétel mellett átadni, hogy a társulat a tulajdonjog elismerése czéljából évi 10 frt haszonbért, azonkívül az állami és községi adókat fizetni köteles leend, és befásítás esetén a fák a kincstár tulajdonát képezendik.

1881. július 13-án és következő napjaiban a választmány több jagja Hátszegen és vidékén vándorgyűlést tartott gróf Kuun Géza elnöklete alatt; a várhelyi romok megismerésénél határozottatott, a vallás- és közoktatási miniszteriumtól évi 500 forint segélyt kérni a várhelyi ásatások foganatosítására. A választmány ez irányban tett fölterjesztésére a magas miniszterium 1882. évi márczius 21. 387141 881. sz. a. kelt kegyelmes leiratában a várhelyi amphitheatrum és az ujabban felfedezett Mithra templom feltakarására 500 forintot kegyeskedett kiutaltványozni. Az ásatások vezetésével megbízott Téglás Gábor és König Pál a munkálatot július és augusztus hónapokban foganatosították, kitakarva a Mithra templomot és a syr legio templomát. Az eredmény a legmerészebb reményeket is fölülmulta; több feliratos tábla, s annyi Mithrarelief — töredék került napfényre, a mennyi Európa bármely muzeumának is díszére válnék.

Az 1881. évi július hó 20-án tartott választmányi ülésen határozottatott, hogy a társulati pénztár gyarapítására felkéressenek Hunyadmegye kiválóbb helyein lakó befolyásosabb egyének, miszerint műkedvelői előadások, hangversenyek stb. rendezése által a társulat pénzalapját gyarapítani sziveskedjenek. És e fölhívásnak szép eredménye volt. A piskii vasuti állomás tisztviselői augusztus 20-án táncmulatságot rendeztek, melynek tiszta jövedelme 20 frt volt; a hátszegi hölgyek által Nemes Sámuelné kezdeményezése folytán rendezett s táncmulatsággal összekö-

tött közvacsora 147 frt 20 krt jövedelmezett. 1882. évi október hó 9-én Baresay Sándorné kezdeményezése folytán dévai és vidéki hölgyek Déván táncmulatsággal egybekötött közvacsorát rendeztek, mely 347 frt 08 krajczárral gyarapítá társulatunk pénztárát. A június hó 25-én Szászvároson tartott felolvasó ülés tiszta jövedelmét 34 frt 08 krt a rendezőség a társulati pénztárba hiány nélkül beszolgáltatta. Végül Puy Zsigmondné 39 forintot juttatott a társulati pénztárba, mint a puji műkedvelő társaság egyik előadásának tiszta jövedelmét.

Fáy Béláné gróf Kuun Irma urasszony Dédácson Kazinczy Ferencznek 1816-ban való ott mulatása emlékére emlékoszlopot állíttatott, melynek ünnepélyes leleplezésén 1881. szeptember hó 25-én a meghívott társulat képviselőiként jelen voltak gr. Kuun Géza, dr. Súlyom-Fekete Ferencz, Pogány György, br. Jósika Géza, báró Jósika Lajos, Réthi Lajos, Téglás Gábor, Szöts Sándor, König Pál és Kun Róbert.

A választmány állandó muzeumi helyiséget bérelt ki s abban leleteit 1881. augusztus hó 1-én el is helyezte, de a felszerelés és butorzat a vállalkozó asztalos késedelmzése miatt idején nem készülhetvén el, a muzeumnak az 1883-ik évi május hó 30-án tartott közgyűléskor tervezett ünnepélyes megnyitása nem történhetett meg.

Az 1881. októberi választmányi ülés Hátszegen tartatott meg, melyen dr. Súlyom-Fekete Ferencz a kenései intézményről (l. 14. l.) és Szöts Sándor Déva városának multjáról (l. 38. l.) tartottak felolvasást. Az 1882. évi februári választmányi ülésen Réthi Lajos tartott felolvasást a hunyadmegyei népiskolákról, főképen nyelvi és nemzetiségi szempontból. (l. 58. l.)

Az 1882. évi május hó 30-án tartott közgyűlés lefolyását következőkben adjuk: gróf Kuun Géza elnöki megnyitó beszéde (l. 1. l.) után Kun Róbert olvassa fel a következő titkári jelentést: Tisztelt közgyűlés! A mult évi május hó 29-én megtartott közgyűlés óta épen egy év telt el; azóta a történelem egy évvel gazdagabb, életünk egy évvel szegényebb lett! A tovatünő pillanatokat mi sem tartóztathatja vissza: egyenlő gyorsasággal hagyják ott az

örömet és bánatot, szállanak el virágzó városok és a magányban gyászoló mohlepte rom felett. Gyors, változatlan egymásutánban követi egyik nap a másikat; a jelen multtá lesz, a jövő pedig jelenné, hogy ez ismét multtá legyen, a míg el nem fogy a jövő s minden multtá nem lett, az élet és az idő! Mily hosszú egy év, ha annak küszöbén állunk: tizenkét hosszú hónap, háromszázhatvanöt nap! Mennyit lehet e napok mindegyikén tenni, mennyit végezni! S mily rövid az év, ha az utolsó nap alkonyán visszatekintünk a lefolyt 365 napra; — alig kezdtük meg, ime már el is mult; és a tervbe vett munka, a sok végezni való? Boldog az, ki úgy az évnek, mint az életnek alkonyán elmondhatja: a mit tennem kellett mind megtettem, a mely szerepkört a sors számomra kijelölt, azt becsülettel be is töltöttem. Nem a megtutandó pálya elején, hanem annak végszakában látjuk be, hogy az idő a legnagyobb kincs. E kincsről, az időről kell ez alkalommal beszámolnom tisztt. közgyűlés; miként kamatoztatta a választmány e reá bízott kincset, miként használta fel a lefolyt évet a társulat érdekeinek előmozdítására, mit tett, mit végezett: ezt kimutatni célja titkári jelentésemnek.

A lefolyt évben tartott a választmány 8 rendes, 2 rendkívüli, 1 felolvasó és 1 vándorgyűlést. Egy rendes és a vándorgyűlés Hátszegen, a felolvasó ülés Piskiben, a többi ülések pedig mind Déván tartattak meg. A választmány mindenekelőtt a mult évi közgyűlés által hozzá áttett indítványokat intézte el. A várhelyi ásatások fogatatosítására a vallás- és közoktatási miniszterium 500 forintot utalványozott ki társulatunknak. Nem mulasztatom el, hogy ez alkalommal is ki ne emeljem Trefort miniszter ur ő nagy méltóságának azon érdeklődését és jóindulatát, melylyel társulatunk működését kíséri, s e jóindulatának tényleg is oly kiváló jeleit adta már nem egy alkalommal. — Gróf Lónyay Menyhért ő nagyméltóságától engedélyt kért a választmány arra, hogy a grófnak Várhegyen levő telkén kutasson és ásatásokat rendezhessen. A kért engedély a legszivesebben lőn megadva. A könyvtár gyarapítása céljából a választmány úgy a magyar tudományos Akadémiát, mint az erdélyi Muzeumegyletigaz-

gatóságát, valamint a hazában működő rokonszellemű társulatokat is fölkérte kiadványaik megküldésére. Az Akadémia főtitkára értesítette is a választmányt, hogy az Akadémia társulatunknak a történelmi és régészeti szakbavágó kiadványokat díjtalanul fogja megküldeni.

A pénztár állapotát illetőleg a május hó 15-én lezárt számadás 1520 frt 95 kr. pénztári készletet tüntet fel. Eből 650 frt befizetett alapítványi tőke, 500 frt ásatási alap. A folyó egyleti év összes bevétele 1037 frt 37 kr. — kiadása pedig 633 frt 01 kr. volt. A múlt évi költségvetés előirányzata szerint tagdíjhátrálékokból be kellett volna folyni 1189 forintnak, de tényleg csak 416 forint jött be. Tagdíjhátrálék május hó 15-én a folyó 1882-iki évet is beleszámítva 2250 forint, noha a választmány e hátrálékok apasztására mindent megtett, a mi csak módjában állott. A társulati tagok összes száma 576. A halál ez évben társulatunk tagjai közül Fogarasi Péter zámi körjegyzőt, Miheltian Miklós brádi esperest D'André Ferencz illyei bírósági végrehajtót szolította ki az élők sorából.

És ezzel tisztelt közgyűlés beszámoltam a választmánynak egy évi működéséről nagyjában; tett a választmány még sokat, de a mit, nehogy a közgyűlés egyes tagjainak türelmet idő előtt kimerítsem, nem tartottam szükségesnek elsorolni; az elmondottak után is megitélheti a tiszt. közgyűlés, teljesítette-e a választmány köteletségét, s jól gazdálkodott-e a legnagyobb kincsel, az idővel? — S most azon óhajtasom kíséretében végzem be jelentésemet, vajha az idő fejlődésével arányosan fejlődhetnék ifju társulatunk is!

E közgyűlésen felolvasásokat tartottak: Szóts Sándor az erdélyi nemzeti fejedelmek korában főnnállott dévai középiskoláról (l. 57. l.) és König Pál az 1811-iki bankó-devaluációról. (l. 61 l.) Az évközben részint Déváról való elköltözés, részint egyéb okok miatt a választmányból kilépett Dózsa Dénes, Éder Géza, Gergelyfi Tamás, Hüttl József, Maderspach János, Papiu János és Sándor Domokos, valamint az ideiglenes muzeum-igazgatóvá választott Téglás Gábor helyett a közgyűlés az igazgató választmány tagjaivá választotta: Hetey Gábor, Hollaky Arthur, Kenderessy Mihály,

Kiss Mózes, Nemes Sámuel, Szereday Aladár, Tallacsek Ferencz és Tóth László tagtársakat.

Az 1882. évi június hó 7-én tartott választmányi ülésen gróf Kuun Géza mindenekelőtt üdvözli a választmánynak úgy régi, mint új tagjait, buzgó munkálkodásra híván fel őket.

A munkásság körét ugymond, most már tisztábban látjuk, mint az előtt, igaz, hogy a veszélyek és nehézségek is nagyobbaknak látszanak, mint azelőtt, de az eredmény, a kitartó munkásság e biztos jutalma is nagyobbban mutatkozik, ez kárpótolhat a leküzdendő nehézségekért. Az út, melyen haladnunk kell, ritkán sima és rózsás, hanem inkább rögös és tövises, de ez nem képezhet akadályt egy oly egyesület előhaladásában, melynek van létjoga. Tulajdonképeni veszély kettő van, melyeket el kell hárítanunk: az egyik az egyleti élet körén belől fejlődhetik, s ez a pangás, a munkaszünet; a másik kívülről származhatik, s ez a közönyösség fagyos lehellete, mely a legnagyobb munkakedvet is képes lelankasztani. Mindkét veszély ellen egy óvszer képes minket megvédeni: a munkásság terén való folytonos előhaladás; ennek védelme alatt csoportosuljunk, ezzel fogjuk társulatunkat felvirágoztatni, fogjuk továbbra is fentartani azon érdeklődést, mely eddig is kísérte működésünket. Ez ülésen értekezik König Pál a bulgároknak Déván való letelepedéséről (l. 64. l.)

1882. évi július hó 30-án a Főnséges trónörökös-pár Hunyadmegyébe érkezve, Boldogfalván a társulat nevében bemutatott hódolatot elfogadni kegyeskedett.

Az augusztus hó 2-án tartott választmányi ülésen Tóth László értekezett a tizedről (dézma) (l. 66. l.). A szeptember hó 6-án tartott ülésben ugyancsak Tóth László tart felolvasást a föld jogi természetéből (l. 79. l.). Az október hó 4-én tartott választmányi ülésen bemutatja elnök az újonnan megjelent társulati évkönyv első kötetét. Egy fehérbőrbe kötött s fényesen kiállított példány a választmány határozata szerint Rudolf trónörökös Ő Fenségének hunyadmegyei tartózkodása emlékeül határozottatott fölterjesztetni, mely művet Ő Fensége az ukvarmesteri hivatalnak egy a társulat elnökéhez intézett leirata szerint kegyesen méltózta-

tott elfogadni. Ez ülésen Barcsay Kálmán az 1848 és 49-iki piskii hid megörökítésének érdekében szólal fel, a mennyiben már a legközelebbi tavaszon fog egy új vashid felállítatni, még pedig nem a réginek helyén, s ennél fogva indítványozza, hogy a választmány küldjön ki egy bizottságot, mely az annak idején szétbontandó régi híd ből egy darabot kiválasszon, azt megjelölje, hitelesítse, s a társulat muzeumába beszállíttassa; készíttesse el a választmány a régi hidnak pontos rajzát s végül állíttassék az új vashidon emléktábla, melyen a piskii csatára vonatkozó főbb adatokon kívül jelöltessék meg azon hely is, melyen a régi híd állott. Ez indítvány egész teljességében elfogadtatott s a bizottság tagjaivá választattak gróf Kuun Géza, báró Jósika Géza és Barcsay Kálmán.

A novemberi ülésen Téglás Gábor következő jelentését terjeszti be a választmánynak:

Ámbár másokban sem tudom helyeselni azta szokást, hogy megkezdett vagy csak félig meddig végzett munkáikról a nyilvánosság előtt hirt adjanak, ez alkalommal mégis kénytelen vagyok némileg e hibába esni, mennyiben a társulatoknál meghonosodott korszokás beszámolni az egyesület érdekében kifejtett barminemű tevékenységről, ha mindjárt maradandóbb becsű következménye nem is lenne azoknak. Én, mint a ki a mélyen tisztelt egyesület alakulóban levő muzeumánál az igazgatóságot bár ideiglenesen elvállaltam, a most bezáródó nyári időszak alatt hivatalomból kifolyó kötelességemnek ismerem minden külön megbízás nélkül is néhány utazást és kirándulást eszközölni, meg lévén győződve a felől, hogy az egyesület célja felől is sokkal biztosabban tájékoztatni lehetne ily úton is a nagy közönséget, s tudományos feladatainkban még csak rendszert és munkatervet se állapíthatunk meg, valamig biztos topographiai tájékozottság birtokába nem jutottunk. Előbb ki kell puhatólni a munkátért s azután tervszerűleg osztozkodhatunk azon; először ismernünk kell megyénk természeti kincsait, ethnologiai sajátságait s azután tudhatjuk csak meg, miket kell mint jellemzőket a megyei muzeumban egyesíteni. Ide természetesen pénz is kellene, még pedig sokkal nagyobb összegben, mint a mennyit idáig áldozott az egyesület,

mertjóakarat és szellemi eruditio még muzeumot a világon sehol se teremtet.

Mostani kirándulásaim részint az egykori Dacia helyrajzi adatainak, részint megyénk geológiai viszonyainak tanulmányozására irányultak s minden esetben kiváló figyelmet fordítottam a megye néprajzi czikkeire, házi ipari termékeire, mint a melyekből gondolnám a muzeum első alapját megvethetőnek.

Ily czélból két ízben látogattam el Petrozsénybe, csak hogy az időjárás kedvezőtlen volta megakadályozott tervem teljes kivitelében s egyelőre a zsijeczi aranymurva területet sikerült kipuhatolnom.

Megelégedéssel konstatálhatom, hogy az odavaló szolgabírói hivatal nemes ügybuzgósággal képviseli érdekeinket s egy még ismeretlen eredetű régi építmény anyagának végmegsemmisítését erőlyesen megakadályozta. A szénbányahivatal jelenlegi főnöke is szintén nagy figyelmet fordít céljainkra.

Hátszeg vidékén a várhelyi ásátások idején König Pál kartársammal közösen tett tanulmányi utjainkról referálva, a Gyógyviz völgyét emlithetem fel, hol egy korábbi pénzlelet helyét constatáltam. Ebből Várady Ferencz sz.-almási birtokos ur szives volt 6 drb Leopold-féle huszassal megajándékozni társulatunkat. Közép-Almás határán pár prae-historicus telepet is találtam ezen a vidéken, melyekről később széndekozom referálni.

Hondol felett meglátogattam a Baresay Béla tagtársunk által bejelentett s igen érdekes mesterséges üreget, melyet azonban teljesen megközelíteni s teljesen felvenni nem sikerült. A berekszói gör. kel. templomot is fölkerestem s annak értékes freskóit Horváth Miklós collegám szives vala részben levázolni, a végleges lerajzolás azonban huzamosabb időt és némi költséget igényel.

A Maros völgyben Tiszánál egy régi római érem-lelet helyét deritettem ki s Maros-Berettye határában felkerestem a Besericutza nevű pontot, hol hagyomány szerint zárda állott volna. Eromok közelebbi meghatározása azonban további vizsgálatot igényel.

A Fehér-Kőrös völgyén felvettem a rómaiak kőrösbányai aranymosását s Peovits kereskedőnél sikerült 3 faragványt

találnom, melyek az egykori bányaviseletet megörökítve, muzeumunknak szintén hasznára volnának, mert tudtommal egyik hazai gyűjtemény se rendelkezik hasonló tárgyakkal. Minthogy a tulajdonos kereskedő ott létem alattávól volt, közelebbről alelnökünk közvetítésével megtettük e tárgyak megszerezhetése iránt a szükséges lépéseket.

Brádnál egy vízvezetéket látogattam meg Kirinyi Lajos bányaigazgató urral, onnan 2 ép csövet hoztam muzeumunkba. Ugyancsak nevezett bányaigazgató urtól egy eddig ismeretlen bronzlelet felől értesültem.

A rudai ősrégi nyomokat még a megelőző évben megtekintve, a megyénk szélén Slanizsa határához tartozó Gyalu vugurilor nevű hegyet kerestem fel s ott egy olyan római bányaművet találtam, minőt Zalatna és Abrudbánya közt a vulkoi bánya felett eső Korabia tetejéről ismerek és ismernek mások is.

Boicza felett a Magura tetejét is felkerestem, de ott semmi biztos történelmi nyomot nem sikerült találnom, csupán a Valye mik nevű bányához vivő nyergen e csucs alatt, hol a római bányák és vízvezetékek nyomait szintén felvettem, sőt onnan 2 aranyzuzó mozsarat és több zuzó követ szállítottam be gyűjteményünkbe.

Ime ezekben vázolhatom nagyjában ez évi tevékenységemet. Több közeli helység meglátogatását vettem még tervbe s ha az idő kedvez, rendre meg is látogatom azokat.

A muzeum érdekében azonban már most bátor vagyok indítványozni, hogy ha azt méltóképen nyilvánosság elé akarjuk vinni, ne csak a már közgyűlésileg engedélyezett összeget fordítsuk utolsó krajezárig reá, hanem legalább egy eléadással igyekezzünk rendkívüli jövedelmet is teremteni, mert a gyűjtemények gazdagsága legalább is akkora fontosságú reánk, mint évkönyveink tartalmassága. Épen azért rendelje el a mélyen tisztelt választmány a szükséges szekrények mielőbbi csináltatását is s addig is a tárgyak beszerzése végett utalványozza ki a közgyűlés által erre rendelt összeget akár az én kezeimhez, akár az alelnök urnak, kivel itt Déván könnyen érintkezhetünk. Megjegyezni kívánom azonban, hogy mostani adminisztrciónk szövevé-

nyessége épenséggel nem kedvez a tevékeny munkásságnak, s tapasztalatom szerint sokkal előbbre volnánk, ha például a nyár folytán valamely összeget rendelkezésemre bocsátott volna az egyesület, mert a helyszínén járva-elve inkább megszerezhetjük a szükségesekeket. Jövőre akárki legyen a muzeum igazgatója, méltóztassék a választmány részére hitelt szavazni, sőt egyenes összeköttetésbe hozni a közönséggel olyképen, hogy az ő ügyköréről levelezést is folytasson s a nagy vonásokban megszabott kereten belül önállólag járhasson el.

A választmány 1883. évi február hó 7-én tartott ülésén Téglás Gábor értekezik a Kőrösbányán talált s a társulati muzeumba felállított őskori bányász szobrokról (l. 68 l.) Dr. Solyom-Fekete Ferencz ismerteti az Ankos-Törzsökféle okmányt. (l. 67 l.) Ez ismertetéssel kapcsolatosan a választmány több tagja azon indítványt teszi, hogy a megyebeli községek okmányilag bebizonyítható régi magyar neveinek visszaállítására tegyen lépéseket a társulat, mit a választmány elfogadva, az ügyet átteszi az ugyanezen ülésen megalakult földrajzi szakosztálynak előleges tanulmányozás végett. Ez ülésen a többi szakosztályok is megalakultak az ügyrend értelmében. (l. I. k. 166. l.) Az áprilisi ülésen felolvasott Buda Ádám értekezése a madarak színtéjátékáról (l. 71 l.) dr. Solyom-Fekete Ferencz némely „Quietantiák a török háborúról“ czimű okmányokat mutat be. (l. 72. l.)

Az 1883. évi május hó 30-án megtartott közgyűlésen szokatlanul nagy számban vettek részt a tagok; a vendégek, köztök igen sok hölgy egészen megtölték a megyeház nagytermét. A társulat tiszteletbeli tagjai közül körünkben üdvözölhettük Pulszky Ferenczet és Szilágyi Sándort; részt vettek e gyűlésen dr. Benndorf Ottó a bécsi egyetemen az archeologia tanára s Emich Gusztáv mint vendégek. A közgyűlést gróf Kuun Géza társulati elnök következő beszéddel nyitotta meg:

„Tisztelt közgyűlés! E mai napon egyesületünk harmadik közgyűlését tartja. Fogadja a tisztelt közgyűlés ez egyesületi öröm- s ünnepnap alkalmából szíves üdvözetemet s a fölött való őszinte örömöm kifejezését, hogy a tisztelt

tagok gyűlésünkön ily nagy számmal jelentek meg bizonyos jelül anuak, hogy az egyletünk iránt való érdek nem muló fellángolás volt, mert nem lobbant el, nem hogy csökkent volna vagy csökkenőre hajlanék, sőt inkább erősödött nem hogy szűkebb körre szoritkozott volna, inkább tért hódított, nem hogy megapadt volna, inkább gyarapodott, ez érdek az időnek nem megsemmisítő, de nevelő és élesztő hatását tapasztalta, mert jól tudjuk, a muló évek nem csak épithetnek, de rombolhatnak is, s a szellemi tevékenység pályáin nemcsak új nyomokat hagynak s új nyomokra visznek, de a régi nyomokat el is enyésztethetik, ismét be is fedhetik. A stoikusok iskolája szerint Κρόνος, ki saját gyermekeivel táplálkozik χρόνος-szal eredetileg ugyanazon szó, előbbi az idő istenének, utóbbi magának az időnek jelentésében s e csupa látszaton alapuló szóhasonlatnak kedvez a Kronosról elterjedt mythologia perceptio, a mely Plato egyik értekezésében e következőkben fölvetett kérdésre: οὗτος εἰ Κρόνος adott feleletben ἀφαιρούμενος εἰ τοῦ δέοντος hiven visszatükröződik. Az idő magát emésztí meg s a farkába harapó kigyó a végetlen időnek, az örökkévalóságnak jelképe. Az emberi szellem intézményeit az erre alkalmas idő kifejti, de egykori ébresztőjük lehet elaltatójuk is s alvásuk lehet tartós, örökös. Jelenleg nincs okunk panaszra s adja Isten, hogy ne is legyen! Mert ha vannak is olyanok, kik hideg közönnyel szemlélik munkásságunkat, azt kicsinylik, kevésnek tartják s állitják, hogy iránta táplált reményükben csalódtak, gondoljuk, hogy nem volt még oly közhasznú munkásság, mely közönnyel ne találkozott volna, nem létezett olyan a közjólét céljainak megvalósítására hivatott egylet, melynek gáncsolói, ellenői ne lettek volna. A szellemi élet legnemesebb csirái néha egy hosszú, zordon télen át fejlődnek lassan azon nagyreményű növényekké, melyekben utóbb a tavasz napjaiban gyönyörködünk s a melyek a nyár évszakában érett gyümölcseiket nyújtják felénk. A jó ügy lassan, de biztosan győz; csak az veszen diadalmat, ki valóban győzött s a győzelmet néha hosszú s perczekre kétséges küzdelmek előzik meg. Tartunk rövid szemlét egyleti életünk eddigi pályafutása felett, lássuk helyzetünk előnyeit s a jelenből meritsünk bizalmat a jövőre.

Egyleti zászlónkra e szót irtuk fel: „Folytonos munka vezet a célhoz“ s e jelmondatunkhoz mind eddig hiven ragaszkodtunk. A nagyméltóságú vallás- s közoktatási miniszterium egyletünket elejétől fogva kegyes pártolásában részesítette s részesíti ma is. A velünk hasonló célok elérésére hivatott társulatok Budapesten s hazánkban mindenütt, hol ilyenek alakultak, egyletünk iránt meleg rokonszenvvel viseltetnek; a közhangulat mellettünk van; Hunyadmegye lelkes értelmisége fel nem hagyott egyletünkről való hű gondoskodásával; tudományos irodalmunk nagy diszei eddigi munkásságunkat helyeslik s a továbbhoz szép reményeket kötnek. Irodalmunk vezérférfiai közül néhányat e mai közgyűlés alkalmából szerencsések vagyunk körünkben láthatni, kik mint a m. tud. Akadémia és a m. történelmi társulat küldöttei, képviselői, egyletünk ez ünnepnapján részt vesznek. Üdvözlöm hazai irodalmunk e nagyérdemű vezéreit, higgyék meg, hogy óhajtvá várt megjelenésök emlékét hálaosan megőrizzük szívéünkben, eleve is tudtuk, hogy meleg érdeklődéssel kísérik egyletünk munkásságát, még is jól esik nekünk abban a mi felől kétségünk nem volt, új bizonyítékok által megerősíttetni. Az általunk elért eredményekről — itt nem vitatom jelentőségüket — nemcsak a hazai irodalom vett tudomást, de azokat részben már a külföld is ismeri s méltányolja. A mai ünnepi hangulatot nem kis mértékben növeli egy férfinak jelenléte, ki az alaposágáról méltán híressé vált germánfaj régészetének egyik leghivatottabb, legkiválóbb művelője s vezére volt egy nagy fontosságú archäologiai hadjáratnak Kis-Ázsiában, melyet fényes siker és győzelem koronázott, dr. Bendorf Ottó tanárt értem. Üdvözlöm a hirneves tudóst, hazánk e classicus földjén, a hol bár merre vezessen léptünk, a multak emlékei környeznek s felirataikban szólanak hozzánk s még a néma kő is választ ad annak, ki a hozzá intézett kérdést helyesen tette. A külföldi tudomány e nagyérdemű képviselője fogadja egyletünktől, tőlem egyletünk nevében hálás köszönetünket közgyűlésünkön való megjelenéséért! Említettem, hogy már a külföld is tekintettel van egyletünk munkásságára, s ezt leginkább néhány egyleti tag kiváló érdemeinek köszönhetjük, így például választmá-

nyunk igen tisztelt tagja Torma Zsófia ő nagysága kutatásainak eredményeit a külföldi szakirodalom nemcsak méltányolta, de már be is jegyezte illető fejezeteibe. A bécsi „Anthropologiai Egylet“ közleményeinek XII. kötetében dr. Fliegier Torma Zsófia felfedezéseiről szólva azt mondja, hogy ezek feljogosítanak arra, hogy a hittita miveltség hatását kiterjeszszük azon ősnépekre, melyek Erdélyt egykor lakták. Ebből is látszik, hogy e fölfedezések mennyire fontosak. A „hittita miveltség“ azonban, melyre Fliegier céloz, felette kétséges, mert régi írók nem tudnak róla s az archäologia se mutatott fel mindeddig egy ily miveltség hebizonyítására jogosan megkívántató hittita leleteket. A Hittiták déli törzséről Mózes I. könyvéből (XXIII. r.) egy annyi tudunk, hogy Kirját-Arba nevű városuk volt, mely később hebronnak hivatott; hogy Ábrahámot szívesen fogadták; hogy egynek közülök — Efron-nak kőből kivágott temetője volt, melyet négyszáz ezüst sekelért eladott Ábrahámnak. Éjszaki törzsük a Tauros hegység alatt, közel Kilikiához azon tartományt lakta, melyet később árámi nép foglalt el. Mielőtt az Izraeliták Kánaánt elfoglalták volna, e tartomány őslakói közül, a Hittiták és Amoriták tűntek ki leginkább. Különösen a Hittiták őstörténetéről bőven értesítenek a történelem legrégibb forrásai. Az éjszaki Hittiták, kiket az aegyptomi feliratok Cheták-nak, az asszyrok Hattiknak neveznek, eredetileg az Amanos völgytorkolataiban laktak, innét terjedtek dél felé az Orontes partjain egész Kadeshig, s éjszakfelé a Taurosig, s e hegységen át Kis-Ázsiába. Mikor még eredeti hazájukat lakták, több rokon kannáni és árámi néppel együtt szövetséget képeztek, melynek élén a Rutennuk állottak, egy éjszaksyr néptörzs; később tartományuk határait kijebb terjesztvén, a Rutennuknál hatalmassabbakká lettek, a szövetség élére, azok helyébe maguk állottak. A XVIII. aegyptomi dynastia*) legnagyobb királyának III. Tuthmesnek (1650 körül) a Cheták és Rutennuk egyaránt adót fizettek, utóbbiakat már I. Thutmes győzte le. A Cheták hatalmuk tetőpontján az

---

*) E dynastia Kr. e. 1703. évvel kezd meg az uralkodást.

Amoriták Kadesh nevű városától Karkemishig uralkodtak, s első fejedelmök, kinek nevét tudjuk, Sa palel „Istenhez alázatos“, I. Ramses kortársa, a ki XIX. aegyptomi dynastia megalapítója volt. I. Seti utódja Sapalelt nyílt csatában támadta meg Kadesh mellett, s felette győzedelmeskedett. A Cheták ismételten fellázadtak az aegyptomiak ellen s végre is I. Seti békét kötött Motener (Motár) nevű királyukkal. E harcziás kanaáni nép II. Ramses ázsiai hadjáratának első esztendeiben (1400 körül) szövetségi viszonyát Aegyptomhoz hiven megtartotta, de utóbb az éjszaki syrekkel, Kadesh, Karkemish, Kati, Arad területeinek lakóival Aegyptom ellen egy hatalmas szövetségre lépett, a mely szövetséghez Aegyptom syr tartományainak kipusztítására Kisázsia népei közül többen, így Illion népe, a Dárdánok, Mysia és Lykia lakói csatlakoztak. E szövetséget a Cheták hozták létre, akik ekkor már a Tauros két oldalát látkák s pusztító hadjárataikban és kereskedelmi utazásaik közt éjszakfelé a Hellespontot, délfelé pedig az Amoriták területét könnyen elérhették. Közel Kadeshez az Aegyptomi sereg előhada a szövetségeseikkel összezapott, s két napi küzdelem után végre is az Aegyptomiak győztek. Chalepsar a cheta annalisok írója s többen a Hittiták legjelesebb bajnokai közül a csatatéren maradtak. E veszteség után a Cheta fejedelem II. Ramsessel békét kötött. Azonban a béke nem volt tartós; a Cheták az ellenségeskedést ismét megújították, de ekkor már nem többé egykori kisázsiai szövetségeseikkel, hanem több más kanaani s árámi néptörzsszel együtt, s hosszabb időn át változó szerencsével folytatták hadjáratukat, míg végre Motar testvére és utóda Chetasar II. Ramsessel békét kötött. Itt megjegyzem, hogy az assyr feliratokban a Cheta királyok sarru-nak és nem malku-nak neveztetnek, így p. o. IV. Tiglath-Pileser egyik feliratában a többi közt e szavak olvashatók: bi-lat sarru-ni mat Hat-ti, mal-ki mat A-ri-miu mat Kal-di „Chatti királyainak, Áram és Chaldaea hercegeinek adója“, sarru az assyr nyelvben királyt, malku herceget jelent. Az említett békeszerződés cheta nyelven íratott, s ennek egyik pontja az ipar és kereskedelem érdekeinek megóvására irányult. Maspero szerint e szerződés a

diplomatika legrégibb írott emléke. II. Ramses Chetasar leányát vette nőül, s a cheta király veje és leánya látogatására az aegypt. királynál megjelent. Ettől fogva a Hittiták hatalma mind inkább csökkent. Egykori kisázsiai szövetségeik s más akkortájt a tengeren elhatalmasodott népek együttesen Cheta népét legyőzték, ezektől utóbb III. Ramses által felszabadítottak, s hálából és gyöngeségből az egykor hatalmas Hittiták az aegyptomi királyoknak hű adófizetőivé lettek. Végre Tuklat-habal-Assur Assyria királya Cheta népét is legyőzte. Assur-rab-amar alatt a Hittiták ismét némi hatalomra jutottak, s Syria sorsa fölött rövid ideig ők határoztak (1060 körül). Az éjszakhittiták Salamon, Juda és Izrael királyának uralkodása alatt is (1000 körül) szabadok voltak. A második assyr uralom idejében Assur-nazir-habal uralkodása alatt (877 K. e.) Cheta többé mint nép nem említetik, csak még a név maradt meg, az egykori élet utolsó árnyéka, mert az Euphrat, Orontes és Amanos közti tartomány még mindig Chatti-nak neveztetett, a mely akkor már több apró királyságból állott. E terület még ez időben is gazdag volt, lakói különböző iparággal foglalkoztak, kereskedelmők élénk volt, különösen a Phoeniciaiakkal folytattak élénk kereskedést. Cheta tartománynak ásványgazdagságát az assyr felírások kiemelik, aranya, ezüstje, reze, vasa, ónja nagy mennyiségben volt. A Cheta nép főistenét El-nek hitták, s e név előfordul személyneveikben, p. o. Sapalel.*) Az itt előadottakból világosan látjuk, hogy a Hittiták leginkább a csaták terein tűntek ki, iparral ugyan foglalkoztak s kereskedelmők is élénk volt, de azt egyáltalában nem látjuk, hogy egy külön miveltséget alapítottak volna. Aegyptomi culturát bizonyára közvetítettek Kisázsia népeivel s később az assyr miveltségnek is közvetítői voltak nyugat és északfelé; Cyprusban is, mint látni fogjuk várost alapítottak, de arra semmi sem mutat, hogy az ázsiai miveltségnek bármi irányban saját alkotásaik által számba vehető

*) L. Maspero „Histoire ancienne des peuples de l' Orient,” Mariette Bay „Aperçu de L' histoére d' Egypte“ s Schrader „die Keilinschriften und das alte Testament“ cz. könyvét.

tényezői lettek volna. A keleti miveltség Európába a legrégibb ókorban két nagy uton terjedett be, az egyik a Középtenger hullámaint hasítva vezetett nyugatfelé, a másik az Aegei tengeren, a Propontison és a Pontos Euxinuson átvezetett Európának legközelebb eső partjaihoz, s innen tovább a belföldi tartományokba. A Középtengeren az ázsiai miveltség elterjesztői phoeniciai hajósok, Tyrsenek, Elymek illyr-thrák eredetű népek s görögök voltak. A phoeniciaiak Európa délnyugati partjain s a szárazföldre legközelebb eső szigeteken mindenütt, hol a helyi viszonyok a kereskedelemnek s iparnak kedvezni látszottak, emporiumokat alapítottak, s ilyenénképen a kereskedelmi állomásoknak egy egész hálózatát terjesztették ki e vidékekre, így p. o. Siciliában a XI. századon elkezdve a IX. századig számos phoeniciai telep keletkezett. Thukydides VI. könyvének 2-ik fejezetében a Phoeniciaiakról azt mondja, hogy ezek egész Sicilia parti tartományain és a közel fekvő szigeteken megtelepedtek, hogy a Sikelekkel kereskedést folytassanak. Midőn a Hellenek nagyobb számmal jelentek meg Sicilia éjszakkeleti partjain a Phoeniciaiak nyugotfelé húzódtak, s az Elymek szomszédságában, a velők kötött szövetségre támaszkodva Motyes, Machoschbin és Soloeis nevű emporiumaikat alapították. Számos helynév, mythos, s némi még a Helleneknél is fennmaradt keleti vallásos gyakorlat vall phoeniciai eredetre, így p. o. Makara (Melkart, gr. Makareus a. m. a keleti Herakles) Pachynos (ph. Pachum); az Orion mythos; a dór telepeseknél gyakorlatban volt bikaáldozat, mely a phoen. Molocháldozat helyettesítőjének, átalakulásának tartható. Malta régi neve Melite, szintén phoeniciai. A Hispániában egykor virágzott phoeniciai városok közül legyen itten elég Gadesre és Malaccara emlékeztetnem. Az Elymek Sicilia nyugati partján Segeste, és Eryx nevű városokat alapították; ezek Elám tartományából talán Chaldaean és Mesopotamián át jutottak Kis-Ázsiába, s onnan hajóztak át az Aegaei és Jon tengeren Siciliába. Cultusok után ítélve és abból következtetve, hogy a melléjük települő phoeniciai gyarmatosokkal önként szövetségek a Hellenek ellen, arra következtethetünk, hogy maguk is a sémi népcsalád egyik ágát képezték; főisten-

nőjük Astarte volt. Elymek innen Liguriába is telepedtek, s ott is mint Siciliában Segesta s Eryx nevű városokat alapítottak. Az Elymek magukat a Trójaiaktól származtatták, s talán e vélt eredetökben Troason át vezetett úthok emléke él. Közel Taorminához a régi Naxos helyén kevésel ezelőtt oly régészeti leleteket találtak, melyeknek eredetét az összehasonlító régészet nyomozásai még nem derítették fel.

Ezek után térjünk át a kereskedés és miveltég mássik nagy útjára, s ez ismét több irányra oszlik, az egyik út Aegyptomból, Elő- és Kis-Ázsiából Cyprusba, s onnan tovább az Aegaei tengeren át szigetről-szigetre terjedt a görög szárazföld partvidékeire; a másik út Cyprusból az Aegaei tenger-szigeteiről a Thráktengeren keresztül Macedoniába és Thráciába vezetett; a harmadik út a Propontison át Kis-Ázsiából Thráciába vitt s végül a negyedik a Pontus Euxinus ázsiai vidékeiből déli, nyugati és éjszaki irányban vezetett Európa beltartományaiba. Ez a keleti miveltég és kereskedés itinerariuma nagy körvonalaiban, s úgy a Közép- mint Aegaei tengeren át huzódó utvonálnak egyik közös s igen jelentékeny állomása Cyprus volt. Még mielőtt a phoeniciaiak e szigeten kereskedésöknek tért foglaltak volna, a kanaani néptörzsek közül a Hamathiták és Hittiták itt már megtelepedtek s a sziget ősnépét mindinkább a tartomány belsejébe szorították, a Hamathiták Hamath (Amathús) a Hittiták Kittion városát alapították. A kanaani Hamath tudvalevőleg Palestina határszélén a Naftali nemzetségében feküdt, honnan így neveztetett az egész vidék. Az aegyptomi királyok közül: Cyprust már III. Thutmes foglalta volt el. Byblos Paphos szentélyét alapította meg, hol a phoeniciai Aschera cultus felvirágzott s hosszú időn át maradt fenn. Az Assyrok Cyprust Jatnan tartományának nevezték, Sargon e szigetet is meghódította. Cyprus görög telepeiről bőven szólnak a történeti források. A Pontos Euxinos partvárosairól több kereskedelmi út vezetett nyugati és éjszaki Európába, így p. o. Olbiából élénk kereskedést folytattak éjszakra, számos görög pénz tanuskodik erről, a melyek Ukrainában, Podoliában, Lengyelországban, sőt a poseni nagyhercegségben

különböző időkben előtaláltattak, így p. o. Posenben közel a Netzéhez 1824-ben 39 görög pénzre akadtak a görög pénzverés legrégebb korszakából. A kereskedelmi utak ritkán változnak meg, s méltán feltehetjük, hogy a görög kereskedők előtt Éjszakeurópa felé más népek kereskedelme is ezen irányt követte, Aristoteles szerint a pontosi kereskedők egy az Ister partján emelkedő hegység tövében épült város élénk vásárait szokták felkeresni, a hová nyugat felől az Ádria éjszaki partlakói is ellátogatnak.*) E város nem lehetett az Ádriai tenger közelében, mert Aristoteles fekvéséről világosan mondja ἐν τοῖς ἀρὰ μέσων διαστήμασιν, t. i. a Pontos és Ádria közt. Dr. Preller Lajos egyik jeles értekezésében azon nézetének ad kifejezést, hogy e névtelen egykori emporium a mai Boszniában vagy Szerbiában keresendő,**) s megjegyzi, hogy e városban a görögök nem annyira görögökkal, mint inkább Moesia, Pannonia és Dácia népeivel kereskedtek. A Haemus félszigetén át terjedő kereskedelmi út Moesiából az egykori Dáciába s tovább nyugatfelé dél- éjszaknyugati irányban egyfelől a mai Württembergbe, másfelől Thüningiába vitt, a hol dr. Klopffleisch kevéssel ezelőtt közel Jénához igen érdekes leletekre talált, melyek feltűnő hasonlatosságot mutatnak a kisázsiai, aegyptomi és cyprusi leletekhez. Egy másik út a Pontos Euxinoson és a Propontison át a Rhodope hegységtől délre a Paeonok és Dardanok földjén keresztül az Ádriai tenger felé vezetett. E két említettem uton s az ezen utak által érintett tartományokban a kereskedelem és miveltség közvevitői Agathyrsok, Paeonok, Dardanok s más thrák és illyr fajú népeken kívül a méd eredetű Sigynek voltak. A Paeonok saját állításuk szerint a trójai Teukrek utódjai voltak,***) s a Dardanok szintén Troasból vették eredetüket. Homernél *Δάρδανοι: Τρωες*-szel egyértelmű, s Dardania egy kis tartomány neve Trójától éjszakkeletre, melynek Aeneas volt állítólagos uralkodója. Dardanos és Teukros iránt a görög mythologok nézetei

*) Mirab. Ausc., cap. 104.

**) „Über die Bedeutung des Schwarzen Meeres für den Handel und Verkehr der alten Welt“ (Dorpat, 1842.)

***) L. Herodotnál, V. 13.

egymástól eltérnek, némelyek szerint Teukros lett volna Troas első királya, ki a Samothrakéból hozzá érkező Dardanost udvaránál szívesen látta, s nejét neki nőül adta, mások szerint a dolog megfordítva áll, Dardanos volt Troas első királya, ki a Krétából hozzá érkező Teukrost városába befogadta. E két tudósításból azt következtethetjük, hogy egykor Samothrakében Dardanok, s Krétában Teukrok is laktak. Ida mint hegynév Troásban és Krétában egyaránt előfordul. Az ázsiai és európai Dardanok között Samothrake szigete kapocs gyanánt tekinthető. A Sigynek magukat Herodot szerint méd eredetűeknek tekintették (V. 9.) s ruházatuk is méd volt. Ezek nyugatfelé vezető útjukban egészen a Ligurok tartományáig jutottak el, s velők gyakori cserekereskedést folytattak, a miért is a Ligurok minden kereskedőt Sigynnek neveztek, hasonlóan Magyarországon némely vidékének lakosaihoz, kik a kereskedőt „görög“-nek nevezik. Herodot szerint a Sigynek az Adriai tenger éjszaki partvidékein lakó Enetekkel szintén közlekedésben állottak, s talán időnkint Cyprus szigetén is megfordultak, legalább Herodotból tudjuk, hogy Cyprus lakói a lándzsát sigyn-nek nevezték: *σιγύρρες δ' οὖν καλέουσι*..... *Κίπριοι δὲ τὰ δόρατα**) — A Médok lándzsái az ó korban hiresek voltak, így p. o. Herodot megjegyzi, hogy a Xerxes seregében harczoló Sarangok méd nyilakkal és lándzsákkal voltak felfegyverkezve: *τόξα δὲ καὶ ἀρχαῖς Μηθινᾶς (ἐιχον)*.***) A Pontos Euxinostól éjszakfelé terjedő kereskedelem közvetítői maguk a harcziás Sauromátok voltak, így a Gelonok, Roxolánok s más hason eredetű fajok s a Gelonok közt lakó Budinok (*Βουθίνοι*), kiket Herodot görög eredetűeknek mond.***)) Kérdés támadhat az iránt, hogy a Haemus hegyláncz melyik szorosain terjedt át Thráciából a keleti kereskedelem és miveltség az Ister partvidékeire. E kérdésre a Bolgárország egyik nagyérdemű minisztere Jireček által ezentúl eszközlendő ásatások fognak remélhetőleg kívánt világosságot árasztani. Ide vonatkozólag

*) L. az V. k. 9. fejt.

**) L. a VII. k. 67. fejt.

***) L. a IV. k. 108. fejt.

még egy más nagyfontosságu kérdés vethető fel, s ez az, hogy a keleti míveltségnek két nagy útján a Középtengeren s a Haemus félszigeten és a Duna balpartján Európába irányult áramlatai mennyiben, hol és minémű eredménnyel érintkeztek egymással Nyugat-Európában? mert egyáltalában nem hihető, hogy egymást kikerülték volna. A Messápok és Sikelek tudvalevőleg a Phoeniciaiakkal élénk összeköttetésben állottak, s a Messápokról tudjuk, hogy az Enetekkel az Ádria éjszaknyugati partján kereskedést folytattak, s ezekről Herodotból szintén tudjuk, hogy a Sigyneekkel érintkeztek. Az ugynevezett umbriai míveltség második korszakában, a mennyiben e korszakot a felsinai nekropolis leleteiből ismerjük, a keleteurópai neolith telepekéhez hasonló alakú és diszitésű tárgyak mellett két phoeniciai eredetű arany karperecz, egy fibula, egy kék üvegből készült kis edény s egy egyiptomi amulet is találtatott. E példában is nyilván látjuk a keleti kereskedelem és míveltség említett két fő áramlatának érintkezését. Biztosan reméljük, hogy a további ásátások és vizsgálatok a Duna jobb- és balparti tartományain keletről nyugat felé vezető culturáramlatnak egyes főbb állomásait mind nagyobb számban fogják megállapíthatni, s a két említett főáramlat s ez áramlatok egyes utvonalaiknak találkozási pontjait szintén kifogják deríthetni. E nagy fontosságu itinerarium egyik igen jelentékeny állomása épen megyénk területén volt, s az itt választmányunk igen tisztelt tagja Torma Zsófia ő nagysága által fölfedezett leletek a keleti míveltség és kereskedelem nyugatfelé huzódó láncolatában egy oly becses láncszemet képeznek, melyet a régészet legkiválóbb munkásai különös figyelmökre méltattak, ezek közül legyen elég e helyen Schliemannra és Saycere hivatkoznom.

Várhelyi ásatásaink eredményeit a külföld régészeivel kitűnő tudósunk Torma Károly tanár az „Archaeologisch Epigraphische Mittheilungen aus Österreich“ czimű folyóirat VI. évfolyamában ismertette meg. Dévai muzeumnak a négy syr istennevet tartalmazó feliratát s e nevekről való véleményemet dr. Sachau Ede berlini tanárral, a mint e követ Déván először elolvastam, azon-

nal közöltem. — Ugyanezen feliratot Torma Zsófia ő nagysága Sayce oxfordi tanárral, s dr. Goldziher jeles orientalistánk Nöldeke strassburgi tanárral ismertették meg. Dr. Goldziher Nöldekéhez küldött közleményéhez hozzászította e nevek általa megkísérlett értelmezését, melyek a hirneves és nagyérdemű strassburgi tanár helyeslésével találkoztak, a ki a sémi nyelvek, irodalmuk s epigraphika terén elismert tekintély. Kitűnő tudósunk Torma Károly tanár s társulatunk tiszteletbeli tagja jeles cikkéből örömmel látom, hogy dr. Goldziher a *Menevats Bebellahamon* neveket ép úgy fejtí meg mint én egyetünk tavalyi közgyűlésén elmondott elnöki megnyitó beszédemben; illetőleg ő is a Bebellahamon alakot hibásan vésettnek tartja Bellahamon helyett, mely név a sémi feliratokból jól ismert *Baal Chammon*-nal egyazon*). *Menevats*-ot dr. Goldziher az arab *Manât* többes alakjának tartja, mint a hogy én is állítottam említett beszédemben; ezzel a többes számmal Nöldeke az arab *manâjâ* alakot hasonlította össze, mely szintén többesszám, s végzetet és halált jelent. Dr. Goldziher a *Menevats* alakra vonatkozólag helyesen és találóan jegyezte meg, hogy e várhelyi felirat éjszakarab területre, vagy legalább oly területre utal és vezet vissza, melyen egy éjszakarab cultura kimutatható, s ahol a syr és arab mythologia elemei egymásra hatottak, mert a Syrok vallási fogalmai az éjszakarab terület törzsei közt is elterjedtek. Ez okon Goldziher a *Theimes* nevet nem palmyrai névnek tartja, mint a hogy én tartottam, hanem az arab *Tejm* névvel egyazonnak. *Theimes* szerinte a *Tejmitât* jelenti, arabul: *Al-Tejmi***.) Én e név eredetét illetőleg előbb-

*) „Ich halte dafür — így ír jeles tudósunk dr. Goldziher — dass die Reduplication der Silbe BE durch ein Versehen des Steinmetzen entstanden ist, demnach = *BELLAHAMON*, d. i. der aus semitischen Inschriften wohlbekannte Sonnengott Baal (oder Bel) Chammon.“

++) „Der letztere Gottesname — folytatja G. névfejtéseit — zeigt uns, dass wir mit unserer Inschrift auf nordarabischen Gebiete befinden oder auf einem Gebiete, wo nordarabische Elemente Einfluss

beni nézetemhez ezentul is ragaszkodom, mert Theimes sokkal közelebb áll a palm. alakhoz aspirált th-jánál fogva mint az arab tej mî-hez, s mert Sarmisegethusában s környékén palmyrai illetőségű katonaság csakugyan létezett. — Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy Torma K. által említettem értekezésében kiadott felirások 72-ikében Karánsebes — Tibiscum városában n(umerus) Palmur (enorum) emlittetik. E felirat utolsó sora palmyr, szöveget tartalmaz. A B e n e f a l névre nézt nem oszthatom jeles tudósunk dr. Goldziher nézetét, vagy inkább mint maga mondja, gyanítását, mely szerint az p^enê b a a l helyett állana, a mely isten név a phoeniciai fogadalmi táblák felirataiból ismeretes. A vésőről alig tehető fel, hogy p^enê b a a l helyett tévedésből b e n e f a l-t vésett volna, és az már épen nem hihető, hogy utóbbi alak előbbinek változása lehessen. Én tehát egyelőre legalább megmaradok azon véleményem mellett, melyet e névre vonatkozólag tavál mondott megnyitó beszédemben kifejtettem (l. 1 l.) Dévai muzeumunk egyik igen jelentékeny feliratában előforduló Nabarza névről való nézetemet az orientalisták V. congressusa éráni osztályával még 1881-ben közöltem, s véleményem az illető osztály nagyérdemű elnöke dr. Justi Ferdinánd marburgi tanár helyeslésével találkozott. Tisztelt muzeumigazgatónk Téglás Gábor a mult őszt folytán közel Körösbányához a régi Zarándmegyében három bányászszobrot talált, melyeket muzeumunk számára sikerült is megszereznie. E felfedezés annyival érdekesebb, hogy eddigi régi bányász szobrok nem találtattak, s csupán csak fresco festményekben fordulnak elő nagy ritkán az u. n. „fossore“-ek. Téglás e becses felfedezéséről kimerítően fog szólni egy nagyobb művében, melyben a római korszak dáciai bányászatáról fog értekezni. — A hazai történelem terén mélyen tisztelt elnöktársam dr. Súlyom-Fekete Ferencz igen ritka s nagyrészből először általa közölt okmányok nyomán megyénk régi ethnographiai viszonyait, jogi életének fejlődését, kenézségeit, cultur állapotait tárgyaló

---

hatten. Syrische Religionsbegriffe wanderten bekanntlich auch in die nördlichen Grenzen Arabiens ein. Dieser Umstand veranlast mich in Theimes den arabischen Stammnamen Tejm zu finden.“

tanulmányainkhoz fölötte becses adalékokkal járult, melyeket a hazai tudományosság nagy disze Hunfalvy Pál nemcsak méltányolva említett meg „Die Rumänen und ihre Ansprüche“ czimű taval megjelent munkájában, hanem épen ezek segítségével sikerült neki könyvének egyik főfeltételét a historiai bírálat kívánalmainak megfelelően bebizonyítani. — Végül térjünk át a természettudományokra. A grázi természett. egyesület ez évi közlönyében megjelent „Zur Fauna von Bélye und Darda“ czimű értekezésben tisztelt barátom dr. Mojsisovics Ágost tanár, ez értekezés tudós írója, Buda Ádám választmányi tagtársunknak a megyénkben előforduló madarokról irt s egyletünk első évkönyvében megjelent jeles cikkét munkája több helyén felhasználta, s azt irodalmi forrásai közt megnevezte. Tisztelt barátom dr. Mojsisovics Buda Ádám említettem értekezését az ornithologok bécsi egyletének f. évi április hóban tartott gyűlésén méltánylólag ismertette.

Mindezekből örömmel látjuk, hogy egyleti munkásságunk már is nem hét pecséttel bepecsételt s eltétett könyv, hanem egyike azon számos forrásoknak, melyeknek vizei út közt el nem apadnak, hanem feltartóztatlanul az emberi tudás hatalmas folyamába ömölnek. Ez örvendetes érzéssel pillantunk vissza egyleti életünk rövid, de eredményes multjára, s ez érzésből is újabb buzgalmat merithetünk a munkához, s bizalmat a jövőhöz. Ezzel a közgyűlést megnyitottnak nyilvánitom.

Ez éljenekkel fogadott elnöki megnyitó beszéd Réthi Lajos indítványára a jegyzőkönyvben egész terjedelmében felvételni határoztatott, egyuttal a fölötti örömeinek is kifejezést adott a közgyűlés, hogy a társulat szeretvetisztelt elnökét hazai tudományunk legfelsőbb fóruma a m. t. Akadémia a tudósok közt is kitüntette, megválasztva őt tiszteletbeli tagjává.

Ezután Kun Róbert olvassa fel következő titkári jelentését:

Tisztelt közgyűlés!

„A ki czélt akar érni, annak alkalmaznia kell mindazon eszközöket, melyek a cél elérését biztosítják. A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat czélja Hunyadmegye multját és jelenét lehetőleg földeríteni. Valljon alkalmazta-e

a választmány mindazon eszközöket, melyek e cél elérését biztosították, s ha igen, elérte-e a társulat célját? Mig e kérdés elsejére igennel felelhetünk, másikára határozott nemmel kell felelnünk. Igen szép és nagy a cél, melyet társulatunk maga elé tűzött: Hunyadmegye multját és jelenét lehetőleg földeríteni. Az emlékek visszavezetnek az emberiség bölcsőjéhez; megyénkben nyoma van a legprimitívebb embernek a barlanglakónak, és az ezután következő korszakok mindegyikének emlékei beszélnek az emberiség haladásáról a közös cél, a tökélesedés felé való törekvéstről, erről beszélnek a dákok, a rómaiak emlékei, ezt hirdetik a legutóbbi birtokosoknak, a magyaroknak építkezései és intézményei. E multat földeríteni, az emlékekből a lefolyt eseményeket részleteiben is összeállítani, oly cél, melyet, miként az emberiség közös célját, a tökélesedést, megközelíteni igen, de elérni nem lehet. Hogy mint használta fel a választmány a cél megközelítését elősegítő eszközöket, arról beszámolni jelen titkári jelentésem által van szerencsém.

A választmány a letelt egyleti évfolyama alatt tartott 12 rendes, 1 rendkívüli- és 2 felolvasó ülést, ez utóbbiak egyike Szászvároson, minden további ülés Déván tartott meg, a felolvasó ülésekkel kapcsolatosan tánczmulaság, illetőleg közvacsora rendeztetett a társulati pénztár javára. A szászvárosi felolvasó ülésen értekezéseket olvastak fel Torma Zsófia, Téglás Gábor és Tóth László; a dévain dr. Hankó Vilmos a hunyadmegyei ásványos forrásokról; König Pál a Mithra templomokról és Kun Róbert a Hunyadmegye területén lefolyt nevezetesebb történelmi eseményekről.

A Hunyadmegyére vonatkozó okmányok és történeti becsesel bíró levelek összegyűjtése és megszerzése képezte a választmány egyik fő teendőjét; az eredmény, melyet e téren eddig elérnünk sikerült, nem valami nagy, egyes okiratokon kívül mindössze csak az Ivuly-család leveles ládája adatott át a társulatnak, de reméljük, hogy a megindított mozgalom után a jövő év jobb aratást hozand számunkra. — A piskii csata emlékének megörökítésére azt határozta a választmány, hogy az építendő új vashidon

emléktáblát fog állíttatni, mire az engedélyt a közlekedési miniszter úr már megadta, föltéve, hogy nem lesz kifogása az emléktábla szövege ellen.

A muzeum felszerelése és berendezése állandó gondot és dolgot okozott a választmánynak. A szekrények, asztalok megrendelése végett társulati alelnök több budapesti asztaloscéggel folytatott levelezést, de eredményt e téren sem mutathatunk fel, azonban végre is akadt vállalkozó, ki őszére megkészteti a szükséges butorokat. Ez okból a muzeum megnyitása és a közönségnek hozzáférhetővé tétele elmaradt a mai napról, mint erre kitűzött határnapról, s őszére, vagy éppen a jövő évi közgyűlés napjára halasztatik.

Ásatásokat eszközöltetett a választmány Várhelyen azon 500 frtból, melyet a nagyméltóságu m. kir. vallás- és közoktatási Miniszter ur kegyes volt társulatunknak e célra kiutalványozni. Kitakartatott a Mithra-templom előcsarnoka és a Syr legió temploma, mely utóbbit a választmány a társulat örök tulajdonaként megakart venni, minthogy azonban a tulajdonos a helyzetet tulságosan kizsákmányolni akaró nyervágyó ember, ki a neki semmi hasznót sem hajtó területért oly árt követelt, melyet a választmány megadhatónak nem vélt, a közoktatási Miniszter Trefort Ágoston Ő Nagyméltóságához fordult, kérve őt, hogy kisajátítás által juttassa nevezett templom helyet a társulat birtokába. Az ásatások eredménye ugyan nem elégitette ki a választmányt s azért nem is tekintvén azokat befejezetteknek, a munka folytatására újabb 500 forintnyi országos segélyért folyamodott, de ezen még a múlt év októberében felterjesztett kérvényre eddig választ nem nyert. Kisebb mérvű ásatást eszközöltetett a választmány még Veczelen is.

A muzeum gyarapítására is megtette a választmány mindazt, a mit tehetett; ethnographiai és népviseleti czikkek beszerzésére 150 frtot utalványozott ki; fölszólította a megye területén levő bánya- és kohó hivatalokat, hogy terményeikből egy-egy collectiót állítsanak össze a muzeum számára. Eddig csak Hüttl József nagyági főbányatanácsos küldte be a kért ásvány és kőzet gyűjteményt.

A társulat első évkönyve is a múlt év folyamán jelent meg s küldetett szét a tagoknak. A napi sajtó ugy,

mint a szakirodalom kedvező, méltányló ítélettel fogadta évkönyvünket. A második évkönyv anyaga is összevan már állítva, pár hónap múlva ez is el fogja hagyni a sajtót. — Haynald Lajos kalocsai biboros-érsek ő eminentiája társulatunk tiszteletbeli tagja 100 forinttal annak alapító tagjává is lőn!

A társulat általán dicsekedhetik a közönség érdeklődésével. Hazai tudományosságunk előharczosai, kik közül néhányat van szerencsénk e közgyűlés alkalmával körünkben tisztelhetni társulatunk működését figyelemkre méltatják, nem mintha a választmány már eddig olyanokat képes lett volna előmutatni, melyek e magas kitüntetető figyelmet megérdemelnék, hanem azért, mert Hunyadmegye classicus földjén van elég anyag, hogy a választmányt ennek kutatására és feldolgozására buzdítsák. — És e buzdítására, valóban szükségünk van; mert a mily élénk, hogy ugymondjam az országos érdeklődés, úgy egyesek, mint társulatok és a sajtó részéről, mely társulatunk érdekeit mindenképen előmozdítja, s melynek ez alkalommal köszönetet mondani legszentebb kötelességemnek tartom, épen olyan csekély megyénkben az érdeklődés működésünk iránt; szegényes viszonyainkhoz mérten igaz, hogy megyénk területéről elég tagja van a társulatnak, nem is annyira az anyagi, mint inkább a szellemi támogatás hiánya az, mit e részről fájdalmasan nélkülözünk. Nincs meg az a buzgalom, az a nemes verseny, mely ilyen intézmény felvirágoztatására elkerülhetlenül szükséges. De hála Istennek e tekintetben is van, még pedig számos kivétel. Hogy ne soroljam fel mindazoknak neveit, kik érdeklődésöknek adományozások által adtak kifejezést, el nem hallgathatom Barsay Sándorné ő nagyságát, társulatunk alapító tagját, kinek buzgalma a dévai hölgyek részvéte mellett hozta létre azon közvacsorát, mely a társulati pénztárt 347 forintnyi tekintélyes összeggel gyarapította. Puy Zsigmondné ő nagysága a puji műkedvelők előadásának tiszta jövedelmét, 39 forintot szintén a társulat pénztárába küldötte be. Bárány Géza választmányunk példás buzgalmas tagját sem mellőzhetem hallgatással; alig van ülés, melyen jelen nem lenne, alig tér haza valahonnan, hogy társulatunknak új

tagokat ne hozzon. Sok ily tagot társulatunknak, és akkor bizonyosan virágozni is fog.

A pénztár állapotát illetőleg a május hó 15-én lezárt számadás 1983 frt 64 kr. pénztári készletet tüntet fel 3608 frt 92 kr. bevétel s 1631 frt 47 kr. kiadás mellett. Ebből 950 frt befizetett alapítványi tőke. A hátralékot a választmány ügyekezett apasztani, s ez részben sikerült is.

A társulati tagok összes száma 478. Tiszteletbeli 21, alapító 53, rendes 168 és pártoló 236. A halál ez évben társulatunk tagjai közül elragadta: Gróf Bethlen István, gróf Bethlen Kamilló, Borbáth Mihály, Graeser János, Halmi Ferencz, Kardos Ferencz, Levitzky Károly, Mihi Mihály, Peovics Elek, Trifán János és Váró Antal tagtársainkat.

Ime tiszt. közgyűlés a választmány egy évi működésének rövid vázlatát, reményem, hogy a társulat buzgóbb támogatása mellett a jövő közgyűlés titkári jelentése nagyobb eredményeket is fog regisztrálhatni.

A felolvasások sorát megnyitotta dr. Súlyom-Fekete Ferencz, értekezve a hunyadmegyei régi magyar helynevekről (l. 74. l.); utána Kőnig Pál értekezett Zarathustra vallási reformjáról; Téglás Gábor ismertette a rómaiak bányászatát Rudán és Boiczán (l. 77. l.); dr. Hankó Vilmos végül bemutatta a dévai várhegy oldalából szivárgó sósforrás általa eszközölt vegyi elemzését. (l. 73. l.)

Az alapszabályokon a közgyűlés a következő módosításokat tette: a választmányi ülések ne tartassanak minden hónapban, hanem más társulatok példájára július és augusztus hónapokban legyen szünet; továbbá, hogy a titkár, könyvtárnok, pénztárnok és ügyész ne állandólag, hanem miként az elnökök három évre választassanak.

A választmánynak Pogány György által beterjesztett indítványára a közgyűlés dr. Benndorf Ottó bécsi egyetemi tanárt tiszteletbeli taggá választotta meg.

A kisorsolt és kilépett választmányi tagok — valamint a leköszönt pénztárnok helyébe megválasztattak választmányi tagokká: gróf Eszterházy János, Pogány György, Réthi Lajos, Lázár György, Barcsay Kálmán, László Ignác, Torma Zsófia, Tornya Sándor, dr. Hankó Vilmos, László

Zsigmond, Buda Imre és Lázár Farkas; pénztárnokká dr. Reichenberger Zsigmond.

A választmány ajánlatára a közgyűlés megadja a pénztárnoknak a szokott fölmentést, s elfogadja és megerősíti a bemutatott költségvetési előirányzatot 2523 frt 64 kr. bevétellel és 1720 frt kiadással.

Jelentés a társulati muzeumról, s a beérkezett adományok és szerzemények jegyzéke.

Beterjeszti Téglás Gábor ideiglenes muzeum-igazgató.

Társulati muzeumunk iránt a lefolyt évben is több adománynyal fejezék ki megyei mivelt köreink érdeklődésüket, sőt Trefort Ágoston m. kir. vallás- és közoktatásügyi Minis-ter ur ő Nagyméltóságának kitüntető figyelme és kötelező pártfogása abba a kellemes helyzetbe juttatott, hogy a rendszeres ásatásokat is munkába vehettük s a mint annak idején szerencsém volt jelenteni a várhelyi syr legio templomát teljesen és az ugyanott felfedezett Mithras szentélyt nagy részben sikerült feltárnunk s ez által társulatunk is meg-hozta hivatásához képest első jelentékenyebb tributumát a hazai tudományosság ügyének, a miért magától érthe-tőleg első sorban miniszter ur nagylelkűségét kell a hála valódi meleg érzelmével kiemelnünk.

A társulati választmány egyik hő óhaja a muzeum teljes felszerelése azonban a legjobb akarat mellett se mehetett a vállalkozók részéről felmerült soknemű aka-dály és kicsinyeskedés miatt teljesezésbe s tőlünk nem függő okokból teendőink a legközelebbi év munkatervébe fognak átszármazni, mikor azután a nagy közönség előtt is alkalmunk lesz eddigi gyűjtéseinket a soknemű szivesség és áldozatkészség viszonzásául mintegy a muzeum nevéhez fűződő igények szerint feltárni. Előre jelezhetem azonban, hogy ez áldozatoknak felette nagy szükségét érezzük még folyton folyvást, mert míg más megyei mu-zeumok mindjárt létesülésüknél értékes és terjedelmes esa-ládi gyűjtemények birtokába jutottak s tetemes anyagi se-

gédforrásokból pótolhatják a felmerülő szükségleteket: nálunk a magán adakozás a mutatkozó jóakarat és érdeklődés daczára ekkora arányokat nem ölthet s évi jövedelminkből a széles működési körben könnyen elképzelhető soknemű beruházások mellett a jövő biztosítását is munkálnunk kell.

Választmányunk bölcsessége azonban az adott viszonyokhoz képest a lehető leghelyesebb eljárást foganatosítá a mult évben is a beruházásoknál, mennyiben az ásatások révén birtokunkba jutó tárgyak mellett párhuzamosan egy-egy muzeumi osztály keretét szándékozik évről-évre felállítani. Így e folyó évben a néprajzi osztályt léptetjük életbe s az e célra megszavazott összeget, minthogy a helyszini utazást a szokatlanul kedvezőtlen tavaszi időjárás megghiúsítá, a nyári időszakban szándékozom Bukova és Dobra vidékére kiszálva felhasználni, remélve, hogy az illető hatósági tisztviselők szives támogatásával őszig ezt a curturhistoriailag is nevezetes csoportozatot beszerezzük.

A természetiek tárának gyarapítása céljából felhívásokat intéztünk a megyénk területén működő kohó és bányavállalatokhoz, melyek közül a nagyági m. kir. és társ. bányamű a főméltóságu m. kir. pénzügyminiszterium 71991/1882. számu engedélye következtében az odavaló érczekből (12) és tellérközetekből (62) összesen 74 darabot volt szives már beküldeni s kilátásunk van rá: hogy a többi bányahivatalok és vállalatok is mielőbb követni fogják e szép példát. A közönség köréből jöteveink száma 31.

A muzeumigyűjtés mellett kiváló feladata levén társulatunknak a régi Dacianak itt létesült telepeit biztosan megállapítani, kikutatni s idővel irodalmilag és graphicailag értékesíteni: én épen ez irányban iparkodtam tevékenységet kifejteni s egész tisztelettel jelenthetem, hogy úti jegyzeteimben úgy az őskori, mint a római időszakbeli topographiai adatoknak jelentékeny része felhalmozva van már s jövőben vagy legtovább a rákövetkező évben azok carthographiai feldolgozására is sor következhetik.

Addiglan pedig König Pál collégám és tisztársammal az idáig birtokunkba került régi és újabb leletek determinatióját vettük munkába s bár a rendelkezésünkre

álló segédkönyv még kiegészítve nincs, mégis örömmel ígérhetjük, hogy együttes fáradozásunk eredményét egy közelebbi alkalommal külön előadás alakjában bemutattjuk.

Végül örömmel jelentem, hogy Pogány Ádám árvaszéki ülnök ur a Várhelyről évtizedek előtt kiásott s épnek mondható női márványszobrot muzeumunknak ajándékozta, melyet mint ez év legértékesebb adományát oda el is helyeztünk, Beovics György körösbányai kereskedő ur szintén átengedte az odavaló aranymosásokból kiásott s ez ideig sehol egyebütt nem létező bányásszobrokat, melyekkel a m. tud Akadémiában is figyelmet keltettünk.

Ha ide veszem még : hogy Veczel határában egy kisebb terjedelmű ásatást vittünk végbe Klopsch Győző vasúti főmérnök úr segítségével, kimerítettük a mult évnek idevonatkozó nevezetesebb mozzanatait s nincs egyéb hátra mint az adakozók névjegyzékét idezárva kívánnom, hogy a mélyen tisztelt társulat jövőre is az eddigi melegséggel karolja fel a muzeum érdekeit, mint a mely tevékenységünknek egyik maradandó emléke és kifejezője lehet idővel s e város és megye értelmiszinvonálának emeléséhez is hivatva leend hatékonyan közreműködni.

A társulati muzeum részére 1882. május hó végétől 1883. évi május hó végéig beérkezett adományok.

1882. júliusi gyűlésen bejelentett tárgyak: Kozolyai Lajos (Déva), 10 drb Ferencz császár korabeli érem, 4 drb újabbkori rézpénz, 1 drb 1865-ki országgy. érem. Kenderesy Mihály törv. bíró Déva, 2 újabbkori érem. Bauholzer Károly bányanagy V.-Hunyad, 4 drb vasbányászateszköz a teleki őskori bányákból. Gerey telekkönyvvezető Déva, 1 drb féldomborművű cseréptöredék, lelh. Déva. L. Gyárfás Ferencz k. törv. bíró Déva, kőkori cserepek és egy fejszetöredék F.-Boj határából.

Augusztusi gyűlésen: Lészai János birtokos Puj, 4 drb római érem, 1 újabbkori érem. Lengyel József m. pénztári ellenőr Déva, 1 római ezüst érem, Veczelről. Planér Ferencz Déva, 1 drb 1673-beli ezüst huszas (Déva) és 1 gyönyegtöredék, Veczel. Várady Elek tör. írnok Déva, 1 római érem Veczel.

Augusztusi gyűlésen: özvegy Cserey Jánosné szül. Zathureczky Emila urasszony Imecsfalva, Háromszékmege 12 különféle kő érem. Barcsay Sándorné Déva 1 újabb kő érem. L. Gyárfás Ferencz kir. törv. bíró Déva, vízvezeteki csövek Kosztesd és Kis-Oklos közt a Vorvu Fejéraguluj nevű csucsról. Terbocs Bertalan, 2 darab római ezüst érem, Veczel. Brády Albert 1 mész kő darab.

Októberi gyűlés: özv. Márkus Károlyné Déva, 2 bronz szobrocska Várhelyi lelet. Czura Sándor törv. irodatiszt Déva, 1 libertas Abrudbányáról. Lázár Árpád birtokos Dobra, 1 bronzvéső Dobra. Kirinyi Lajos bányaigazgató

Brád, 2 vízvezetéki cső, Brádról. Triff Simon N.-Almás, 5 drb ásvány N.-Almás. Várady Ferencz birtokos N.-Almás, 6 drb I. Lipót-féle huszas a Közép-Almás határán talált kinesből. Huzsik Jakab gymn. tanár Fehértemplom, 1 szerb érem. Balog Sándor, barnaszén darabok Zil-Parosenyből. Suszan Ádám földmives Sz.-Almás, őskori cserepek.

1882. novemberi gyűlés: Barcsay Béla szolgabíró M.-Sólymos, 1 római érem (?) Porsch József birtokos Brád, 1 drb Lipót-féle érem Brád. Mauska József, megyei irodatiszt Kossuth-bankjeggyűjtemény.

1882. decemberi gyűlés: Puy Zsigmond szolgabíró Puy, 1 ezüst gyűrű Valy Dilséről egy régi gör. kel. templom sirjából. Tornya Sándor kir. járásbíró V.-Hunyad, Báthori Gábor-féle ezüst érem V.-Hunyad. Messonier mérnök Déva, a Piski hidnál talált 1 szurony, 2 bomba. Beovits György kereskedő Körösbánya, 3 durván faragott bányásszobor.

1883. januári gyűlés: Issekutz Antal kereskedő Hát-szeg, 4 ezüst, 1 bronz érem Várhelyről, Nemes Samujárásbíró Hát-szeg, 2 drb ezüst érem Várhely. Pogány Ádám árvaszéki bíró Déva, 1 márványszobor Várhely.

Májusi gyűlésen: a nagyági m. kir. és társbányamű 12 telluraranyérczet ajándékozott a főmélt. m. kir. pénzügyminiszterium 71,991/1882. sz. engedélye alapján.

A májusi nagygyűlésen: Spányik József városi és járásorvos Déva, bányászkalapácsok Száraz-Almásról, egy érmekből, kulcsokból gyöngyökből álló collectió Veczel, 1 egyiptomi régiségekből álló collectió.

A társulati könyv- és levéltár állaga és gyarapodása 1881. évi május hó 31-től 1883. évi május hó 30-ig.

Beterjeszti König Pál társ. könyvtárnok.

A könyvtár következő művekkel gyarapodott:

b) a domány útján: gróf Kunn Géza Visconti K. a Mithracultusra vonatkozó értekezés 1 füz. Angelo de Gubernatis Il Manzoni ed il Furiel 1 k. Dr. Súlyom-Fekete Ferencz Kossuth Lajos „Irataim“ II. III. k. Torma Zsófia Erdélyi Muzeum VIII. k. X. füz. Torma Károly Dacia régiség és fölíráttani irodalmához 1 k. Br. Jósika Géza. A pusztaszeri ásatások, Göndöcstől 1 k. Garibaldi alatt 1859-ben Teleki Györgytől, 1 k. Kemény Zsigmond és a kiegyezés Bekicsőtől 1 k. Bilkei József Magyar szózatok, 1 k. Országgyűlési Almanach Vahot Imrétől 1 k. Balia Ödön a Századok 1880. és 1881. évi folyama 2 k. Hirsch Adolf a Hunyad 1880. és 1881. évi folyama 2 k. Sóós Antal Bolyay Farkas bucsuja 1 füz. Téglás Gábor az első erd. vasút topographiai ismertetése 1 füz. Dr. Baritiu György Magyaróm. szótár 1 k. Ethimologiai szótár 1 k. Romániára vonatkozó több füzet; Beke Dániel régibb könyvek 8 k. Fekete Zsigmond Vizműtan I. k. II. k. I. füzet; id. Mogyórosy János Történeti adatok. Dr. Hankó Vilmos némely hunyadmegyei ásványos vizek általa eszközölt elemzése 2 füz. M. Tud. Akadémia: Az aggteleki barlang mint őskori temető br. Nyáry Jenőtől 1 k. Gróf Thököli Imre levelei 1 k., Szeged öthalmi ásatások Lenhosséktól 2 k., Várspánságok története Pesthy Frigyes, 1 k. Magyarország régi vízrajza

Orthvaytól 2 k., II. Rákóczy Ferencz levéltára 14 k. Monumenta Hist. Hung. 61 k., Nádasdy Tamás levelei 1 k. — A csereviszony alapján megküldték kiadványaikat: a délmagyarországi régészeti s történelmi társulat; a békésmegyei közmívelődési és régészeti társulat; a magyarországi Kárpát-egylet; a felsőmagyarországi Muzeum-egylet; Verein für Siebenbürgische Landeskunde; Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften; a nagyszebeni Karpathen Verein; Steyerischer Naturwissenschaftlicher Verein. — Okmányokat s régi nyomtatványokat adományoztak. br Horváth Ödönné, özv. Cserey Jánosné, Doby Antal és Sanda György.

b) vétel útján: Gessner Numismatikája 1 k. Lajard a Mithracultusra vonatkozó nagy műve 2 k. Kohen Numismatica I. II. k. Foy Vaillant Numismatika 2 k. Nissen das Templum 1 k.

Pénztári kimutatás 1882. évi május hó 15-től 1883. évi május 15-ig.

B e y é t e l	frt	kr.	K i a d á s	frt	kr..
1882. évi május hó 15-ről pénzkészlet	1520	95	1882. május hó 15-től 1883. május		
Alapítványokban befolyt	300	—	15-ig	1625	28
Alapítványi kamatokban befolyt . .	205	76	Pénzkészlet	1983	64
Rendes tagsági díjakban „ . . .	832	—			
Pártoló tagsági díjakban „ . . .	239	—			
Adományok, ásatási alap, felolvasá-					
sok, tőkekamat	511	21			
Összesen .	3608	92	Összesen .	3608	92

Kelt Déván, 1883. évi május hó 15-én

Lengyel Gergely,
pénztárnok.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat tagjainak, tisztikarának és választmányának névsora.

Tiszteletbeli tagok.

Arányi Lajos, Budapest.
Barabás Miklós, Budapest.
Baritiu György, Nagy-Szeben.
Benndorf Ottó, Bécs.
Deák Farkas, Budapest.
Finály Henrik, Kolozsvár.
Fraknói Vilmos, Budapest.
Haynald Lajos, Kalocsa.
Henszlmann Imre, Budapest.
Ipolyi Arnold, Besztercebánya.
Ormós Zsigmond, Temesvár.

Pauler Gyula, Budapest.
Pulszky Ferencz, Budapest.
Pulszky Károly, Budapest.
Rómer Flóris, Nagy-Várad.
Salamon Ferencz, Budapest.
Szabó Károly, Kolozsvár.
Szász Károly, Budapest.
Szllágyi Sándor, Budapest.
Teutsch Gy. Dániel, Nagy-Szeben.
Trefort Ágoston, Budapest.
Torma Károly, Budapest.

Alapító, rendes és pártoló tagok.

1. Acker József, vállalkozó, Déva p.	15. Baló József, tollnok, Déva p.
2. Ajtai Ferencz, körjegyző, Kitid p.	16. Balog József, irnok, Lesnyek p.
3. Albert Imre, ev. ref. lelk., Haró p.	17. Dr. Balog Pál, főorvos, Déva r.
4. Dr. Amlacher Albert, lelk., Szászsebes r.	18. Balogh Antal, birtokos, Felkenyer p.
5. András Lajos, végrehajtó, Puj p.	19. Balogh Gyula, kereskedő, Déva p.
6. Angyel János, tanító, Brád p.	20. Balogh József, járásbíró, Algyógy r.
7. Apáthy László, törv. bíró., Budapest r.	21. Balogh Sándor, joggyakornok, Déva p.
8. Br. Apor Károly, tábl. elnök, Marosvásárhely 50 frt a.	22. Balomiri János, törv. bíró., Déva r.
9. Dr. Arányi Lajos, tanár, Budapest 50 frt a.	23. Barbu Miklós, Szászváros p.
10. Dr. Ádám Endre, orvos, Köröshánya r.	24. Barcsay Akos, birtokos, Alpentes r.
11. Bakcsy Lajos, segédjegyző, Cs. Keresztur p.	25. Barcsay Árpád, birtokos, Petrozsény r.
12. Balázsi András, jegyző, Rakosd p.	26. Barcsay Béla, szolgabíró, Déva 50 frt a.
13. Balia Ignác, birtokos, Déva r.	27. Barcsay Gábor, birtokos, Csóra r.
14. Balia Ödön, gyógyszer, Brád r.	28. Barcsay Géza, birt., Szt.-Sz.-György r.

29. Barcsay Kálmán, alispán, Déva 50 frt a.
30. Barcsay Lajos, birt. N. Barcsa r.
31. Özv. Barcsay Lászlóné, N. Barcsa 50 frt a.
32. Özv. Barcsay Sándorné, M.-Sólymos 50 frt a.
33. Bardócz Gyula, dijnok, Déva p.
34. Bartha Győző, albiró, M.-Illye r.
35. Bartha Lajos, esperes, Tordos r.
36. Bartsi László, orvos, Szászváros p.
37. Baruch Lajos, végrehajtó, Déva r.
38. Baar György, birt., Lupusnyak p.
39. Bágya Farkas, birt., Fejérvíz 50 frt a.
40. Bágya Károly, birt., Fejérvíz 50 frt a.
41. Bágya Zsigmond, Szászváros 50 frt a.
42. Br. Bánffy Albert, Kolozsvár r.
43. Bányay Árpád, tanár, Szászváros r.
44. Bárdosi Szilárd, törv. irnok, Déva p.
45. Bárdossy György, birt., Boicza r.
46. Bázár Győző, Hátszeg p.
47. Beke Dániel, birt., Déva p.
48. Beke Ferencz, törv. irodatiszt, Déva p.
49. Beley Péter, jegyző, Kasztó p.
50. Benedikty Gábor, Bokaj p.
51. Benedikty József, birtokos, Hunyad 50 frt a.
52. Benedikty Margit, Vajda-Hunyad p.
53. Benke Zsigmond, tanító, Algyógy p.
54. Bera Lázár, Magyarósd p.
55. Bercsán György, Kudzsir p.
56. Berczianu Laurian, jegyző, Romosz r.
57. Beregszász Árpád, Szászváros p.
58. Berei Albert, dijnok, Déva p.
59. Berindár Péter, Ruda p.
60. Bernád Miklós, közjegyző, Hátszeg r.
61. Gróf Bethlen Bálint, Gy.-Szt.-Király r.
62. Gróf Bethlen Istvánné, Kolozsvár r.
63. Gróf Bethlen Márkus, Teremi r.
64. Biber Szüszmann, Bábolna r.
65. Bikfalvi Benjamin, V.-Hunyad p.
66. Boér Mihály, kereskedő, Déva p.
67. Bója János, Branyicska p.
68. Bontescu Mihály, ügyvéd, V.-Hunyad p.
69. Borbáth József, Petrozsény p.
70. Borbáth Vilmos, M.-Illye p.
71. Borbély József, Déva p.
72. Br. Bornemissza János, Kolozsvár r.
73. Br. Bornemissza Leopold, Kolozsvár r.
74. Br. Bornemissza Pál, Abafája p.
75. Br. Bornemissza Tivadar, M.-Illye 50 frt a.
76. Br. Bornemissza Tivadarné, M.-Illye r.
77. Boros Elek, járásbiró, Déva r.
78. Borzha Sabbás, M.-Illye p.
79. Borza Gábor, Hátszeg r.
80. Dr. Bottenstein Samu, Petrozsény p.
81. Böhm János, telekkv. Hátszeg p.
82. Bönyi Kálmán, Petrozsény p.
83. Brády Albert, birt., Brád r.
84. Brády Lipót, birt., Brád r.
85. Bruz László, gyógyszer, Déva 50 frt a.
86. Bucsí Farkas, F.-Szilvás p.
87. Buda Ádám, birt. Rea 50 frt a.
88. Buda Elek, birtokos, Alvincz 50 frt a.
89. Buda Imre, birt., Déva r.
90. Buda Károly, birt., Brettye r.
91. Bugyul István, Szentkirály p.
92. Bugyul Sándor, jegyző, Haró p.
93. Bura Abrahám, Oklód p.
94. Burecz Károly, Kőrösbánya r.
95. Csáky Péter, Fehérvíz p.
96. Csernátoni Cseh Lajos, Alvincz p.
97. Cserni József, Rudabánya r.
98. Csongrády Kálmánné, Budapest 50 frt a.
99. Csonka Béla, V.-Hunyad p.
100. Csórán János, Branyicska p.
101. Csucs Lajos, birt., Rákosd p.
102. Csuk József, Uj-Sebeshely p.
103. Csutak Lajos, Rudabánya r.
104. Czintai Albert, Rákosd p.
105. Czura Sándor, Déva p.
106. Dané Károly, ügyvéd, Hátszeg r.
107. Danford C. G., London r.
108. Danila György, V.-Hunyad p.
109. Dr. Darvay Mór, tanár, Déva r.
110. Deák Antal, Branyicska p.
111. Deák Gerő, tanár, Szászváros r.
112. Deák György, Bokaj p.
113. Demeter József, Berény p.
114. Demeter Mózes, Hátszeg p.
115. Demianu Bazil, Brád r.
116. Dobay Károly, ügyvéd, Déva p.

117. Dogány Ágoston, Veczel p.
118. Dombora László, Petrozsény p.
119. Dózsa Dénes, tanár, Szászváros r.
120. Draskovics József, Zám r.
121. Druhora Gábor, Sztr. - Szt.-György p.
122. Ekkert Mihály, Valisor p.
123. Emich Gusztáv, Budapest r.
124. Dr. Erdélyi János, Algyógy r.
125. Gróf Eszterházy János. Kolozsvár r.
126. Gróf Eszterházy Miguel, Décs r.
127. Ev. ref. Egyház, Fehérviz r.
128. Farkas Árpád, Algyógy p.
129. Fábián Imre, albiró, Szászváros p.
130. Fáy Béla, birt., Dédács r.
131. Fekete Ferencz, birt., Locsád r.
132. Fekete József, birt., Sibót p.
133. Fekete Károly, Malomviz p.
134. Ferenczy Gyula, tanár, Déva p.
135. Filtsch Károly, bányatan., V.-Hunyad r.
136. Frankovics Lajos. Puj p.
137. Friedmann Albert, Kudzsir p.
138. Fugata Miklós, A.-Lunkoj r.
139. Furka Fer., birt., Cs.-Kereszturr.
140. Fülöp Géza, lelkész, Szászváros p.
141. Gál Samuel, lelk. V.-Hunyad p.
142. Gaiszter Sándor, ny. orvos, Nagy-Ag p.
143. De Gerando Atilla, Pálfalva, r.
144. Gebert Guidó, Petrozsény p.
145. Gerey Lajos, telekkv. Déva r.
146. Gergelyi Tamás, Bécs 50 frt a.
147. Gráczik József, birtokos Benzencz r.
148. Grauzam Ferencz, Petrozsény p.
149. Groszek Ferencz, Petrozsény p.
150. Grosz Sámuel, albiró, Hátszeg p.
151. L. Gyárfás Ferencz, Déva 50 f. a.
152. György Aladár, képv. Budapest p.
153. Györke Ferencz, építész, Petrozsény r.
154. Hackl János, Szászváros p.
155. Hajdu Márton, Déva p.
156. Hajduczy József, Déva p.
157. Halpern Eisig, Dobra p.
158. Dr. Hankó Vilmos, tanár, Dévár.
159. Hajtmann Pál, V.-Hunyad p.
160. Haynald Lajos, bib. érsek, Kálcsa 100 frt a.
161. Hegedüs Elek, birt., Berekszó p.
162. Hegedüs Sándor, képv., Budapest p.
162. Hegyesi Károly, Déva p.
164. Herczeg László, birt. Totesd r.
165. Herlea Prokop, Balomir p.
166. Hetvey Gábor, Déva r.
167. Hines Miklós, M.-Vásárhely r.
168. Hirsch Adolf, Déva r.
169. Hellaky Arthur, Körösbánya r.
170. Hollaky Gusztávné, Acsucza r.
171. Hollaky Imre, ügyvéd, Déva 50 frt a.
172. Dr. Horváth János, Déva r.
173. Horváth Simon, kir. ügyész, Déva r.
174. Br. Horváth Ödönné, Alvincz 50 frt a.
175. Gróf Horváth-Toldy L., Budapest, 50 frt a.
176. Hüttl József, főbányatan., Nagy-Ag r.
177. Hunyadmegyei E. Takarékp., Hátszeg 50 frt a.
178. Illyés Gáborré, Kolozsvár r.
179. Ince János, lelk., Szászváros r.
180. Inkó János, Alvácsa p.
181. Issekutz Gergely, Déva p.
182. Issekutz Pál, Déva p.
183. Istvánffy Lajos, Bácsi p.
184. Ivuly Gizella, V.-Hunyad p.
185. Jahn József, t. bíró N.-Szeben p.
186. Dr. Janesó Sándor, M.-Elye p.
187. Jakab Mózes, lelk. Algyógy p.
188. Janky György, Petrozsény p.
189. Janky Lajosné, M.-Vásárhely r.
190. Br. Jósika Géza, Branyicska 50 frt a.
191. Br. Jókika János, tábornok, Lemberg 50 frt a.
192. Id. br. Jósika Lajos, Branyicska 50 frt a.
193. Ifj. br. Jósika Lajos, Branyicska 50 frt a.
194. Br. Jósika Leó, Zsibó 50 frt a.
195. Br. Jósika Pepi Fáni, Branyicska r.
196. Br. Jósika Sámuel, Zentelke 50 frt a.
197. Br. Jósika Sámuelné, Zentelke r.
198. Kalkar Vincze, Déva p.
199. Kammerer Ernő, Budapest r.
200. Kapeza József, Déva r.
201. Kapeza Gyula, Szászváros r.
202. Karácsonyi Sándor, Ribicze r.
203. Kardos József, Puj p.
204. Káskantin György, Déva p.
205. Kendeffy Sámuel, Kernyesd 100 frt a.
206. Kenderessy Ernő, Déva p.
207. Kenderessy Farkas, Déva r.
208. Kenderessy Mihály, Déva r.
209. Kémény István, Déva p.

210. K bédy Lajos, tanár, Déva p.
211. Kis Mózes, lelk., M.-Némethi r.
212. Kiss Akos, Rudabánya r.
213. Klumák Adolf, Besztercebánya r.
214. Kohn Jónás, M.-Illye r.
215. Könnert Albert, Bokaj p.
216. Kónya Dénes, Brád r.
217. Kónyi József, Branyicska r.
218. Konyó Lőrincz, Branyicska p.
219. Koncz Aladár, Déva p.
220. Koncz Gyula, Déva r.
221. Dr. Korber Endre, Déva r.
222. Koss József, Nagy-Ag p.
223. Koszta Zachariás, Petrozsény r.
224. Kovács Imre, Déva p.
225. Kovács Ödön, birt., Lunka r.
226. Koltó Ferencz, Algyógy p.
227. König Pál, tanár, Déva r.
228. Körmendy Gyula, Brád r.
229. Körössy Miklós, M.-Némethi p.
230. Krainik Romulus, Dobra p.
231. Krasznay Olivér, Déva p.
232. Kratzeg Gyula, Körösbánya p.
233. Kreffler Mátyás, Petrozsény p.
234. Krizsán Parthén, Branyicska p.
235. Gróf Kun István, Benczencz p.
236. Gróf Kun Kocsárd, Algyógy, 100 ft a.
237. Kun Róbert, tanár, Déva r.
238. Kupán Péter, jegyző, N.-Ag p.
239. Gróf Kun Géza, M.-Némethi, 100 ft a.
240. Ladányi Adám, birt., Haró p.
241. Lakatos Demeter, jegyző, Zám r.
242. Lampe Vilmos, Petrozsény p.
243. László Ignác, mérnök, Déva r.
244. László Zsigmond, tanár, Déva r.
245. Lázár Árpád, birt., Dobra r.
246. Lázár Elemér, Déva r.
247. Lázár György, ügyvéd, Déva r.
248. Gróf Lázár Jenő, Medgyesfalvar.
249. Id. Lázár Farkas, mérnök, Déva r.
250. Ifj. Lázár Farkas, joggy., Déva p.
251. Lázár László, Csiktoplócza, Lapusnyak, 50 ft a.
252. Gróf Lázár Miklós, Kolozsvár r.
253. Lázár P. Oszkár, Lapusnyak, 50 ft a.
254. Gróf Lázár Vincze, Marosvásárhely r.
255. Lázárics János, Déva r.
256. Lehrmann Gyula, Déva r.
257. Lengyel Gergely, Déva 50 ft a.
258. Lengyel József, Déva p.
259. Lészay János, birt., Puj r.
260. Dr. Lészay László, Szászváros r.
261. Loos János, birt., Ribicze r.
262. Gróf Lónyay Gábor, A-Farkadin 50 ft a.
263. Gróf Lónyay Menyhért, Budapest, 50 ft a.
264. Löbl Salamon, Dobra r.
265. Lönhard Ferencz, püsp. Gy.-Fehérvár, 100 ft a.
266. Löwenhard Sámuel, Déva p.
267. Luther F. Mihály, P.-Kálán r.
268. Maderspach János, Hátszeg r.
269. Maderspach Victor, Petrozsény, 50 ft a.
270. Mailand Henrik, Szászváros p.
271. Mailand Oszkár, tanár, Déva r.
272. Maior Vazul, albiró, Puj p.
273. Makray Anna, Felpeszt p.
274. Makray Klára, Felpeszt p.
275. Makray László, Felpeszt r.
276. Makray Sarolta, Felpeszt p.
277. Makay Vilma, Felpeszt p.
278. Mara György, szbiró, Hátszeg p.
279. Margittay Gábor, Maros-Vásárhely r.
280. Marián Miklós, Szászváros p.
281. Mark Leopold, Zsil-Vulkán p.
282. Matusik N. János, Déva r.
283. Márkossal László, joggy., Déva r.
284. Mátyásfi Zsófia, V.-Hunyad p.
285. Mátyásosvitzky József, Zsil-Vulkán p.
286. Mátyás László, Branyicska p.
287. Meskó Lukács, Puj p.
288. Mihálovics Tóbiás, Körösbánya r.
289. Mihályi Béla, t. biró, Déva p.
290. Dr. Mihai János, Szászváros r.
291. Miksa Lajos, birt., Hadrév r.
292. Moldován Demeter, tan., Tresztia, 50 ft a.
293. Moldován Demeterné, Tresztia p.
294. Moldován Izsák, Déva p.
295. Moldován Márk, jegyző, Petrilla p.
296. Moldován Sándor, Déva r.
297. Molnár Géza, t. biró, Déva p.
298. Motiu János, t. biró, Déva p.
299. Muntean János, A.-Nádasd r.
300. Muntyán Sándor, lelk., Veczel p.
301. Murányi Árpád, Uj-Sebeshely p.
302. Nagy István, Rákosd r.
303. D. Nagy László, Déva r.
304. Nagy Sándor, jegyző, Rákosd p.
305. Naláczy Akos, Nalácsvár r.
306. Nádasdy Albert, Déva r.
307. Nádasdy Nándor, Déva p.
308. Nádra György, Dobra p.
309. Gróf Nemes János, Kolozsvár r.

310. Neimes János, Kolozsvár r.
 311. Nemes Sámuel, Hátszeg r.
 312. Németh László, Déva p.
 313. Nicora Agost, Déva r.
 314. Nicora György, lelk., Déva r.
 315. Br. Nopcsa Elek, Szacsal 50 f. a.
 316. Novák Ignác, Petroszény p.
 317. Oláriú Elek, ügyvéd Déva r.
 318. Oláricu János, Déva p.
 319. Orbonás József, Szászváros r.
 320. Padurean György, Körösbánya p.
 321. Pap Adolf, birt., M.-Sólymos r.
 322. Pap Antal, birt., N.-Pestény r.
 323. Pap Jenő, t. aljegyz. Déva p.
 324. Pap József, birt., N.-Pestény r.
 325. Papp Péter, lelk., Pojána p.
 326. Pásztk Sziif, Branyicska p.
 327. Pataky János, Brád r.
 328. Pánkl József, Brád p.
 329. Pápiu János, ezperes, Déva r.
 330. Pecucariu Abraham, Vajda-Hunyad p.
 331. Dr. Petco Lázár, ügyv., Déva r.
 332. Pichler Károly, Petroszény p.
 333. Pietsch Antal, birt., Brád p.
 334. Pipos Lázár, jbiró, M.-Illye r.
 335. Piringer József, Petroszény p.
 336. Pisó Simon, Brád r.
 337. Pisztol Marián, Tiszoloz r.
 338. Pláner Ferencz, Szászváros p.
 339. Pleyel Venczel, Szászváros p.
 340. Özv. Pogány Albertné, Brettye r.
 341. Pogány Ádám, Déva 50 f. a.
 342. Pogány György, Déva 50 f. a.
 343. Ponory Sándor, jbiró, Puj r.
 344. Popovics Dénes, N.-Almás p.
 345. Popovics János, Balsa p.
 346. Porsch József, birt., Brád r.
 347. Puy Zsigmond, szolgabíró, Puj 50 f. a.
 348. Dr. Rakovszky J., orvos, P.-Kalán r.
 349. Rádik István, Petroszény p.
 350. Rátz István, lelk., Nagy-Ag p.
 351. Ráczkövy Akos, Bokaj p.
 352. Dr. Reichenberger Zsigmond, Déva r.
 353. Reizner Mózes, M.-Illye p.
 354. Réthi Lajos, Déva r.
 355. Ribiczey Ferencz, Körösbánya p.
 356. Ribiczey József, M.-Illye p.
 357. Rieger János, Szászváros p.
 358. Rimbás Sándor, Bájesd p.
 359. Risztó Sándor, Déva r.
 360. Rudai 12 Agost, Bányatársulat 50 f. a.
 361. Sajóhelyi Frigyes, Budapest p.
 362. Sanda György, Türe r.
 363. Sándor János, Szászváros p.
 364. Sándor József, közjegyző, Déva 50 f. a.
 365. Sándor Lajos, szbiró, Algyógy p.
 366. Sándor Miklós, m. főjegyző, Déva r.
 367. Schieszl Károly, Körösbánya r.
 368. Schieszl Karolyné Körösbánya p.
 369. Schindelka Ernő, Nagy-Ag r.
 370. Schmidt József, B.-Gyula p.
 371. Sokánder Miklós, Déva p.
 372. Scholz Ottó, Arva-Váralja r.
 373. Schuller István, P.-Kalán p.
 374. Senn Ede, gyártulajd. Kolozsvár r.
 375. Simon Elek, jegyző, Benczenec p.
 376. Dr. Sólyom-Fekete Ferencz, Déva 50 f. a.
 377. Sóós Antal, tanár, Déva p.
 378. Söpkéz Henrik, Déva p.
 379. Stanca Abraham, Petroszény p.
 380. Stépan Miksa, Petroszény p.
 381. Stern Gusztáv, Branyicska p.
 382. Steyrer József, Nagy-Bánya r.
 383. Stojka Béla, F.-Szilvás p.
 384. Strausz Adolf, V.-Hunyad p.
 385. Strausz Nándor, V.-Hunyad p.
 386. Suba József, Bosoród p.
 387. Szabó József, bányatiszt, Ruda r.
 388. Szabó Józsefné, Ruda p.
 389. Szacsavay Sándor, Hidalmás r.
 390. Szakács István, Brád p.
 391. Szalánczy Lászlóné Déva r.
 392. Szathmáry György, képvis., Budapest r.
 393. Szállasy Ferencz, V.-Hunyad 50 f. a.
 394. Szánthó Károly, Al-Pestes r.
 395. Szegedy Miklós, Körösbánya r.
 396. Itj. Székely Sándor, Brettye p.
 397. Szentirmay Alajos, Déva r.
 398. Szentpétery Ignác, Kudzsir. r.
 399. Szereday Aladár, Lesnyek 50 f. a.
 400. Szilvássy László, Brettye 50 f. a.
 401. Szinte Gábor, tanár, Déva r.
 402. Sztás János szerk., Déva p.
 403. Szöts Sándor, lelk., Déva r.
 404. Szöts Izidor, jegyző, Tustya r.
 405. Takarékpénztár, Szászváros r.
 406. Tallacsek Ferencz, Petroszény r.
 407. Gróf Teleki Domokosné, Kolozsvár r.
 408. Gróf Teleki Gusztávné Kolozsvár r.
 409. Gróf Teleki György, Nalác r.
 410. Gróf Teleki Györgyné, Nalác r.
 411. Gróf Teleki Károly, Kolozsvár r.

412. Gróf Teleki Sámuel, Sáromberk 50 frt a.	433. Velicska Lajos, Bábolna 50 frt a.
413. Terboes Bert., főerdész, Déva p.	434. Veres József, Hátszeg p.
414. Téglás Gábor, Déva r.	435. Véghső Gellért, Budapest r.
415. Tisztviselők olvasóegyl., Piski r.	436. Vilmos Sándor, Brád r.
416. Thoroczky Venczel, M.-Illye p.	437. Vi us Lajos, Szászváros p.
417. Tormuczia Vazul, Alvácza p.	438. Wagner Róbert, Romoshely p.
418. Torma Zsófia, Szászváros 50 f. a.	439. Walther József, V.-Hunyad p.
419. Tornya Sándor, Vajda-Hunyad 50 frt a.	440. Wéber Béla, esperes, Hátszeg r.
420. Tódor Péter, Tordos p.	441. Weiss Károly, Székesfehérvár p.
421. Tóth László, m. ügyész Déva r.	442. Werner Ferencz, Gyalár p.
422. Dr. Tóth Sándor, M. Illye p.	443. Werner Rudolf, Haró p.
423. Török Arpád, Ponor 50 frt a.	444. Br. Wesselényi István, Kolozsvár r.
424. Trombitás János Petrozsény p.	445. Wirkler János, Sibót p.
425. Ugron Sándor, M.-Záh r.	446. Wikolinszky Gyula, Vajda-Hunyad p.
426. Ullain Ferencz, Ribicze r.	447. Yung N., London r.
427. Unger Károly, Govasdia p.	448. Zatoschil Ferencz, Gyalár p.
428. Vadas Lajos, Déva r.	449. Zeitler Károly, Déva p.
429. Gróf Vass Ottilia, Kolozsvár 50 frt a.	450. Zeyk József, Gombás r.
430. Várady Bertalan, V.-Hunyad r.	451. Zeyk Miklós, N.-Enyed r.
431. Várady Elek, Déva p.	452. Zomor Antal, Krőbánya r.
432. Várady József, Déva p.	453. Zudor Elek, Benczenec p.
	454. Costin Constantin Brád r.

100 frt a. = 100 forintos alapító tag.

50 frt a. = 50 forintos alapító tag.

r. = rendes tag.

p. = pártoló tag.

A társulat-tisztviselői.

Elnök: gróf Kuun Géza.
Alelnök: dr. Sólyom-Fekete Ferencz.
Titkár: Kun Róbert.
Könyvtárnok: König Pál.
Pénztárnok: dr. Reichenberger Zsigmond.
Ügyész: Dr. Petco Lázár.
Ideiglenes muzeum-igazgató: Téglás Gábor.

Igazgató választmány.

Balogh József.
Barcsay Kálmán.
Bágya Zsigmond.
Br. Bornemissza Tivadar.
Buda Adám.
Buda Imre.
Gróf Eszterházy János.
Filtsch Károly.
Dr. Hankó Vilmos.
Hetey Gábor.
Hollaky Arthur.
Br. Jósika Géza.
Ifj. br. Jósika Lajos.
Kenderessy Mihály.
Kirinyi Lajos.
Kis Mózes.
László Ignác.

László Zsigmond.
Lázár Farkas.
Lázár György.
Dr. Lészay László.
Moldován Demeter.
Nemes Sámuel.
Pogány György.
Réthi Lajos.
Sándor Miklós.
Szereday Aladár.
Szilvássy László.
Szűts Sándor.
Tallacsek Ferencz.
Torma Zsófia.
Tornya Sándor.
Tóth László.
